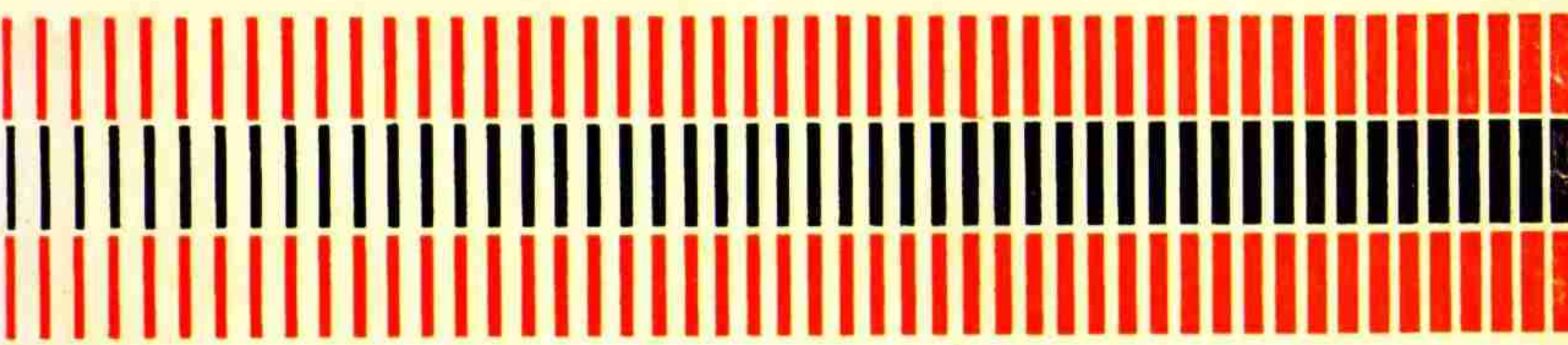
Çağdaş Kapitalizm

MİLLİYET KÜLTÜR KULÜBÜ

ÇAĞDAŞ KAPİTALİZM

Kapak Düzeni

SAİD MADEN

Çeltüt Matbaacılık Koll. Şti. — İstanbul, 1967

ÇAĞDAŞ KAPİTALİZM

Andrew SCHONFIELD

Bu kitap Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti
ve Milliyet Gazetesinin işbirliği ile hazırlanmıştır.

1. DEĞİŞME İŞARETLERİ

Kapitalizmi, 1930 yıllarında meydana gelen büyük başarısızlıktan, Savaş sonrası Batı dünyasının dev refah makinesi haline getiren etken ne idi? Bunun tek ve basit cevabını, böyle bir sorunun kendisinin artık anlamsız oluşunda aramak gerekir. Şimdi içinde yaşadığımız ekonomik düzen ve bunun da aynı paralelde olan sosyal yapı, bundan öncekilerinden o denli farklıdır ki, bazı kimselerin kasıtlı olarak üzerinde durmalarına rağmen, bunları artık «kapitalizm» kelimesi ile tanımlamak yanlış olacaktır. Kitaptaki tartışmalarımızın büyük kısmı, Batı dünyasının modern toplumlarının ekonomik yönetiminde yer alan değişiklikleri kapsayacağından, kapitalizm sözünü kullanmakta israr edenleri hoşgörü ile karşılıyorum. Buna rağmen ben de, eskiden kalma «kapitalist» etiketini kullanmakta devam etmişsem bu, toplumlarımızın, ondokuzuncu ve yirminci yüzyılın ilk başlarındaki geçmişleri ile olan karışık bağlarının birçok özelliklerine hâlâ sahip olmakta devam ettiğine inanmamdan ileri gelmektedir. Kelime, devamlılığı belirtmeye yardım etmektedir. Ne de olsa, özel maceracı sermayeye açık olan büyük ekonomik faaliyet alanları hâlâ mevcuttur. Ve sermayenin bu alanlardaki başarısı ya da başarısızlığı, bilinen faktörlerle tesbit edilmektedir : eldeki sermayenin miktarı, sermayenin iyi kullanılması, bu özel zenginliği kontrol edenlerin kişisel insiyatifi ve özel ser-

mayenin rekabet eden sahiplerinin ya da yöneticilerinin teşebbüsü. Üstelik, kişisel başarının ödülleri hâlâ büyüktür ve bunlar kendilerine önemli miktarda ekonomik güç kazandıran kişilerde toplanmaktadır. Başarı kazanmanın ve özel rüyalarını gerçekleştirmenin yolu hakkında halk arasında hâkim olan düşünce pek fazla değişmemiştir, bu da şüphesiz Savaş sonrası ortaya çıkan sonradan görme milyonerlerin geçmişteki-ne nazaran haddinden fazla olduğu gerçeğini yansıtmaktadır. «Kapitalizm» kelimesinin haklı olarak kullanılmasını gerekti-ren tek nokta, en sert eleştirmecilerin dahi bunun yerine daha iyi bir kelime teklif edememiş olmalarıdır.

1930 yıllarında yetişen benim neslimin kişilerinin, bu kelime üzerinde tartışmalarının zorluğunun nedenlerinden biri de kapitalizmin İkinci Dünya Savaşından bu yana elde ettiği başarıların beklenmedik bir biçimde göz kamaştırıcı oluşudur. Bizim için bu denli umutsuz ve sefil bir sistemin bu kadar kısa bir zamanda tüm mahva ve yeniden canlandırılmaya uğramadan büyük ölçüde arzu edilen hedeflere ulaşacak şekilde kendine çeki düzen vermiş ve şartlara uymuş olduğuna inanmak güçtür. Savaştan sonraki ilk yıllarda, nasılsa kısa bir süre sonra son bulmaya mahkûm görünen kalkınma hareketlerinin bir işareti olarak, Batı Avrupa'nın ekonomik gelişmesinin bu denli yüksek rakkamlara ulaşabilmesini küçümsüyorduk. Sonra bunu birden 1951 yılında Kore Savaşının getirdiği yükseliş, onu ise ertesi yıl başgösteren ekonomik kriz izledi. Herşey, eskiden alışık olduğumuz şekilde «bolluğun arkasından krizin gelmesi» durumuna dönüyor gibiydi Beklenen gelişme hemen olmamışsa, bu hayat standartlarındaki belirli gelişmelerin ve rahatlığın geç ele geçirilmeleriyle izah edilebilir. Böylelikle 1952'yi izleyen yıllarda Avrupa, sürekli tüketim mallarında Amerikan stilindeki ilk önemli bolluğa tanık olmuştur. O günden beri Avrupa'daki gelişme devam etmektedir.

Bununla beraber, 1955 yılından sonra zenginliğin ardın-

daki geçici hız çoğalınca, Batı Avrupa üretimi keskin bir artış kaydetti. Tahmin edilen gidişin aksine, kalkınma hızı, savaş zamanı meydana gelen zararları onarmak için gösterilen olağanüstü faaliyetin yer aldığı Birleşik Amerika ve Kanada'da özellikle azaldı. Avrupa'da ise bazı ülkeler - İtalya, İsveç, Danimarka ve İsviçre - 1950 yıllarının sonlarında ve 1960'ların başlarında üretimlerini 1950 ile 1955 arasındaki devredekinden daha fazla arttırmışlardı. 1956 - 61 devresinde Avrupa ortalamasının gerisinden gelen İngiltere ile Belçika gibi ülkeler dahi yukarı doğru gidişte hiçbir gerileme kaydetmemişlerdi. Bunlar hâlâ tarihsel standartlara göre oldukça hatırı sayılır gelişme hızını devam ettirmektedirler. İngiltere'de, ekonominin özellikle dur - git politikalarla engel olunulduğu bu yıllarda millî gelir ortalama olarak yılda yüzde 2.1 artmıştır. Oysa gelişme hızı 1913 ile 1950 arasında yüzde 1, 7, 1870'ten 1913'e kadar ise yüzde 2.2. idi.

Avrupa'nın yüksek gelişme hızları, özellikle 1950 yıllarının başlarında, işgücünün endüstri alanına akmasıyla teşvik görmüşlerdir. Ayrıca ilk onarım ve kalkınma süresi içinde iş saatleri de bugüne nazaran daha uzun olmuştur. Bu özellikle Almanya için bir gerçekti. Fakat 1950 yıllarının ikinci yarısında adam/saat başına düşen üretim, oniki Avrupa ülkesinde 1950 - 55 devresindekinden çok az oranda artmıştır.

Tarihsel standartlarla kıyaslanınca, 1950 yıllarında elde edilen üretim artışı - ki oniki ülkeninki vasati olarak yılda yüzde 3,5 oranında idi - olağanüstü bir durum arzediyordu: bu rakkam, Birinci Dünya Savaşının başlamasından biraz öncesi olan 1913'ten İkinci Dünya Savaşının onarımının hemen hemen son bulduğu 1950 yılına kadar elde edilenin bir misli idi. Sadece Birleşik Amerika, tarihinin ilk devrelerinde 1950 yıllarınınki ile kıyaslanabilecek belirli bir üretim artışı kaydetmiş bulunuyordu. Tüm Batı Avrupa'da, çalışan adam başına elde edilen üretimin artış oranı, elde bulunan kayıtlara göre

daha önceki herhangi bir devreninkinin çok üzerindeydi. On yıl sona erdiğinde, Batı Avrupa'nın, ekonomik tutumundaki önemli değişikliğin meyvelerini topladığı açıkça ortaya çıkmıştı. Ve bu değişiklik, daha fazla insanın çalışmasını sağlayan herkese iş politikasının basit bir yankısı da değildi.

İşçi başına düşen üretimin olağanüstü bir hızla artışını, daha fazla işçiye karşı olan ihtiyacın doğuşu izlemişti. 1950 yıllarının sonlarında bazı Avrupa ülkelerinde işverenlerin, iş ilânları vererek işsiz kişilerin çok üstünde işçi aramaları olağan bir durum haline gelmişti. Bu yıllarda Batı Avrupa'ya önce İtalya'dan ve bu alan kurumaya başlayınca da Türkiye kadar uzak bir ülkeden gelen yabancı işçiler, Avrupalı işverenlerin beklediklerinden de, umduklarından da başka şeyleri yansıtıyordu. Pratikte, yabancı işçiler ancak sendikalar izin verdikleri takdirde ülkede çalışabiliyorlardı. Sendikalar ise artık işsizlik sorununun çözümlenmiş olduğuna inandıklarından yabancı işçilere izin veriyorlardı.

Tabiî ki, çeşitli ülkelerdeki işçi örgütlerinin hissettikleri güven derecesinin farkları vardı. Örneğin, İngiltere'de iş alanındaki büyük gedikleri kapatma amacıyla işçi ithaline karşı önemli bir isteksizlik bulunuyordu. Bu, şüphesiz biraz da İngiltere'nin uluslararası durumundan ve resmî makamların Commonwealth ülkelerinden gelecek herkese kapıların açık olduğu görüşünden ileri geliyordu. Fakat İngiliz sendika liderlerinin iktisadî bakımdan kendilerini, örneğin Almanyadaki meslektaşlarından, daha az güvenlikte hissettiklerini inkâr etmek güçtür. Belki de bunun izahını, birkaç yıldan beri devam eden sürekli ekonomik gelişmenin psikolojik etkisinde aramak gerektir. Bu, İngiltere'de olduğu gibi, refahın arada sırada kesilmesi ve hükûmetlerin enflâsyonist politikaları karşısında işsizliğin yeniden doğacağı korkusunu sık sık geçirmiş bulunan halkların duyduklarından oldukça başka bir biçimde görünmektedir. İşçilerin herkese iş görüşleri üzerindeki önem-

li etki, ne kısa geçmişte görülen kitle işsizliğinin süresi ne de büyüklüğüdür; asıl sebep, yeni refahın görünen istikrarı ve güvenilirliğidir.

Belki de en şaşırtıcı olanı, işsizliğin ortadan kalkması ve işçilerin pazarlık gücünün artmasının, malî kaynakların yatırımlardan uzaklaştırılmasına ve kişisel tüketime yol açmasıdır. Gerçekte, ulusal gelirin bir parçası olarak ölçülen yerli yatırımın seviyesi, 1950 yıllarında eldeki kayıtlara göre Batı Avrupa'da yirminci yüzyılın ilk yarısındaki herhangi bir devreden daha göze batar şekilde üstündü. Bir kez daha Birleşik Amerika burada ayrılık göstermektedir. Burada yatırım miktarı Birinci Dünya Savaşından (1900 - 13) önceki devredekinden düşüktü. Şüphesiz, bu basit çelişme, ilk devrelerde Birleşik Amerika'nın Batı Avrupa'dan niçin daha hızlı geliştiğine ve sonra niçin hızını kaybettiğine dair en açık nedeni ortaya koymaktadır.

REFAH VE TASARRUF

Modern kapitalist toplumun yatırımı azaltıp yüksek tüketim yapma konusundaki baskıları defetmekteki başarısı, olağanüstü kazançlarından biridir. Yıllarca birçok ekonomist arasında, çok yüksek seviyede bir yatırım yapma hacmine sahip bulunduğundan Sovyet sisteminin Batı'ya kıyasla büyük avantajı bulunduğuna dair müşterek bir inanç vardı. Sovyet yöneticilerinin bir ihtiyaç anında gerekli parayı halktan çıkarttığı şüphesiz doğrudur. Fakat İkinci Dünya Savaşından sonra Sovyet Rusya'nın yeni yatırımlara hasredilmek üzere ulusal gelirin dörtte birini ayırmasını hedef güden «yüzde 25 kuralı», Sovyet kapital birikimini Almanya ve Hollanda gibi dinamik Batı Avrupa ülkelerinin önüne geçirdiğini göstermemektedir. Öteki ülkelerin büyük kısmı da ulusal gelirlerinin yüzde yirmisini, ya da ona yakın olanını yatırımlara ayırmışlardır.

1950 yıllarının aksayan ülkeleri İngiltere ile Belçika dahi 1960 larda bu seviyeye hızla yaklaşmaktaydılar.

Bu denli uygun olmayan koşullar altında tasarruflar böyle birden nasıl ortaya çıkıvermişti? Bu, kısmen teşvik edici vergilendirmenin sonucuydu. Savaş sırasında ve savaştan hemen sonra uygulanan yüksek vergiler, hükûmetlerin bilâhare vergileri azaltması ve sanayi yatırımlarına yardımlarda bulunmasına sebep olmuş, birinci şekilde ortaklara dağıtılan küçük kârlar böylelikle yatırım alanına akmıştı. Daha sonra bunu hükûmetin büyük ölçüde artan yatırım payının finansmanı için vergi yoluyla getirdiği «mecburî tasarruf» izlemişti.

İşçiler de ücretleri arttıkça, gelirlerinden daha fazla bir payı, bütün ülkelerde ardı ardına gelişen, sosyal sigorta plânlarına ayırmanın gereğini hissetmişlerdi. Bu sosyal sigorta fonlarının büyük kısmı önemli fazlalıklar göstermeye başlamıştı. Nihayet her yıl artan sayıda işçiler emekliliklerinde daha fazla ikramiyeye sahip olabilmek için genellikle işverenler tarafından organize edilen mukaveleli tasarruf yoluna gittiler.

İnsanî açıdan bu, yeni kapitalizmin refah manzarası olup onun en önemli özelliğidir. Şüphesiz, Almanya ve İsveç gibi ileri Avrupa ülkelerinde hırslı halk hizmetleri bir yenilik değildir. Bunlar, toplumsal gelişmelerde öncülük etmiş ülkelerdir. Fakat savaş sonrası gelişmede farklı olan şey sadece Batı Avrupa'nın geniş coğrafî yayılışı değil, aynı zamanda kendi kazançları vasıtasıyla refahın nimetlerinden yararlanamayan insanlar için ulusal gelirin daha yararlı hale getirilmesinde görülen hızdır. Kazancı olmayan kişilerin gelir sahibi olanlardan önemli uzaklıkta kalmamalarını sağlamak görevi, en iyi biçimde 1957 Alman emeklilik reformunda belirtilmiştir. Herkesin gelirine ve yatırdığı prime göre hesaplanan bu emeklilik maaşları, ulusal gelirin artışına paralel olarak her iki yılda bir arttırılacaktı. Önemli bir ekonomik durum olduğu ve hükûmet dışından kurulu uzmanlar heyeti bu konuda karar ver-

diği takdirde emekli maaşlarındaki bu ayarlama ertelenebilecekti. Toplumsal eşitliğin en güzel örneklerinden birini veren Alman sistemi, tüm Avrupa ülkelerinin sosyal güvenlik sorunları üzerindeki düşüncelerini etkilemiş ve reform çalışmalarına hız verilmesini sağlamıştır.

1950 yılları sonlarının ve 1960'ların başlarındaki Avrupa refahının bir özelliği olan yabancı işçiye karşı artan ihtiyacın süresiz olarak devam edeceği tahmin edilemez. Belirli bir safhada, bu ekonomik kolaylığa karşı yapılan politik ve kültürel itirazlar kendini hissettirmektedir. Yabancı işçi ithali daha ağır yürümüş olsaydı, bu itirazlar da daha geç ortaya çıkacaktı. Fakat aşırı bir örnek olarak kabul edilen İsviçre gibi bir ülkede, on yıllık bir süre içinde yabancı işçi miktarı sekiz misli artmıştır. Ülkedeki iş gücünün üçte birini yabancılar meydana getirmektedir. Dolayısıyla, ülkenin eski sahipleri bundan rahatsızlık duymaya başlamışlardır. Kitle göçlerinin yer aldığı Birleşik Amerika'da dahi o günlerde toplumun yapısı bu denli süratli değişmemişti. Bununla beraber, ilginç olan nokta, 1960'ların başlarındaki işçi ithaline karşı İsviçre'nin dışındaki Avrupa ülkelerinde hissedilen direnme duygusu, gelen yabancı işçilerin onların yerini alacağı ve ücretlerinin artışını önleyeceği korkusundan ileri gelmiyordu. Şüphesiz bu düşünce şahısların zihninde yer alıyordu, fakat önemli olan gerçek bu konunun işçi liderleri tarafından ele geçmiş hazır bir demagojik tema olmasına rağmen gözönüne alınmamış olmasıydı.

Aksine, işçi liderlerinin en büyük korkusu, işçi ithali ya da öteki nedenler dolayısıyla ücretlerin gerekli artışı gösteremeyecekleri değil, fakat ücret isteklerinin fazla ileri gidip fiyatların dengesini bozması, ya da ekonomik gelişmeyi baltalaması idi. 1950 yıllarının sonlarına göre, bunlar, işçilerin toplu sözleşme pazarlığı haklarını kullanarak ulusal gelirin artışına paralel biçimde ücretlerini arttırabileceklerinden emin bir

duruma geldiler. Elbette ki bu, savaştan bu yana Batı'nın her yanında böyle olmamıştır. Bunun olağanüstü istisnaları, 1950 lerin başlarında gittikçe artan üretimin meyvelerinin ücretler yerine iş kârlarına kanalize edildiği Almanya ile General de Gaulle'ün işbaşına gelmesinden sonra gerçek ücretler aynı seviyede başarı ile tutulurken öteki gurupların gelirlerinin yukarı doğru itildiği Fransa'dır.

Fakat bu devre tümüyle ele alındığında, geçmişte bazen olduğu gibi zenginliğin, kârların lehine ve ücretlerin aleyhine bir gelir dağılımı değişmesine dayanmadığı anlaşılır. Kısa süreler içinde, tabiî ki, gerçek kârların ve gerçek ücretlerin gelişme hızlarında belirli inişler ve çıkışlar olmuştur. Ayrıca, ulusal kaynakların belirli amaçlar için kullanılmasında uzun vadeli değişiklikler meydana gelmiştir: ihracatta bir artış, ya da ulusal gelirin bir kısmının yatırımlara ayrılması gibi. Bu çeşit devrelerde ücret artışları, ulusal üretim artışının gerisinde kalmıştır. Fakat 1950 yıllarının büyük kısmında Almanya'da ve yine aynı yılların sonlarında Fransa'da olduğu gibi, ücretlilerin bir süre için ulusal üretimden sosyal adalet ilkelerine uymayacak derecede az bir pay aldıkları görülmüştür. Bunu ise ücret artışlarının, ulusal üretimden daha fazla hız kazandığı bir süre izlemiştir. Bu arada da az ücrete ve bol kazanca alışan işverenler arasında kârların daraltıldığı konusunda şikâyetler yükselmeye başlamıştır. Bunların zaten sık sık şikâyet ettikleri de bilinen bir şeydir.

Yenilik yaratan işadamlarının bu denli geniş bir faaliyet sahasına sahip bulundukları ve tehlikeye atılan sermayenin mükâfatının bu kadar yüksek olduğu toplumlarda, genellikle bazı küstah teşebbüs sahiplerinin seslerinin de yükselmesi bunun bir karakteristiğidir: *Başarısızların canı cehenneme! Bunlara azar azar verilen yardım bile ahlâkî suçlama ile lekelenir. Herhangi bir ekonomik fırsat devresinde fakir kişinin bir çıkış yolu bulması engellenmeli, cesareti kırılmalı-*

dır, zengin kişi cömert davranışını frenlemelidir. Bu duyguların bazıları şüphesiz hiç olmazsa çağdaş Batı toplumunda, gizli şekliyle mevcuttur. Bunun belirtileri özellikle, halk hizmetlerinin yeterli derecede görülmediği Birleşik Amerika'da ortaya çıkınaktadır. Fakat başka ülkelerde savaş sonrası neslinin politikasına, yoksulluk konusunda duyulan endişe hakim olmuştur. Sağ ve Sol partiler; hastalık sigortaları, işsizlik ve emeklilik hakları gibi lıalk hizmetleri için devletin harekete geçmesini isteme yarışına girişmişlerdir.

İşsizliğin ortadan kaldırılması politik olayları izalı için yeterli değildir. Şüphesiz refah içinde olan ve iyi ücret alan işçiler, istedikleri anda bu işlerini terkedip başka ve belki de daha iyi bir işe girebileceklerini bilmekte ve bundan ötürü talihsiz ve fakir kişilerin sorunlarına eğilmeyi zorunlu görmemektedirler. Burada sahneye giren bir etken daha vardır. Kısmen bu, sosyal durumu düzeltme sorunlarıyla yakından ilgilenen ve bu alanda yenilik fırsatları arayan büyük ölçüde genişletilmiş bir sosyal hizmetlerin hızı olabilir. Sosyal hizmetlerle ilgilenen profesyonel kişiler politikacıları etkileyebilmişlerdir. Bununla beraber, tarifi güç olan ve zamanın havasına uygun şekilde ortaya çıkan başka etkenler de vardır.

Batı Avrupa'da, yirmi yıldır herhangi bir ekonomik rahatsızlığın meydana gelmemiş olması dolayısıyla kamu oyunun tepkisi yumuşamıştır. Bu süre içinde iş hayatındaki istikrarsızlığın ve işsizliğin geçici olarak arttığı devreler olmuştur. Fakat işsizlik hiçbir zaman işgücünün yüzde birini aşmamıştır, iş alanında ise kârların altüst oluşu, ulusal üretimin gelişmesinde kısa bir duraklamadan başka bir şey meydana getirmemiştir. Fransa, İtalya ve Almanya için «*kötü*» yıllar, ulusal üretimin sadece yüzde 2-3 arttığı zamanlar olmuştur. Üretimin artarken bir iki kez geri döndüğü İngiltere ile İsveç'te bir önceki zirveden en kötü noktaya düşüş dahi yüzde 1/2'yi geçmemiştir. 1950 yıllarında azamî düşüşün yüzde 1.8

olduğu Belçika en kötü devresini yaşamıştı. Bu ise bir istisna idi. Son yirmi yıl içinde hiçbir Batı Avrupa ülkesi ulusal gelirde yüzde birden fazla bir düşüş kaydetmemiştir. Endüstriyel üretimin bundan daha geniş bir biçimde bocaladığı bir gerçektir: İmalât ve inşaat alanındaki faaliyet savaştan bu yana birkaç kez kararsız durumlar geçirmiştir. Tüm olarak ulusal üretim, savaş öncesi ile kıyaslanırsa, sadece sanayi dışı sosyal hizmetlerin ağır masraflarını taşımak zorunda kalmıştır.

Endüstriyel gerginliğin iki safhası vardı: 1951 - 52 ve 1957 - 58. Bunların birincisinde Almanya'nın dışındaki tüm Batı Avrupa ülkeleri, endüstriyel üretimde bir miktar düşüş kaydetmişlerdi. Çoğu bundan önceki zirve noktasından yüzde beş ile on arasında bir kayba uğramıştı. Fakat meydana gelen güçlükler oldukça çabuk düzeldi ve üretim tekrar sekiz ay ile bir yıl arasında değişen bir süre içinde eski seviyeye ulaştı. 1957 - 58 devresindeki buhran daha sathî idi ve daha kısa sürdü. Belçika bu ikinci krizin dışında kalmasını bildi. Batı Avrupa endüstrisinin büyük kısmı için bu, eğrinin aşağı dönüşünden daha çok bir ayarlama idi ve sanayiciler buhran süresince bir kriz içinde değil de işletmeyi durdurma havası içinde imişçesine davrandılar. Hepsinin üstünde, geçmişte olduğu gibi iş hayatındaki buhranlar birike birike eskiden olduğu gibi güvenin kaybolması, sanayi siparişlerinin geri alınışı, birçok işçinin işine son verilmesi, dolayısıyla talebin daha azalması ve daha fazla işçinin işine son verilmesi gibi sonuçlara yol açmadı.

GERİLEMENİN ANATOMİSİ

Bu durumları, kapitalizmin genel gelişmesi içindeki yerine yerleştirebilmek için, onu, Batı zenginliğinin aynı zaman süresine uyan son devri, 1901 - 13 yılları arası, ile karşılaştırmak yerinde olur. Bu devri Avrupa kıt'asında yaşamış olan kişiler, ondan hâlâ «*lâ belle époque*» (Güzel Devir) diye

bahsederler. Bu, sadece kısa fasılalarla kesilen hızlı bir gelişme safhasıydı. 1913 yılına ulaşıldığında, Batı Avrupa'nın ileri ülkelerinde endüstriyel üretim, yirminci yüzyılın başında bulunduğu seviyenin yarısı kadar artmış bulunuyordu. Kıyaslanabilir bir başlama noktası olarak hemen hemen tüm Avrupa ülkelerinin savaş öncesi seviyelerine ulaştıkları ya da aştıkları 1950 yi ele alırsak 12 yıl sonra, 1962'de bunların endüstriyel üretimlerinin bir misli artmış olduğunu görürüz.

1901 - 13 devresinde ticaret de aynı zamanda büyük iniş - çıkışlardan, (her nekadar Batı kapitalizminin tarihsel standartlarıyla bu, çok şiddetli olmaktan uzak bulunmuşsa da) zarar görmüştür. İkinci Dünya Savaşını izleyen ilk devreler içinde her ülkedeki endüstriyel değişimlerin eğrisini mukayese eden Maddison'nun hesapları, bir iki istisnanın varlığını ortaya koymaktadır. Hatta Fransa ile Belçika, 1900 yıllarında, küçük gerilemeler dolayısıyla bazı duraklamalara maruz kalmakla beraber daha da fazla ilerleme kaydetmişlerdir. Öteki ülkelerde ise «*la belle époque*» un fakir ticaret yıllarında, iniş - çıkışlar daha çok olmuştur. Bununla beraber, gerilemelerin önemli denecek uzunlukta sürmediklerini de belirtmek gerekir, iyileşmeler şimdikinden daha çabuk olmuştur. İki refah devrinin bu geniş mukayesesinden ortaya çıkan şey, Batı Avrupa'da ekonomik gelişmenin adımlarını atan Almanya, İtalya ve Fransa gibi dinamik ülkelerin, daha sonraki devrede çok daha iyi durumda oluşudur. İyi yıllarda büyük ölçüde ilerlemişler, küçük değişimlerden ise yavaş yavaş ilerleyen bir ülke olan İngiltere'den daha az zarar görmüşlerdir. Fakat İngiltere, ötekilerinin gerisinden gelmesine rağmen, İkinci Dünya Savaşından sonraki devrede ilk zenginlik safhasındakinden daha fazla başarı göstermiştir. Özellikle İngiliz ticaret gerilemelerindeki iniş - çıkışlar, sanayileşme devresindeki ekonomik gelişmesinden çok daha ılımlı bir seyir izlemiştir.

Bununla beraber, Birleşik Amerika denemesi, bu gidişi

tam ortasından bölmektedir. Birincisi, daha sert gerilemelerle karşı karşıya gelmiş olması gerçeğine rağmen Amerika, 1901-13 devresinde o sıradaki Avrupalılardan çok daha hızlı bir sanayi gelişmesini gerçekleştirmişti. İkincisi, iki refah devresindeki Amerikan denemesini kıyaslayınca, endüstriyel gelişme hızının, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, 1900 yıllarındakinden daha yavaş olduğu ortaya çıkar. Üçüncüsü, Birleşik Amerika savaş sonrası devrede Batı Avrupa'dan daha fazla ekonomik gerilemelere sahne olmuş ve üretimi daha keskin bir biçimde kesmişti. Bu sebeple Birleşik Amerika için savaşın sonundan beri ekonomik hayatın gidişi, hiçbir şekilde olağanüstü derecede elverişli değildi. Aksine, ülke iş hayatında istikrarsızlık ve dalgalanmalara geçmişteki iyi zamanlardan daha fazla eğilimli olup, Birinci Dünya Savaşından önceki yıllardaki endüstriyel gelişme hızını yeniden kazanma konusunda başarı gösterememişti. Buradaki kapitalizmin tabiatında herhangi bir esaslı değişikliğin pek az izi vardır. Bu ise bazı Amerikalıların, Batı Avrupa'nın savaş sonrası ekonomik başarısının, Amerikan denemesinin kendini tekrarlamasından fazla bir şey olup olmadığı konusunda tartışmaya girmelerine yol açmıştır. Bunlar, «Bizim tüketicilerimizin seviyesine ulaşana kadar bekleyin» demektedirler. «Ondan sonra siz de iş hayatında daha fazla istikrarsızlık belirdiğini ve endüstrinin bunu izleyen yıllarda istenen hızda artış kaydetmediğini göreceksiniz.»

Bu tartışma ilerde tekrar ele alınacaktır. Şimdilik sadece bunun akla yatkın bir iddia olmadığını belirteceğiz. Çünkü, Amerika'daki fakirler arasında tatmin edilmeyen ihtiyaçların kıtlığı mevcut değildir. Eğer üretimin seviyesini yükseltmek için bunların tümü gerekli olsaydı, Birleşik Amerika rahat bir orta sınıf varlığı meydana getirecek eşyalar ve hizmetlerden yoksun yeterli sayıda kişiyi kapsamış olacak, endüstrinin tekerlekleri devamlı dönecekti. Amerika'nın yavaş gelişmesi için daha tatmin edici bir izah, Amerika ile Avrupa'da iş çevrelerinin daha mukayeseli bir biçimde incelemesinde görülmekte-

dir. Her ne olursa olsun, Birleşik Amerika daha az iş istikrarsızlığına sahip olsaydı ve iniş - çıkışları Avrupa vasatisi civarında bulunsaydı, bu yıllar içindeki gelişme hızı, olduğundan daha yüksek bir seviyeye ulaşacaktı.

Amerika'nın «fazla» gerilemelerinin nedenleri neydi? Avrupa'da endüstriyel üretim iki ayrı devrede düşüş kaydetmişti: 1951 - 52 ve 1957 - 58'de. Birincisi Kore savaşını izleyen yükselmenin direkt bir tepkisiydi. Mal fiyatları başdöndürücü bir seviyeye çıkmıştı. Herkes tahvil biriktirmek istiyordu. Bu arada kazançlarını büyük bir telâş içinde harcamak isteyen kişiler, endüstri sipariş defterlerinin dolup dolup taşmasına sebep oluyorlardı. Bütün bunlar çökünce, ek bir güç harekete geçti. Birçok ülke, döviz stokları en düşük seviyeye inince ödeme dengelerinde bozukluklarla karşılaştılar ve derhal ithalât alanında tedbirlere başvurdular. Bu, bazı önemli Avrupa sanayi ülkelerinin sanayi ihracatlarına gem vurmuş oldu. Bununla beraber Amerikan ekonomisi bu arada aşırı derecede su üstünde kaldı. Ülke, 1953'te de devam eden büyük bir silâhlanma hareketinin ortasındaydı. Bu, bazı Avrupa ülkelerinin ticarî faaliyetleri teşvik ve işsizliği azaltmak için aldığı tedbirlerle birlikte gerilemeyi durdurdu ve 1952 yılı sonunda yukarı doğru çıkışı sağladı.

Avrupa'da savaş sonrası ikinci gerileme, (1957 - 58), birincisinden oldukça farklıydı. Bu, Kore savaşı gibi herhangi bir dış politik şoktan ileri gelmemişti. Bu, daha çok, oldukça hızlı bir gelişme devresini takiben bazı hükûmetlerin aynı zamanda başvurdukları kasıtlı tedbirlerin sonucuydu. Beş yıllık bir ilerlemeden sonra bunların müşterek korkuları, artan fiyatların ve özellikle ücretlerin kontrol edilemeyecek bir hale gelmeleriydi. Milton Gilbert, 1956 yılının sonlarında kısa süren Süveyş savaşı olmasaydı, ekonomik gerilemenin daha önce meydana gelmiş olacağını ileri sürmektedir. Süveyş savaşı dünya fiyatlarının fırlamasına ve ticaretin canlanmasına sebep

olmuştur. Her ne pahasına olursa olsun, 1958 yılında iş hacminin azalışı, piyasaların haddinden fazla malla dolduğunu ileri süren iş adamlarının sandığı kadar basit bir olay değildi. Bu pazarların 1959 yılında verdiği hızlı cevap bunun aksini ispatlamaktadır. Şimdi Avrupalıların döviz stokları daha iyi bir durumdaydı ve hükûmetler kendilerini daha sıkı bir biçimde «herkese iş» politikasına adadılar. Sanayi üretiminin gevşemekte olduğu anlaşılınca, taleplere büyük bir artış verme konusunda 1952 yılına nazaran daha az tereddüt gösterildi. Tekrar, daha önceki gerilemenin iyileşmesinde olduğu gibi, 1959 yılında uluslararası ticaretin güçlü bir biçimde genişlemesi ve bu kez gücünü Avrupa Ortak Pazarından olduğu kadar Birleşik Amerika'dan da alışı, henüz başlamakta olan büyük gelişmeye son rötüşlerini yapmış oldu.

Milton Gilbert, savaş sonrası Avrupada meydana gelen iki ekonomik gerilemenin esaslarını şöyle özetliyor :

«Her iki olayda da, gerilemelere sebep olan rahatsızlıklar, 1951 - 52 olayında ekonomik gelişmenin getirdiği bolluktan sonra bir düzensizlik gelmesi şeklindeki tipik değişme olayının yeni bir belirtisi değildi. ödeme dengesi bakımından düzensizlikler başgöstermişti, fakat bunlar, politik çevrelerden ekonomiye gelen şoktan doğmuştu. 1957 - 58 gerilemesinde ise ekonomideki aksaklıkların ve düzensizliklerin büyük rolü olmamıştı. İktisadî alanda aksamaların ciddî bir noktaya ulaşmaması için istikrar tedbirlerine başvurulmuştu... Bununla beraber, bu, Amerika'da niçin daha fazla ekonomik gerilemeler meydana geldiğini izah etmemektedir.»

Avrupa'ya nazaran «fazla olan» Amerikan ekonomik gerilemeleri, 1948-49, 1954, ve tekrar 1960-61 yıllarında meydana gelmiştir. Bunların ikisi, Birleşik Amerika'da mevcut bulunan ve başka bir yerde herhangi bir şekilde yer almayan özel durumlardan ötürü kolayca izah edilebilir. 1948 - 49'un geniş bir ekonomik makinenin savaş sonrasında tersine dönmesinin tesadüfî gerginliğini yansıtmaktadır. Amerikan ekonomisi bu ola-

ya hazır değildi. Bu ise oldukça ciddî bir durum yaratıyordu, çünkü Amerikalılar Avrupa'da savaş sırasında tahrip edilen, ya da terkedilen hazır sanayi müesseselerini tamir işine yanaşamıyorlardı. 1930 yıllarının büyük ekonomik buhranından sonra savaş yılları Amerikan ekonomisi için bir gelişme devresi olmuştu. 1954 ekonomik gerilemesi de, politik ve askerî durumlardaki anî değişikliğin bir sonucu olarak tanımlanabilir. Kore Savaşı son bulunca, Amerikan hükûmeti büyük bir hızla gelişen silâhlanma programını âni olarak kesmek zorunda kalmıştı. Bir yıl içinde Federal bütçenin büyük kısmını meydana getiren savunma masrafları yüzde yedi oranında azalivermişti. Bununla beraber, 1954 - 55 yıllarında direkt olarak hükûmetin finansman tedbirleri ile itici güce sahip olan konut yapımı ve 1955 yılının rekor seviyeye çıkan otomobil satışları daha çok vadeli olarak tüketiciye intikal ettirildiğinden kısa bir süre sonra işlerin yoluna girmesine yol açtı.

Öte yandan, 1960 - 61 gerilemesi, sadece Birleşik Amerika'da başgösteren istisnaî ekonomik durumlardan ötürü meydana gelmemiştir. Çelişme şüphesiz şaşırtıcıydı: daha önce yıllarca üretiminin Batı Avrupa'dakinden daha ağır bir tempoyla geliştiğini gören Birleşik Amerika, Batı dünyasının öteki ülkeleri endüstriyel üretimde daimî bir gelişmenin meyvelerini topladığı bir sırada kendi sanayiinin ters yönde ilerlemekte olduğunu görmüştür. Bu olayda, uyranılmış olan sarsıntı, bir kimsenin kendini yaralamasını andırmaktadır. Federal bütçede yansıyan Amerikan hükûmet politikası, daha önce 1958'de meydana gelen gerileme, iyileşme yolunda tam hız kazanamadan genişlemeyi frenleyivermişti. İşsizlerin yüzde beşten fazla olduğu 1960'ın ikinci çeyreğinde ise hükûmet, oldukça büyük bir bütçe fazlası yaratarak yolundan çıkıvermişti. 1958'in ortasında 11 milyar dolarlık bir bütçe açığından iki yıl sonra 4,5 milyar dolarlık bir bütçe fazlasına dönüş konusunda yorumda bulunan OECD, mevcut ekonomik kaynaklarda hükûmet tarafından net taleplerde kaydedilen

15,5 milyar dolarlık düşüşün - ulusal gelirin yüzde üçü - «*genişleme üzerinde önemli bir fren görevi gördüğü*» sonucuna varmıştı.

İşsizliğin nüfusun hemen hemen yüzde altıbuçuğuna tırmandığı 1960 yılının sonunda bile Federal hükûmet, 400 milyon dolarlık bir bütçe fazlası ile, ekonomiden koyduğundan fazla para almakta devam ediyordu. Bu olaya, merkez bankasının Amerikan Hazine Bakanlığından dalıa büyük tepki gösterdiği doğrudur. Bununla beraber, faiz oranlarının önceki gerilemelerde düşürülmeleri gözönüne alınırsa, hâlâ yüksek tutulduğu görülüyor ve kredilerin genişlemesini sağlayacak araçlar kesinlikle kullanılmıyordu. Bütün bu konuda entellektüel bir karışıklık havası mevcuttur. Bunu tipik bir olay olarak tanımlamak yanlış olacaktı. Birleşik Amerika o sırada kendi parasına itimatsızlık gibi olağan olmayan bir havanın içine düşmüştü. Bu da şüphesiz ekonomik politikanın bocalamasına sebep olmuştu. İlk kez olarak Amerikan makamları dahi, artık Uluslararası alışveriş parasının karşılığının resmi altın olduğuna mutlak surette inanmaları gibi üzücü bir durumla karşı karşıya kalmışlardı. Bu şok ile meydana gelen heyecan ve dolara sahip bulunan yabancıların tasarruf arzusu ucuz para kullanma eğilimine engel oldu. Özellikle resmî makamlar, daha yüksek karşılıklar aramak amacıyla dalıa fazla dolar sermayesinin yabancı ülkelere akacağı korkusu ile faiz miktarlarını azaltmakta tereddüt ettiler.

1960 yıllarının başında ekonomik gerilemeden muzdarip olan başka tek ülke de yine uluslararası bir paraya sahip bulunan ve aynı zamanda da baskı altında olan İngiltere idi. Buradaki düzensizlik ve aksaklıklar 1961 yılının ikinci yarısında başlamış ve 1963 yılının başlarına kadar sürmüştü. Böylece Amerikan gerilemesinden daha uzun bir süre devam etmiş, bununla beraber endüstriyel üretimdeki gerçek düşüş Amerika'dakinden daha az olmuştu. İngilizlerin hastalığı eski model ilâçlarla tedavi edilen bir grip gibi idi. Amerikalılarınki ise,

şiddetli fakat kısa süren bir zatürre'ye benziyordu. İngilizlerin, aksaklıklarını daha önce, belki de Reginald Maudling'in Selwyn Lloyd'un yerine Maliye Bakanlığına atandığı 1962 yılının ortalarında İngiliz hükûmetinin elde ettiği ekonomik istihbaratın kalitesi Amerikalılarınki kadar iyi olabilseydi, tedavi imkânına sahip bulundukları ileri sürülebilirdi. İngiliz ekonomik krizini uzatan etkenlerden birinin de, hükûmete sağlanan bilgi malzemesi ve bunun tefsirindeki teknik yetersizliğin olduğu açıkça görülmektedir. Ancak, işlerin hissedilir ve acı bir biçimde 1962 yılı kışının başında artan işsizlik şeklinde ortaya çıkmasıyladır ki, hükûmet talepleri karşılamak için kesin olarak harekete geçebildi. Böyle olmakla beraber, İngiltere'de işsizlik o sırada yüzde iki civarındaydı. Oysa Amerika'da aynı safhada bu yüzde yediye yükselmiş bulunuyordu. İngilizlerin rakkamı Amerika'dakinle aynı seviyede ayarlandığı takdirde bu yüzde üçe çıkacaktır ki, Amerika'daki işsizlik seviyesi yine de ötekinden iki misli yüksek oluyordu.

1960 yıllarındaki Amerikan ve İngiliz ekonomik krizleri arasında sıkı bir benzetme yapmak yanlış olur. İngiliz olayında, hükûmetin herkese iş vaadi -yüzde iki oranındaki kayıtlı işsiz normal sayılıp tavan olarak kabul ediliyordu- açık ve belirli idi. Bu tavanın aşılacağı anlaşılır anlaşılmaz, hükûmet mekanizması daha fazla istek yaratmak ve imalât endüstrisinin zayıf sektöründe yatırım yapmak için derhal faaliyete geçti. Ekonomik kriz, endüstriyel üretimin yükselen eğrisinde geçici bir duraklama olarak tanımlandığı içindir ki, bunun tedavisi bu denli gecikmişti. Bu sebeple ancak 1962-63 kışında bir süre güç toplayan endüstri artık tamamen görünür bir hale gelebilmişti.

1961 yılının ortasından itibaren İngiliz hükûmetinin uzun duraklama süresi içindeki tutumu için söylenecek şey şudur: Sterlinin uluslararası değeri konusunda aşırı bir korkuya kapılmamış olsaydı, hem daha erken, hem de daha kesin bir biçimde harekete geçebilecekti. Sonunda kendi hedeflerine

ulaşmak için yeniden işe başlayabildiler. 1961 yılının ikinci yarısında üretim üzerinde empoze edilen kontrol, kasıtlı bir politik davranıştı. Herkese iş noktasından başlayan İngiliz hükûmeti üretimde artışı durdurmak istemekte olup gerçek bir kriz tehlikesine karşı hazırdı. Birleşik Amerika'da ise durum böyle değildi. Oradaki aksaklık ahmakça bir hatadan ileri geliyordu. Amerika için söylenebilecek tek şey, ülkenin özel durumu ve ahmaklıkların birbirini izlemesinin, buradaki durumu başka bir yerdekinden daha kötü hale soktuğudur.

AMERİKA İLE AVRUPA ARASINDAKİ ÇELİŞME

Bu bizi, tekrar Amerikan ekonomik krizlerinin Avrupa'dakilerden niçin daha derin ve daha sık olduğu sorusuna getirmektedir. En belirli etken, Amerikalıların ekonomik gerilemelerine daha avantajsız durumda başlamalarıydı. Yani Amerikalılar, Avrupalılardan daha yavaş bir gelişme hızına ve hem iş hem de makine gücü olarak daha geniş bir işlemeyen üretici kapasiteye sahiptiler.

Açıkçası, Amerika'nın ekonomik gerilemelerdeki özel güçlükleri, yavaş gelişme hızından doğmaktadır. Fakat yavaş ekonomik gelişme hızının nedenleri de büyük ölçüde iş çevrelerinin yeteneksiz oluşlarından ileri gelmektedir. 1958 düşüşünü takiben meydana gelen iyileşmenin berbat edilişi normal karşılanıyorsa ve herhangi bir canlı ekonomik gelişme daha başlangıçta kösteklenirse Amerikan ortalama başarısının 1950 yıllarının ikinci yarısındaki ve 1960'ların başlarındaki zafiyeti kolayca izah edilebilir. Şüphesiz, ticaretin gelişeceği bir devrede ekonomik ilerlemeye müdahale eden çok belirli bir etken Amerika'da mevcuttur. Bu da Amerikan vergi sistemidir. Amerikan hükûmeti, bütçesinin büyük kısmını kişilerden ve şirketlerden önemli ölçüde aldığı direkt vergilerden sağladığından - tüm verginin yüzde yetmişi - kârlarda ve öteki gelirlerde

keskin bir artış, öteki ülkelere nisbetle daha yüksek oranda mümkün olmamaktadır. Bu da, gelirlerden derhal vergi indirimlerini gerçekleştiren Amerikan vergi tahsil sisteminin yeterliliğinden ileri gelmektedir. Amerikan Para ve Kredi Komisyonuna göre, ulusal gelirdeki değişimlere karşılık olarak en keskin biçimde aşağı yukarı oynayan vergi ödemeleri kategorisi, kurumlar vergisidir. Bunu kişisel gelir vergisi, satış vergileri ve öteki indirekt vergiler izlemektedir. Komisyon, tüm bu vergilerin ulusal üretimin çıkış ya da inişine göre yüzde 33 ile 40 arasında değişiklik sağladığını hesaplamıştır. Bu güçteki bir otomatik istikrar unsuru, tabiî ki, iş hayatının gerileme devresinde büyük bir lûtuftur. Bu, bir hükûmetin, ekonomik gerilemenin biriken güçleri henüz pençesini sıkmadan önce manevra yapmak için vakti olduğu anlamına gelmektedir. Fakat bu aynı zamanda ekonomik iyileşme devresi içinde, istikrar için şartlar olgunlaşmadan istikrar sağlamak üzere karşı yönde de çalışıyor demektir. 1963 yılında katlinden biraz önce Başkan Kennedy'nin isteksiz bir Kongre üzerine empoze etmeye çalıştığı ve nihayet 1954 yılında bazı değişikliklerle kabul edilen vergi indirimleri, bu çürük malî mekanizmanın Amerikan ekonomik gelişmesine verdiği büyük zararı hiç olmazsa biraz hafifletmek amacıyla getirilmiştir.

Savaş sonrası tecrübe, uydurma ekonomik stabilizatörlerin varlığının, ekonomik politikanın yapımında talihsiz bir sonuca sahip bulunduğunu belirtmektedir. Bunlar, hükûmetlerin çeşitli hareket biçimleri üzerinde bir seçimle karşı karşıya geldikleri noktada durgun bir havayı sağlamlaştırmaya hizmet etmektedirler. Bu özellikle, Federal hükûmetin her yere olumlu bir politika ile mücadele eder göründüğü anda «Burnunu sokma!» diye bağrışmaların hemen yükseliverdiği Birleşik Amerika'da öyledir. Tek istisnası, 1933 yılında Franklin Roosevelt-in «yüz gün» ünde olduğu gibi belirli bir krizin olduğu zamandır. Böyle durumlarda hükûmetin her yere müdahalesine izin verilir ve şüphesiz beklenir de. Fakat bu sadece ülkenin göv-

desinin geçici olarak sakatlandığı teorisi üzerine yapılır. İyileşir iyileşmez de, Washington'daki hemşirenin ya da doktorun Beyaz Sarayın gerisindeki normal görevleri başına yollanması gerektiği farzedilir. Bu teori, hükûmeti savaş sonrası Amerikan ekonomik gerilemelerine müdahale etmekten alakoymamıştır. Fakat bu ilk tepkinin hızını etkileyen yasaklar yaratmış ve insicamlı bir ekonomik politikanın tek bir kuvvet merkezi tarafından formüle edilmesi durumunu sağlamıştır. Bu sebeple, Amerikadaki savaş sonrası ekonomik gerilemeler ortalamasının durdurulmadan önce Avrupa ortalamasının iki misli derinliğe düşmüş olduğunu keşfetmek bir sürpriz olmamıştır.

Bununla beraber, Birleşik Amerika ve Avrupa hükûmetlerinin «iş hayatında ilerleme ve gerilemenin birbirini izlemesi» olayı ile ilgili politikalarını tesbit etmenin ötesinde, muhtemel olarak sonuçlardaki çelişmeleri izah etmekte ayni derecede önemli olan öteki ayrılıklar mevcuttur. Ekonomik gerileme sırasındaki hükûmet politikasının bir kez 1958 yılında Avrupa'da ciddî olarak denenmiş olduğunu unutmamak gerektir. Avrupalılar, 1952'deki karışıklıklardan, büyük ölçüde, kendi kontrollarının dışındaki güçler tarafından kurtarılmışlardır. Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi, düşüş, ekonomide büyük bir gevşekliğin bulunduğu noktadan başlarsa, ve gerilemelerin daha derine inmeye mütemayil oldukları doğruysa, önemli bir araştırma alanı, 1950 yıllarının sonları ile 1960'ların başlarında Batı Avrupa'da talep baskısının niçin başarıyla bu denli yüksek tutulabildiğidir ki, o sırada Birleşik Amerika'daki doğal itiş sistemin dışına çıkmış görünüyordu.

2. KAPİTALİST GELİŞMEDE BAŞARILARI SAGLAYAN ETKENLER

Batı dünyasının ilerlemiş sanayi ülkeleri 1950 ve 1960 lardan sonra, daha önceleri benzeri görülmemiş bir bolluk ve refah dönemi içine girdiler. Savaş sonrasının bu olağanüstü ekonomik gelişmesini yaratan başlıca üç etken vardır.

Birincisi, ekonomik gelişme geçmiş devirlerdekinden çok daha sürekli ve düzenli olmuştur. Gerçi bu gelişme devamlı olarak ilerleme biçiminde olmuş değildir, fakat gerilemeler de tarihsel ölçülerle çok küçük nisbetlerde olmuş ve sarsıcı etkiler yaratmadan geçiştirilmiştir. Birçok ülkelerde bu gerilemeler süreli ilerlemenin geçici olarak yavaşlamasından öteye geçmemiş duraklama ya da geriye dönüş olmamuştur. Üretimin düşüşler kaydettiği öteki ülkelerde ise bu duraklamalar çabuk geçiştirilmiş ve pek küçük ölçüde bir işsizliğe yol açmıştır.

İkinci olarak, bu dönem içerisinde üretimdeki gelişme son derece hızlı olmuştur. Gerçi evvelce Amerika'da, özellikle 1900'den 1913'e kadar, ortalama gelişme hızının 1950'lerden daha yüksek olduğu devirler görülmüştür. Fakat savaş sonrası Batı dünyasında Amerika'nın durumunu istisna olarak kabul etmek gerekir. Buna başka yerde paralelleri bulunmayan birçok özellikler eşlik etmiştir ki, bunlar ulusal üretimin bir parçası olarak tanımlanan gittikçe artan işsizlik seviyesi ve azalan

iş yatırımı seviyesi idi. Batı Avrupa'da ise ekonomik ilerlemenin hızı yirminci yüzyılın yarısından sonra tarihte bilinen herhangi bir barış devresine kıyasla çok daha süratli ve daha az fasılalı olmuştur.

Üçüncüsü, yeni refahın getirdiği menfaatleri çok geniş biçimde dağıtılmıştır. 1950 yılları sırasında Batı Avrupa'nın hemen her yanında işsizlik sorununun ortadan kalkması ve işgücüne karşı gittikçe duyulan ihtiyaç karşısında, işçi ücretleri ulusal üretim kadar, ya da daha çok, büyük bir hızla artmıştır. Amerika Birleşik Devletlerinde ise tüketim süreli olarak artış kaydetmiş ve bu yükseliş aradaki ekonomik gerilemelerden ötürü pek az duraklamaya maruz kalmıştır. Batı Avrupayı ayıran nokta, tüketici çıkarlarını sosyal hizmetler ve emeklilik projeleri ile, ücretlerdeki artışın bir sonucu olarak otomatik kazançlara güvenemeyen toplum üyelerine dağıtmak için gösterilen bilinçli çaba idi.

Artan gelirlerin nüfusun tümü üzerine dağıtılışının, yatırımların yüksek seviyesini desteklemek için gereken tasarruf akışlarını azaltmamış olması dikkate değer bir durumdur. Aksine, Batı Avrupa, kaynaklarını eskisinden çok büyük oranda yatırımlara hasretmiştir. Birleşik Amerika bu konuda da Batı Avrupa'dan ayrılmaktadır; buradaki yatırım oranı, Birinci Dünya Savaşına tekaddüm eden devredekinden daha düşük idi. 1961 yılında iktidara gelen müteveffa Başkan John F. Kennedy'nin hedeflerinden biri de, malî teşviklerin yardımı ile Amerikan yatırım seviyesini yükseltmek ve ciddî gerilemelerden zarar görmeyecek ekonomik bir gelişme sağlamaktı.

Birleşik Amerika'da süreli yer alan bir «gerileme psikolojisi», son yıllardaki Amerika ve Batı Avrupa ekonomik tecrübeleri arasındaki çelişmenin başlıca nedeni olmuştur. Savaştan bu yana meydana gelen gerçek ekonomik gerilemelerin incelenmesi, bunların Amerikan hükûmetlerinin malî politikalarının hatalı oluşundan ileri geldiğini göstermektedir. Bir-

leşik Amerika'da, Batı Avrupa'da olduğundan daha fazla ekonomik gerileme yer almış ve hükûmet bunlara müdahale etmeden önce gelişmelerine müsaade edilmiştir.

Kuzey Amerika ile Batı Avrupa arasındaki savaş sonrası çelişmenin başka bir izahı vardır ki, Amerika'yı uzun vadeli normlara daha yakın olarak tanımlarken, Batı Avrupayı istisnaî ve geçici bir genişlemenin tadını çıkarıyor biçiminde görmektedir. Geçen yüzyılın tecrübelerini gözönüne alarak tartışan bazı önemli iktisat tarihçileri, 1950'den sonraki iyi koşulların (10 yıllık süre olarak), geçmişte aynı süreler içinde görülen «aşağı düşüş»lerin alternatifi olarak, sık sık rastlanan bir çeşit «yukarı çıkış»ları yansıttığını belirtmektedirler. Bu düşünceye göre, süreli bir ekonomik gelişmeye giden Batı kapitalist dünyasında bu gidişi yoldan saptıracak herhangi bir değişikliğe bugünedek rastlanmamıştır. Ayrıca, bazı talih eseri çok iyi koşulların biraraya gelmeleri ile 1950 yıllarının gelişmesi hızlanmıştır; bu talihli birleşmenin devam edeceği şüphelidir.

İki güçlü ekonomik kuvvet, Batı'nın ekonomik gelişmesinin temposunu arttırma konusunda büyük rol oynamıştır. Bunlar, uluslararası ticaretin ümit verici artışı ile 1950 yıllarının inşaat alanındaki yükseliştir. Aralarında Simon Kuznets ile Arthur Lewis'in de bulunduğu bazı iktisatçılar, bunların geçici olaylar olduklarını, konut inşaatının ve mamûl mallar konusundaki uluslararası ticaretin zorla gelişmeye maruz kaldıklarını, daha sonra bu gelişme hızının mutlaka daha küçük bir orana düşeceğini ileri sürmektedirler.

Bu kitabın ana tezi, iş hayatındaki iniş - çıkış devrelerini inceleyen tarihçiler tarafından çözümlenen geçmişteki modellerin gelecekte tekrar ortaya çıkabileceğini farzetmeye hiçbir sebep olmadığıdır. Başlangıç için, herkese iş alanlarının açılması, bunun ileri endüstri ülkelerinde doğal bir politika olarak izlenişi, uluslararası ticarete yeni bir görünüş eklemiştir.

Ülkeler, süreli olarak mevcut kaynaklarının ucunda iş görürlerse, mamûl mal ithalâtları kendi yerli mamûl üretimlerinden daha süratli artar. Bu gibi durumlar özellikle teknolojinin hızla geliştiği devreye rastlar.

İkinci Dünya Savaşı sonundan itibaren kapitalizmin açılan yeni devresinin göze çarpan özellikleri, birincisi, işsizliğin ortadan kaldırılışı, ikincisi de, teknik ilerlemenin gittikçe artan hızıdır. Teknik gelişme, adam - saat başına düşen üretimde yüksek ve süreli bir artışı yıldan yıla gerçekleştirmiştir. Bu uygulama devam edecek olup artışın da süreli olması beklenmektedir.

Uluslararası ticaretin hızlı gelişmesi, refah ve işsizliğe çare için gerekli bir durum değildir, fakat bu gibi sorunların çok daha kolaylıkla çözümlenmesine yardım etmektedir. Otarşik politika gütmenin, sıkı ekonomik kontrollar sistemiyle başbaşa giden polis devleti usulleri gibi, acemice yan ürünleri vardır. Refah seviyesi de, ticaret arttığı zaman daha yükselir. İthalât, kota yasakları ya da yüksek gümrük resimleriyle engellenmezse, teknolojik gelişmenin hızı ve araçlar, ya da yeni teknikler eskimeye yüz tutmadan önce geçici fırsatları işletmek ihtiyacı, uluslararası ticaretin hacmini arttırma konusunda kudretli bir makine gibi hareket edecektir. Aynı zamanda uluslararası ticaret, kimyasal ürünler gibi yeni ürünlerde ve gelişmiş sermaye mallarında üretimin artmasına kendi yardımcı olacaktır. Bu da, yeni işler için işçi yetersizliği bulunsa dahi, üretimin genişlemesine yardım edecektir.

Yeni kapitalizmin ilk safhaları birçok ülkelerde fazla işgücünün endüstriye kaydırılmasıyla gerçekleştirilebilmiştir. 1960 yılları bu yolda belirli bir değişiklik göstermektedir. Bu, genel olarak teknolojik yeniliklerin ve özellikle de yüksek eğitimin geliştirilmesini sağlamıştır.

Böylelikle tartışma, gelecek yıllarda süreli refahın ve ara-

lıksız gelişmenin geçen yılların ölçüsünde mümkün olabileceğini göstermeyi denemiştir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki koşullar, kapitalizm tarihinde herhangi bir safhasındakinden çok daha iyi ve lehte olmuştur. Bununla beraber, daha ilginç bir soru, başarının mümkün olup olamayacağıdır. Bunun cevabı büyük ölçüde politik arzuya ve kabiliyete güvenmektir. Özellikle Batı'nın ekonomik hayatına önderlik eden müessesevî aracın yönetimine.

Meseleyi teknik bir problem olarak gören ve sanayi ekonomilerdeki ilerlemenin sonucu olarak bir süre önce çözümlenen başka bir yaklaşım vardır. Vaktiyle Keynes, zayıflık işaretleri gösterdiği zaman bir ekonominin nasıl yönetilmesi gerektiğini göstermişti. Belki arzu ettiğinizden fazla kendinizi enflâsyon içinde bulursunuz, fakat daima bol miktarda ekonomik gelişmeye sahip olacağınızdan emin bulunabilirsiniz. İlgi çekici olan nokta, Keynes'in iktisadî gelişme sürecine karşı ilgisiz kalışıdır.

Şüphesiz, ileri Batı ülkelerindeki normal kişinin istekleri hemen hemen doyurulmuş gibi olup, herkesin iş sahibi bulunduğu birkaç yıldan sonra, ekonomik faaliyeti devam ettirebilmek için bazı olağanüstü tedbirlere başvurulması gerekeceği gibi garip bir görüşe sahip bulunuyordu Keynes. Örneğin bu tedbirlerden biri faiz oranını yüzde sıfıra indirmekti.

Keynes'in görüşü, ellerine üretici araçlar verilerek daha fazla insana ne şekilde iş sağlanabileceği sorunu ile sınırlanmıştı. Schumpeter'in belirttiği gibi, teori genel olarak «var olan bir endüstriyel mekanizmadan yüksek ya da alçak derecede yararlanma nisbetini tayin eden etkenlerin incelenmesi» ile ilgiliydi. 1930 yıllarındaki ekonomik buhran sırasında insanların kitle halinde işsiz kalmaları gibi bir insanlık probleminin doğuşu oldukça tabiî idi, fakat bu entellektüel ufukların biraz daralması ile sonuçlandı. 1930 yıllarında kapitalizmin sorunları - üretim aracının tam randımanla nasıl ça-

lıştırılacağı - bundan önceki ve sonraki kapitalizm devrelerindekinin benzerleri değildi. Schumpeter şu sonuca varıyor: «Kapitalizmin esasını, bu mekanizmaya bağlı olayların devamlı olarak ortaya çıkışında arayanlar, Keynes'in teorisini kapitalist oluşumun esasından uzaklaşan bir soyutlama olarak görürlerse, kendilerini hoşgörmek gerekir.».

Bu, Keynes'in eserine çok büyük borcu olan «iş hayatında iniş - çıkış devrelerini» kontrol altına almanın savaş sonrası dinamik ve zengin kapitalizmini kuran önemli etkenlerden biri olduğunu inkâr etmek demek değildir. Gerçekten, bu değişikliği meydana getiren en önemli etken belki de budur. Öteki bir sürü gelişmeler bundan çıkmaktadır - özellikle iş tehlikelerinin azaltılması ve yatırımın uygulanmasını hızlandıracak itici güç. Benim görüşüme göre, eski stil kapitalizmden yeni stil kapitalizme geçiş, sadece Keynes tarafından geliştirilen ekonomik doktrinler sistemine entellektüel bir dönüşün sonucu olsaydı, bugünkü halini alabileceği şüpheliydi. Bununla beraber, gelecek yine de pek parlak görünmiyecekti. Ne de olsa, savaştan sonra Keynes stili ekonominin gerçeklerine nüfuz ettiklerine inanan ve birçok yetkili devlet adamı ile karşılaştık ve kendilerinin, olağanüstü bir durumda tamamen farklı ve çoğu zaman Keynes'inki ile çelişen politikaların peşinden gittiklerini gördük.

Savaş sonrası devresinin özelliği, çeşitli bağımsız güçlerin birleşerek ekonomik sistem üzerindeki mevcut kontrol kuvvetlerini arttırması ve aynı zamanda talep hacmini daima en yüksek seviyede tutmuş olmasıdır. Bu sebeple hükûmetlere, kendilerini eğitirken, felâkete sebep olmadan, ekonomik hayata gittikçe artan ustalıkla nasıl müdahale edeceklerini öğrenmek için zaman verilmiştir.

Keynes sistemini gözü kapalı kabul eden ilk iki ülke olan İngiltere ile Birleşik Amerika'nın, ikinci Dünya Savaşından sonra Batı kapitalist ülkeleri arasında en az başarı kazananlar

olmaları gerçeğinde bir çelişme unsuru bulunmaktadır. Bu çelişmenin kendisi, «Keynes devrimi» diye anılan bu saf entellektüel değişiminin kapitalizmin gelişmesinde kesin etken olmadığını ileri sürmeye yeterlidir. Bu çelişmede teknik bilgiden başka şeyler de aranılmaktadır. Savaştan hemen sonraki devrede Avrupa kıtasında Keynes sistemi genel olarak kabul edilmemiştir. Bunun la beraber, bu ülkelerin ciddî değişikliklerden kaçınmalarını ve Amerika ile İngiltere'den daha yüksek bir ekonomik gelişme hızına sahip olmalarını sağlayan başka güçlü etkenler vardır.

Avrupalıların bu başarıları 1960 yıllarının başlarında o denli göz kamaştırıcı bir durum aldı ki, bu İngiliz ve Amerikan iç politikasının önemli bir etkeni haline geldi. Her iki ülke de herne bahasına olursa olsun, Avrupa denemesinin bazı özelliklerini kopya ederken, geçmişle olan ilişkilerini tamamen koparacak bir politika izlemeye koyulmuşlardı. İngiltere'de bütün çaba, gelişme lızına müdahalede bulunan «durgit» tedbirlerinden kaçınma üzerine toplanmıştı; adapte edilen usûl Fransız modeli ekonomik plânlama olup bunun gelişmeyi hızlandırması bekleniyordu. Birleşik Amerika'da ise Cumhuriyetçilerin sekiz yıllık iktidarından sonra yönetimi eline alan Başkan Kennedy ve Demokrat Parti ekonomik politikanın tüm manzarasını değiştirmişti. Amaç, ülkenin üretim mekanizması üzerinde talepleri kasten arttırarak herkese iş sağlamaktı.

Dikkat edilmesi gereken bir nokta da Birleşik Amerika yeni hedefini tayin ettiği zaman, İngiltere yirmi yıl süreyle iş politikasını başarıyla yürütüp işsizliği ortadan kaldırmış bulunmasına rağmen, kendisine model olarak Britanya'yı almadı. Amerikalıların örnek aldıkları 1950 yıllarından sonraki Avrupa denemesi idi. Burada başarılan, yüksek bir kalkınma hızıyla işsizliğin ortadan kaldırılması ve İngiltere'yi aradan çıkaran uluslararası rekabet gücüydü.

Bunu izleyen bölümlerde, savaş sonrası kapitalizminde ortaya çıkan ekonomik düzenin karakteristik müesseselerini belirtmeye çalışacağım. Bir ülke ile öteki ülke arasındaki kilit müesseselerle ekonomik metodlarda büyük ayrılıklar vardır. Farklar, genellikle keskin ideolojik ayrılıklardan ileri gelmektedir. Bununla beraber tüm manzara incelendiğinde, bu toplumların yapısında belirli bir benzerliğe rastlanır. Ne dediklerinden çok, ne yaptıkları açısından ve özellikle bir devre içindeki davranışlarının dokusundaki benzerlikler göz kamaştırıcıdır. Bu daha çok ülkelerin son yıllarda devlet ve iş alanlarındaki tecrübelerini birbirleriyle takas etmelerinden ileri gelmektedir. Bu, dokunun 1960 yıllarında, 1950 yıllarındakinden niçin daha berrak olarak göründüğünün de nedenlerinden biridir.

Bu safhada bunun bazı olağanüstü özellikleri şu biçimde sıralanabilir :

1. Ekonomik sistemin yönetiminde devlet yöneticilerinin gittikçe artan etkileri bulunmaktadır. Bu, çeşitli ülkelerde değişik mekanizmalar vasıtasıyla işlemektedir: birinde bankacılık sisteminin kontrolu kesindir, ötekinde ise geniş devlet sektörünün varlığıdır. Bunların hepsinde hükümet masrafları çok büyük oranda olup, direkt olarak her ülkenin ekonomik faaliyetlerinin büyük bir parçasını göstermektedir.

2. Sosyal hizmetler için yapılan yatırımlar devlet fonlarının gittikçe artan oranda kullanılmasını ve özellikle çok genç, öğrenci ya da ihtiyar ve emekli oldukları için para kazanamayan kişilerin desteklenmesini gerektirmektedir. Halk hizmetleri politikasının birçok Avrupa ülkelerinde uzun bir tarihçesi vardır. Bununla beraber, savaş sonrası devrenin özelliği ise Batı dünyasının geniş bölgelerinde sosyal hizmet tedbirlerinin sürekli bir ilerleme kaydettiğidir. Bu özellikle, eğitim ve emeklilik işlemlerinin, ileri kapitalist ülkelerin ulusal gelirinin büyük kısmını çektiği gerçeğinde yansımaktadır.

3. Özel sektörde piyasanın şiddeti ehlileştirilmiştir. Bazı yerlerde hâlâ faal olmasına rağmen rekabet, büyük ölçüde düzene konmakta ve kontrol altına alınmaktadır. Teknolojik değişimin çok hızlı bulunduğu ve kişisel iş yatırımlarının daha büyük çapta olduğu ve daha geç olgunlaştığı bir devrede iş yönetimi için geniş bir haber alma sistemi sağlama çabası firmalar arasında uzun vadeli işbirliğini teşvik etmiştir. Ekonomik plânlama amacıyla haber verme alanlarını arttıran hükûmetler, bir endüstri içindeki firmaları müşterek uzun vadeli çıkarlarının temeli olarak çizilen politikayı izlemeye teşvik etmişlerdir. Firmaların birbirleriyle mücadele edip, piyasa üzerinde yaratabilecekleri etkileri düşünmedikleri ders kitaplarındaki klâsik piyasalar artık tümüyle ortadan kaybolmuşlardır.

4. Artık Batı kapitalist ülkelerinin hem hükûmetleri, hem de kişileri tarafından gelen her yılın insan başına düşen gerçek gelirlerde belirli bir artış getirmesi normal ve gerekli olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Kabul edilen işlem ve yıllık ücret artışı talepleri, bu beklemeyi yansıtmaktadır. Bu gerçekte endüstrideki teknolojik yeniliğin hızlanan adımlarının sonucu olarak ne bahasına olursa olsun zamanla uygulanabilecektir. Fakat büyüyen endüstriyel gücün tüm çıkarlarını garantilemek yeni örgütlenme biçimleri gerektirmektedir : a) araştırma ve gelişme alanında, b) az miktarclaki usta insan gücü kaynaklarının daha etkili olarak kullanılmaları ve işçilerin eğitilmeleri alanındadır. 1950 yıllarının sonlarından beri her iki alanda da büyük bir çaba gösterilmeye başlanmıştır. Araştırmadan maksat, yeni düşüncelerin geliştirilip üretim alanında uygulanması için geçecek zamanı azaltmaktır. İkinci safhanın da hedefi, yeni düşüncelerin uygulanabilmesi için gerekli işgücünü eğitmektir. İşsizliğin mevcut bulunmadığı bir ekonomide, hızlı teknik gelişmenin, ancak işçilerin yeni iş şekillerine göre başka işlere hızla transferlerinin mümkün olduğu bir politika ile sağlanabileceği anlaşılmış bulunmaktadır.

5. Ekonomik yönetimin karakteristik davranışı, hem hü-

kûmet hem de özel sektör içinde, kendini savaş sonrası devrede geniş ölçüde hissettirmiş olup entellektüel kaynaşımın sonucudur. Bunun en açık belgesi uzun vadeli ulusal plânlamadır. Ekonomik kararları almada kullanılan zaman ufkunu uzatma aynı zamanda incelenmesi gereken detaylarında uzatılması anlamına gelmektedir. Böylelikle, sistematik incelemenin çerçevesi iki buutlu olarak uzatılmaktadır. Her ülkede değişik olan ve yeterliliği değişen teknikler ve müesseseler, ulusal üretimde ve halk hizmetlerinde büyük önemi olan ekonomik kararlardaki kaynaşım ve açıklık için duyulan arzuyu karşılamak üzere geliştirilmiştir.

Son olarak, yeni kapitalizmin etkili biçimde yönetimi için adapte edilen metodların, geleneksel parlamenter demokrasinin görüşleri ve uygulanışı ile ne dereceye kadar telifi kabil olduğu hâlâ ortadadır. İki ana soru vardır. Çeşitli ülkelerdeki ulusal demokratik stiller ne biçimde tadil edilebilir? Faal hükûmet alanının büyük ölçüde genişlediği ve genişleyeceği bir sistemde halkın rızasıyla orijinal hükûmet hedefinin ne kadarı beklenebilir?

3. ÖRGÜTLENMİŞ ÖZEL TEŞEBBÜS : ALMANYA

İlerlemiş sanayi ülkelerinden ikisi, Almanya ile Birleşik Amerika modern kapitalizmin anayolu dışında kalmış görünmektedir. Bunlar, ekonomik davranışların gittikçe örgütlenmesi hareketine hiç ilgi ve sempati göstermemekte, piyasanın bağımsız, belki de rasgele kararlara varmaktaki eski metodlardan vazgeçmeyi hiç düşünmemektedirler. Aksine, bu yeni hareket açıkça antipati göstermekte ve bu yola sapmaktan vazgeçilmesini yüksek sesle savunmaktadırlar. Bu iki ülkenin resmî doktrini, basit geleneksel edebiyatın geniş ölçüde izlerini taşımaktadır. Bu ülkelerden biri, Batı Avrupanın en dinamik sanayi devletlerinden biri olduğundan, öteki de insanlık tarihindeki en büyük ekonomik güç ve zenginlik birikimine sahip bulunduğundan, iki ayrı ve çok önemli istisna meydana getirmektedirler. Bu sebeple, öteki ülkelerdeki savaş sonrası gelişmeyi, bir anayol, asıl nehir olarak değil de, belki asıl nehrin kaçamak bir akıntı ile parıldayan küçük kolları olarak görmek gereklidir.

Bu bölmede şimdi bu iki ülkenin durumunu kısaca inceleyelim. Buraya kadar modern kapitalizmin mekanizmasını incelerken, dikkatimizi esas itibariyle devletin aktif rolü üzerinde toplamıştık, özel teşebbüsün de bu role bazen uyduğunu, bazen uyamadığını görmüştük. Şimdi ikincisi, yani savaş son-

rası kapitalist sistemi biçimlendirmekle ve öbürlerinin baskı ve projelerine karşı koymakta faal rol oynamış bir unsur olarak özel teşebbüs, sahnenin ortasına gelmektedir.

İlerlemiş sanayi ülkelerinden kisi, Almanya ile Birleşik Amerika, modern kapitalizmin anayolundan ayrılmış gözükmektedir. Bunlar, ekonomik davranışın gittikçe artan örgütlenmesi hareketine karşı ilgi gösterememekte, piyasanın bağımsız, hatta rasgele kararlara varmadaki eski metodlarını değiştirmeyi düşünmemektedirler. Aksine bu eğilime açık antipati göstermekte ve bu yola sapmaktan vazgeçilmesini yüksek sesle savunmaktadırlar. Bunların resmî doktrini basit geleneksel kapitalist edebiyatın geniş ölçüde izlerini taşımaktadır. Bu ülkelerden biri, Batı Avrupa'nın en dinamik sanayi devletlerinden biri olduğundan, öteki de insanlık tarihindeki en büyük ekonomik güç ve zenginlik birikimine sahip bulunduğundan, iki ayrı ve çok önemli istisna meydana getirmektedirler. Bu sebeple öteki ülkelerdeki savaş sonrası gelişmeyi, bundan böyle anayol asıl nehir olarak değil de, belki o nehirin kaçamak bir akıntı ile parlayan küçük kolları olarak görmek gereklidir.

Şimdi bu iki ülkenin durumunu kısaca inceleyelim. Bu, savaştan sonraki özel sektör ekonomisinde yaptığımız incelemenin daha fazlasını kapsayacaktır. Bu noktaya dek, modern kapitalizm aracının incelenmesinde dikkati çeken ana mihrak noktası özel teşebbüsün de uyduğu - ya da duruma göre uymadığı resmî makamların faal rolü olmuştur. Şimdi salınenin ortasına ikincisi çıkmaktadır - savaş sonrası kapitalizmi şekillendiren faal etken.

Savaştan sonra, Almanya'da resmî politika, ekonominin yönetiminde devletin gücünü kasıtlı olarak azaltmak oldu. Bu çaba, kalkınma devresinden refah ve herkese iş devrine geçişin gerçekleştirildiği süre içinde o zamanın Ekonomi Bakanı ve daha sonraki Başbakan olan Dr. Ludwig Erhard'ın kişiliğinde kristalize oldu. Bazan Erhard'ın özel teşebbüsü, hü-

kümet gücünün üstünlük iddialarına karşı savunmasını özel teşebbüs hesabına bir propoganda işi gibi tanımlayanlar ve eski başbakanın rolünün bir çeşit Alman kapitalizminin kâğıttan aslanı gibi olduğunu ileri sürenler ortaya çıkar. Gerçekte, tüm yapılanlar, yeni Alman nesli tarafından geçmişle olan bağların hepten kopmasını sağlamak amacıyla sarfedilen bilinçli bir çabanın sonucudur. Genç nesle göre, geçmişte devlet içerde ve dışarda zalim bir zorba olarak ortaya çıkmıştı. Erhard, ekonomik liberalizmi, mağrur devlet gücünü azaltma konusunda bir araç olarak görmüştür. Kullanılan yol Victoria devrinin gerçek İngiliz liberal görünüşüne dayanmaktadır: keyfi yönetime cevap olarak daha serbest ticaret. Fakat, Erhard şüphesiz ondokuzuncu yüzyıl İngilteresinden tahayyül edilebilecek kadar farklı ekonomik ve sosyal bir nokta üzerinden hareket ediyordu. Almanya'nın 1940 yıllarında uğradığı yenilgi, bölünme ve kaos, geçmişten kalanları temizleyememişti. Almanlar, ekonomilerini yeniden inşa etmeye başladıkları zaman bunu, ünlü bir harabede gözü bağlı bir arkeolog tarafından yol gösteriliyormuş gibi ve yapılanların çoğu göze görünmez biçimde, kendileri için yabancı olmayan bünyevî temel ve plân üzerinde kurdular.

MERKEZİ İKTİDAR

En göze çarpanı, ekonomik kararların merkezileştirilmesi için gösterilen büyük eğilimdi. Bu eğilimin yenmesi gereken engeller oldukça önemliydi. Devlet, herbiri kendi ayrı bütçeye ve değişik vergilendirme güçlerine sahip onbir eyâlete bölünmüştü. Federal hükûmetin ulusal ekonomi üzerindeki otoritesi kasıtlı olarak zayıflatılmış ve her eyâletin kendi yolunu izlemesi teşvik edilmişti. Büyük sanayi kombinaları parçalanmış, eski ulusal ticarî bankaların yerini düzinelerle küçükleri almıştı. Bu bankaların kayıtlı oldukları eyâletlerin dışında iş yapma yetkileri yoktu. İşgal kuvvetlerinin ekonomik dü-

zenlemeleri genellikle Amerikalıların düşüncelerini yansıtıyordu. Bunların ülkenin başına bağladıkları ekonomik sistemin sağlam bir biçimde kurulması kararlaştırılmış ve başında Erhard bulunmasa dahi bunun daima onun ekonomik liberalizm politikasını ekonomik temel olarak alması öngörülmüştü. Alman merkezî hükûmetinin görüşleri ne olursa olsun, gelecekte iş hayatı küçük, bölünmüş ve rekabet edici olacaktı.

Alman endüstrisi ise bunun aksini düşünüyordu. Sanayi, İmparatorluk Almanyasından ve büyük ölçüde güçlendiği Nazi rejiminden beri, endüstriyel kurumların meydana getirdikleri büyük ölçüde bir hiyerarşik sisteme göre örgütlenmişti. Alman sanayicilerinin düşündükleri en son şey, Anglo - saxon ruhuna uygun, küçük üreticilerin meydana getirecekleri bir serbest pazar ekonomisi kurmaktı. Bunların en önemli sorunu, endüstriyi mümkün olduğu kadar çabuk eski gücüne yükseltmek için ekonomik kaynakların ve gücün nasıl seferber edilebileceği idi. İhtiraslı yatırım projelerini üzerlerine alabilecek, risklere karşı hazır ve tehlikeye atılabilecek güçte olan ve güçlü malî müesseselerin elinde bulunan büyük sermaye birikimlerine ihtiyaçları vardı. Gerçekten, Alman endüstrisindeki büyük firmaların arasında ekonomik gücün birikimi gittikçe artmıştır. 1960 yılında 100 en büyük firma, sanayide dönen toplam paranın hemen hemen yüzde kırkından sorumluydular. Ayrıca, endüstrideki üç işçiden bir tanesi bunların yanında çalışıyordu. Bununla beraber, savaş öncesinin iki dev kombinası olan *I. G. Farben* ve *Vereinigte Stahlwerke* firmaları hiçbir zaman yeniden kurulmadılar, fakat bu biraz da onların parçalanmasından meydana gelen firmaların Avrupa standartlarına göre zaten büyük müesseseler olmasından ileri geliyordu. Örneğin, savaştan önce *Vereinigte Stahlwerke*'nin üyeleri olan ve 1964 yılında birleşen *Thyssen ve Phoenix Rheinröhr* firmaları bugün Avrupa çelik endüstrisinin en büyük tek ünitesini meydana getirmişlerdir.

Tartışma konumuz, Alman endüstrisinin bugün olağanüs-

lü bir durumda temerküz etmesi değildir: sadece savaş sonrasını izleyen yıllarda, ekonomik gücün ayrı kalacağı farzedilen parçalarını karşı konmaz biçimde bir araya getiren kuvvetli bir akıntı meydana gelmiştir. Bu, üç büyük banka olan *Deutsche Bank*, *Dresdner Bank* ve *Commerz Bank*'ın hikâyelerinde olduğu kadar hiçbir durumda bu kadar açık ortaya çıkamaz. Her nekadar, üç büyüklerin eski direktörlerinin, eski şubelerinden meydana gelen yeni bankalarla resmî ilişkiler kurmaları yasaklanmıştıysa da, bunlar uzaktan da olsa etkili bir ilişkiyi sağlamasını bilmişlerdi. Aksi takdirde bağımsız bankaların yeni direktörlerinin hiçbir zaman ciddiyetle bağımsızlıklarını ileri sürememiş olmaları nasıl izah edilebilirdi? (1) Bu böyle. işgal kuvvetlerinin Amerikan «devlet bankacılığı» prensiplerinin sertliklerinden vazgeçmeye niyetli görünmedikleri 1952 yılı öncesine kadar devam etti. Yani Amerikan prensibine göre her banka sadece bulunduğu eyâlet içinde şube açabilecekti. 1952 reformu ülkeyi dokuz eyâlet yerine banka-

---

(1) Bir Alman kentinde, eskilerini izleyen yeni üç banka, birleşip müşterek kaynakları ile yeni bir şirket kurmaya teşebbüs etmişlerdi. **Deutsche Bank**'ın genel müdürü Mr. Abs'e göre, kendisi ciddî fakat gayrî resmî olarak onlara - hiçbir bankada resmî bir görevi bulunmadığından ve İşgal Kuvvetleri tarafından adı geçen bankalara adım dahi atması yasaklanmış olduğundan - herhangi bir safhada kendilerine karşı bazı kanunî müeyyidelerin uygulanabileceğini söylediğinde bu işten vazgeçmişlerdi. Olay, o sıradaki Alman ticaret ve sanayi liderleri tarafından kullanılan ahlâkî otoritenin ilginç bir örneğidir. Abs, 1945 yılında savaşın sonunda **Deutsche Bank** direktörlerinin Berlin'de toplanarak oniki gözlemci seçtiklerini, kendisinin de bunlardan biri olduğu gözlemcilerin ülke işgal altında bulunduğu müddetçe Bankanın çıkarlarını korumakla görevlendirildiğini anlatmaktadır. Böylelikle, işgal altındaki ülkesinde, teorik bakımdan yeni kurulan bankaların yöneticilerine sadece «nasihat» te bulunmaktan başka yetkileri ve özellikleri olmamasına rağmen, yeni yöneticiler, birgün ahlâkî olduğu kadar kanunî otoriteyi de temsil edebilecek biriyle temasta olduklarını kavramış bulunuyorlardı.

cılık açısından üç bölgeye ayırdı. Bir bankanın bu üç bölgeden herhangi birinde, bir bölgeden fazla olmamak şartıyla, iş görme özgürlüğü mevcut oluyordu. Tüm ülkeyi kapsayan bankacılık gücünün yeniden bir araya gelmesini önlemek için hâlâ büyük çaba sarfedilmekteydi. Yeni yasa, hiçbir bankanın başka bir bankanın yüzde beş hissesinden fazlasına sahip olamayacağını öngörüyordu. 1950 yılında üç büyüklerin ikisi - *Deutsche* ve *Dresdner* - yeniden tüm şubelerinin az çok kontrollarını ellerine geçirmişlerdi. *Commerzbank* bunlara ancak 1938'de yetişebildi. Yasa, gerçeklere uyabilmek amacıyla 1957'de değiştirildi.

«SİYASÎ - EKONOMİK AJANS»

Kısacası, Almanlar ülkenin modern kapitalist tipte plânlı bir ekonomiye kolay geçmelerini sağlayacak iş gelenek ve müesseseleri ile teçhiz edilmiş bulunmaktadırlar. Örneğin, ticarî gelenekler ve ulusal tarihin merkezî plânlamaya karşı bulundukları İngiltere ile çelişme oldukça belirlidir. Ülkedeki endüstriyel gelişmesi başladığı andan itibaren Alman iş adamları, ister bazı özel avantajlar bekleyen firma guruplarına, ister endüstrinin tümüne karşı olsun, bir dereceye kadar kollektif ekonomik politika endişelerinin etkisinde kalmışlardır. Bankalar, genellikle bu hareketin ya liderleri ya da faal ortakları olmuşlardır. Tipik olarak bunlar orijinal kartellerin örgütleyicileri idiler.

Büyük bankalar daima, ilgili oldukları herhangi bir endüstride uzun vadeli egilimleri geniş bir açıdan incelemeyi kendilerine iş edinmişler, bundan sonra da bağımsız firmaları kalkınmanın geniş çizgilerine uygun hareket etmeye zorlamışlardır. Bunlar, kendilerini ülkenin endüstrisinin büyük stratejistleri olarak görmüşlerdir. Oysa İngiliz bankaları tam aksine endüstrinin serdümeni olarak kalmakla yetinmişlerdir. İngiliz bankalarının iş hayatının değişen ihtiyaçlarına en iyi şekilde

cevap verdiklerine hiç şüphe yoktur. Almanlar ise bu konuda daha yavaş tepki göstermektedirler. Fakat ihtiyaçları önceden tahmin etmekte ve bazan da şüphesiz iş ihtiyaçlarının doğmasına sebep olmaktadırlar. Çelişme iki ülkenin bankacılık tarihi ile ilgilidir: İngiliz sistemi olan ihtisaslaştırılmış bankacılık, sanayi yatırımı işini ticarî bankaların kendilerine has özel işi yapmış ve daha büyük hisseli bankaları bunun dışında bırakmıştır. Almanya'da ise tüm amaçlara hizmet eden banka, sanayi ihtilâlinde geç kalan ülkenin hızlı kalkınmasını finanse eden güçlü bir araç olduğunu ispatlamıştır.

Bununla beraber, Alman bankalarını, endüstrinin büyük atları çevrelerinde dolaşan ve kamçının sesine cevap veren ring âmirleri rolünde görmek yanlış olur. Büyük banka ile büyük endüstri teşebbüsü arasındaki etki hatları karşılıklıdır. Bu uygulamadan ortaya çıkan büyük iş endüstrinin sorunları hakkındaki oybirliğidir. Tabiî ki bu her zaman gerçekleşebilen bir şey değildir. Çok şükür firmalar, ya da yeni ve aşırı derecede dinamik firmalar, kendi ayrı kişiliklerinden iftihar duyarak bazan kendi kendilerine çizdikleri yolu izleyeceklerdir. Savaş sonrası Almanyasındaki müşterek bir duyguya göre, hâlâ özel bir firma olan ve dışardan herhangi bir müdahaleyi kabul etmeyen, Krupp böyle bir müessesedir. Fransa'da da kendilerini ulusal plânlama içine sokma teşebbüslerine inatla direnen büyük aile konsernlerinin bulunduğunu gözönünde bulundurmak gerektir. Örneğin, Michelin, Fransız plâncıları, Renault gibi, devletleştirilen bazı büyük firmalarda dahi güçlüklerle karşılaşmışlardır.

Bankacılık etkisinin Alman endüstrisi üzerindeki en açık ve görünür tezahürü, önemli firmaların yönetim kurullarında büyük bankaların temsilcilerinin bulunuşudur. Fakat, bankaların ellerinde gözle görülmeyen başka baskı yolları da vardır. Bunlar özellikle, şirketlerdeki hissedarların büyük kısmının vekâlet oyları ve büyük bankaların Alman sermaye piyasasında-

ki uygulamaların hemen her safhasındaki güçleridir. Bankaların, özellikle endüstriyel yenilikler ile ilgili meselelerdeki, sırf teknik rekâbeti başka bir etkendir.

Son olarak, bankaların bilinen özel bir statüleri vardır Ekonomide özel sektöre yapılacak herhangi bir müdahaleyi yöneten devlet otoritesinin doğal ve güvenilir müttefiki olarak *para-statal* bir durumdur bu. Böylelikle, örneğin, merkezî hükûmetin gelişme bölgelerindeki çeşitli sermaye projelerine verdiği tahsisat - özellikle Sovyet sınırındaki bölgeler - tümüyle bankalar tarafından dağıtılır. Bunlar, krediyi alacak olan projenin seçiminde faal bir rol oynarlar. Kredi talebi ile Ekonomi Bakanlığına gelen her projenin, müracaat edenin bankası tarafından tasdik edilmesi gerekmektedir. Ancak banka projenin detaylarından yeterli derecede memnun kalırsa ve yapılacak iş verilecek krediyi garantiliyorsa, gerekli tahsisat ayrılır. Bundan da, işi tek bir yere inhisar eden iş adamı, kendi meseleleri ile ilgili bankanın şüphesini ya da güvensizliğini kazanmışsa, bölgesel kalkınma projesinin desteklenmesi konusunda normal hükûmet kredisine hak kazanamayacağı anlaşılır. Tek umudu ise başka bir bankanın desteğini sağlamak olacaktır ki, bu da kredi konusunda kişisel ününe dayanan küçük bir iş adamı için pek kolay değildir. Tahsisat, normal ticarî kredinin çok aşağısında bir faiz oranı ile verilmektedir. 1963 - 64 yıllarında normal ticarî krediden alınan yüzde yedi civarındaki faize karşılık bölgesel gelişme için verilen tahsisli krediden alınan faiz oranı yüzde 3,5 idi. Talep sahiplerinin durumlarıyla ilgili tüm çalışmaları yapması gereken banka, ayrılan tahsisatı hükûmetten yüzde iki faizle alır, fazlası olan ve krediyi alandan kesilen yüzde birbuçuğu da idarî hizmetlerinin ve kredi garantisinin karşılığı olarak tehsil ederdi.

Bununla beraber, Alman endüstrisinin kollektif amacının karakteristik havasından sadece bankaların sorumlu olduğunu belirtmek yanlış olur. Bunlar, çok daha genel bir olayın en

dikkate değer ifadeleridir. Uzun vadeli hedeflerin peşinde olan endüstriyel işbirliği, belirli sanayilerde güçlü ticarî birlikler tarafından teşvik edilmektedir. Örgütlenmiş endüstrinin kollektif görüşünün bu sözcüklerinin, kendi sorunları ile ilgilenen bakanlık vasıtasıyla hükûmet mekanizmasının içine direkt ve imtiyazlı giriş yolları vardır. Bunlar, genellikle ihtisaslarına göre bakanlıklar tarafından kurulan Danışma Konseylerinde *(Beirat)* yer alarak önemli menfaat guruplarını temsil ederler. Bonn'daki resmî kişiler, genellikle *Beirat*'ı bakanlık işlerine dışardan bir müdahale olarak tanımlamamakta, fakat bunu parlamento ile olan ilişkilerinde altına gizlendikleri bir şemsiye biçiminde görmektedirler. Bu, demokratik müeyyidenin resmî davranışlar için başka bir çeşididir.

ALMAN EKONOMİK POLİTİKASI : TEORİ VE UYGULAMA

Savaş sonrası Alman ekonomisi Avrupa'da Amerikan yaşayış tarzına en yakın şekil olarak tanımlanmaktadır. Özel teşebbüs daima devlet teşebbüsüne tercih edilmiş, devlet kesin olarak kendine ait yerde tutulmuştur. Hükûmetin kontrolü altında bir devlet teşebbüsü ve merkezî plânlama şiddetle reddedilmiştir. Bu işin politik hikâyesidir ve yanlış değildir. Bu çeşit düşünceler, savaştan bu yana Alman hükûmetinden sorumlu bulunan kişilerin görüşlerini açıkça yansıtmaktadır. Bununla beraber, bazı eyâlet valilerinin davranışları hükûmet sorumlularınkine uymamaktadır.

Örneğin, Alman hükûmetinin klâsik görünüşüne bakanlar, buna da devletin herhangi bir batılı ülkeden daha fazla oranda ulusal geliri vergilendirdiğini akıllarına getiremezler. Amerika Birleşik Devletleri, çok daha ağır bir savunma masrafına sahip bulunmasına rağmen, en az vergilendirilen Batılı devletlerin arasında yer almaktadır. Özellikle, Alman vergileme sistemini İngiltereninkiyle karşılaştırmak ilginç olacak-

tır. Çünkü Almanya'nın çabuk kalkınmasını ülkenin az vergilendirilmiş olmasına bağlayan efsaneleşmiş söylentiler vardır. 1950 yıllarının başında İşçi hükûmeti hâlâ iktidarda bulunduğu sırada İngiliz vergilerinin Almanya'dakinden çok yüksek olduğu bir gerçektir. Fakat 1960 yılında durum tamamen bunun aksi olmuştur. İki devletin zıt yönlerde ilerlemelerini gösteren cetvel aşağıdadır :

Gayri safi ulusal gelirin yüzdesine göre vergilendirme (*)

	1950	*1955*	*1960*
İngiltere	32.5	29.0	27.6
Almanya	30.3	32.2	33.9

OECD istatistiklerine göre, Almanya'da bu oran 1961'de 35'e yükselmiştir.

* **Piyasa fiyatları**

Alman hükûmetinin bu yıllar içinde aldığı verginin gerçekte, istatistiklerin belirttiği rakkamdan da yüksek olduğu ortadadır, çünkü Almanya'nın 1950 ile 1960 arasındaki ulusal üretimi İngiltere'ye kıyasla üç misli fazla olmuştur. Alman olayındaki göze çarpan nokta, hem gelir vergisi, hem de satış vergisi biçiminde hazineye umulmadık gelirler sağlayan vergilerde, gittikçe yükselen refah dolayısiyle bir indirim yapmanın düşünülmemiş olmasıdır. İngiltere'de yapılan ise, bu olmuştur. Yani refah seviyesinin artışına paralel olarak vergilerde indirim yapılmıştır. Ayrıca, iki ülke arasındaki farklar, artan refah sırasında sosyal hizmetlere karşı olan davranışlarındaki çelişmeyi yansıtmaktadır. 1950 yıllarının ikinci yarısında Almanlar sosyal güvenlik sistemlerini büyük ölçüde geliştirmişlerdir. Devrenin sonunda bu sistemi desteklemek amacıyla tahsil edilen verginin oranı gayrisafi ulusal gelirin onda birini çekmeye başlamıştır. İngiltere'de ise vergi indirimine

sosyal hizmetlerin geliştirilmesi plânlarına nazaran öncelik tanımıştır.

Fakat Almanyada vergi seviyesinin yüksek tutulması, sadece ihtiraslı sosyal güvenlik projelerinin desteklenmesi için değildi. Para, devletin desteklemek istediği bazı teşebbüsler ve ülkenin sermaye yatırımını büyük ölçüde finanse etmek için gerekliydi. Kamu tasarruflarından büyük ölçüde sağlanan paralar olmasaydı, Almanların, 1960 yıllarının başında gayri-safi ulusal gelirin yüzde yirmibeşini kapsayan, olağanüstü yatırım seviyesini gerçekleştirebilecekleri çok şüpheliydi. Kamu tasarrufları bunun hemen hemen üçte birini finanse etmiştir. İngiltere'de ise bu, ulusal yatırımın çok daha küçük bir tutarını, onda birini sağlamıştır. Kamu tasarrufundan ulusal yatırım çabasına Almanyanınki ile kıyaslanabilecek oranda katkıda bulunan tek gelişmiş Avrupa ülkesi İsveç'tir. Şüphesiz, bilinen malî kıstasları - vergilendirme seviyesi, kamu tasarrufları, kollektif sosyal masraflar - gözönüne alarak devletin ulusal ekonomideki rolüne verilen önemi inceleyen biri, İngilizlerin Amerikalılar, Belçikalılar ve kamu teşebbüsünün öteki geleneksel düşmanları ile aynı paralel üzerinde yol alırken, Alman politika yapıcılarının doğal olarak İskandinav gurubuna dahil bulunduğu sonucuna varacaktır.

Eğitim, ulaşım, komünikasyon ve sosyal hizmetler gibi konulardaki Alman devlet yatırımları son yıllarda büyük hızla artmıştır. 1958 ile 1963 arasındaki beş yılda her alandaki devlet yatırımları yıllık olarak hemen hemen bir misli artış göstermiştir. Bu rakkam, aynı devrenin başlangıcı sırasındaki İngiliz rakkamlarına kıyasla göze çarpacak derecede ve önemde büyüktü. Bununla beraber 1958 ile 63 arasındaki beş yıllık devrede İngilizler de devlet yatırımları konusunda bazı önemli ilerlemeler kaydetmişlerdir. Beş yılda bu üçte iki oranında bir artış göstermiştir. İngilizlerin ana yatırımı alanları da Almanlarınkine paralel gitmiştir - karayolları, öteki ulaştır-

ma alanları, eğitim, konut. İngiltere sadece konut yatırımları alanında Almanya'yı büyük ölçüde aşmıştır ki, bu da başlama noktasının İngiltere'de ötekine kıyasla düşük olmasından ileri gelmektedir. Bu beş yıllık devre sonunda, İngiltere'nin konut ihtiyacı alanındaki devlet yatırımının gerçek değeri hâlâ Alman rakkamınınkinin çok altındaydı.

Birçok ülkelerin göz kamaştırıcı olarak nitelendirdiği bundan önceki çabalarını üstüne, Alman devlet yatırımının bu olağanüstü artışı nereden geliyordu? Bunun büyük ölçüde Alman otoritelerinin vergi toplamaktaki ustalıklarından, yüksek vergileri devam ettirme konusundaki inatlarından ve malî politika alanındaki kararların etkisinden ileri geldiği açıkça görülmektedir. Örneğin, devlet yatırımının, iş çevrelerini kontrol altına almak amacıyla ekonomik politikanın daha geniş ihtiyaçlarına göre ayarlanmasına teşebbüs edilmemiştir. Adı geçen beş yılı eleştiren *Bundesbank* şöyle demektedir : «*Devlet makamlarının bu süre içinde yaptıkları sermaye harcamalarının, özel yatırım faaliyetleri ile eşit duruma getirilmek amacıyla yapıldığı sonucuna varmak yanlış olur.*» Öte yandan İngilizler, özel sektör yatırımları devamlı olarak yükseldiği zamanlarda devlet sektörü yatırımlarındaki yükselmeyi kasten azaltmaya teşebbüs etmişlerdir. Belki de kısa vadeli iş çevresi politikalarına olan yakın ilgilerinin bir sonucu olarak İngilizler, vergilerini Almanlardan daha fazla indirebilmişler ve bu sebeple çok daha az devlet yatırımına gidebilmişlerdir.

DEVLETÇİLİK GELENEĞİ : FRANSA

Bir önceki bölümün sonlarına doğru sıralanan çağdaş sistemin özellikleri, hele kamu sektörünün hâkim rolü ele alıp piyasanın kudretinin azalması, daha eski çağlardan kalma, kapitalist öncesi bir düzene dönüşe şahit olduğumuzu hatırlatabilir. Akla ilk gelen benzetme, onaltı ve onyedinci yüzyıl Avrupasında millet - devletin teessüs edip, din ve ticaret da-

hil olmak üzere herşeyi kontrolu altına almağa hazır bulunduğu devirdir. Fakat aslında gerçek daha karmaşıktır. Onsekizinci yüzyılda İngilizler kendilerine has yeni endüstri toplumunu kurmağa giriştikleri zaman, yanlış bir görüşle bu toplumun kapitalist sistemin modeli olduğu sanılmıştı. Başka modeller de vardı ama onlar İngiliz düzeninin doktrin kuvvetinden ve devşirme kabiliyetinden mahrum kaldılar.

Başlıca bir İngiliz buluşu olan klâsik ekonomi, İngiltereden tatbikatını - veya İngilizlerin kendi tecrübelerinde farketmiş oldukları eğilimin ortaya çıkaracağını umdukları sonucu - Eflâtun'un kapitalizm anlâyışına çok yaklaştırmıştı. Ricardonun «kuvvetli vaka» tercihinden ortaya çıkan manzara herhangi bir kamu yetkilisinin etkisi ile engellenmiyen, ve hiç birisi olayları istenilen bir yöne sevkedecek kuvvete sahip bulunmayan, çok sayıda çeşitli küçük satıcı ve alıcılarla dolu kusursuz bir piyasadır. Bu görüş İngiliz tekstil endüstrisinin veya Londra Borsasının durumuna pek aykırı olmadığı için gülünç gelmemiştir. Bu sistemin başlıca özelliğinin, ve bu arada büyük ününün, ister piyasanın içinden, bizzat firmalar tarafından, isterse dışardan hükûmet yetkisi ile herhangi bir yöne gitmeğe zorlanmasının imkânsızlığı olduğuna inanılmaktadır. Pazar yeri, küçük bağımsız tacir ve müdahaleci olmayan kamu otoritesi, siyasî özgürlük ile kopmaz bir şekilde bağlıdır.

Kapitalizm tarihinde İngiltere ile Fransa devamlı bir kutuplaşma örneği vermektedirler. Coğrafî bakımdan bu kadar yakın olan, birbirinin işleri ile bu derece ilgili ve yabancılardan ders almak kabiliyetleri ile öğünen iki milletin birbirlerinin tecrübelerinden bu derece az etkilenmeleri şayanı dikkattir. Millî tarz ve tatbikattaki keskin tezat, yüzyıllar boyunca önemsenecek bir değişiklik göstermemiştir. 1789 Devriminden bir hayli öncesine uzanan temel Fransız görüşüne göre bir milletin ekonomik hayatının etkili bir şekilde yönetilişi, kudret ve nüfuzun başarılı vasat bir iş adamında bulunmayan

ileri görüş ve muhakeme gücüne sahip, müstesna kabiliyetli az sayıda kimsenin elinde bulunmasına bağlıdır. Uzak görüşlülük ve geniş tecrübe, sistemin entellektüel temelleridir. Devlet mekanizmasının biçimi ve randımanı, elde edilen pratik başarının derecesini tayin etmektedir.

Fransızların kendi sistemlerinden ayrılarak bir Anglo-Sakson sapmasına varacaklarmış gibi göründükleri anlar olmuştur. Fakat bu çeşit hareketler hiçbir zaman gerçek bir milî destek bulamamıştır. Bunların en dikkate değer olanı Fransa-İngiltere ticaret görüşmeleri ile ilgilidir. Sanki Fransızlar, İngiltere ile ticarî yakınlaşmanın mutlaka önemli doktriner kararları gerektirdiğini sanıyorlardı. İki önemli vaka olarak Fransız politikasına fizyokrat görüşün geçici olarak hâkim olduğu 1786 Eden Antlaşmasını (1), ve IIIncü Napoleon'un Fransız ekonomik teşebbüsünü ilerlemesine engel olan bir takım kontrollardan kurtarmak için şuurlu bir çaba harcadığı bir sırada yapılan 1860 Cobden - Chevalier ticaret anlaşmasını (2) sayabiliriz. Bu teşebbüslerin hiçbiri devamlılık gücüne sahip değildi.

Cobden - Chevalier Anlaşmasından 100 yıl sonra roller tersine dönmüştü, yani İngilizler Fransızların ekonomik başarısının formülünü öğrenmeğe çalışmaktaydılar. 1960 yıllarında Fransız sistemi ani olarak ve belki modern devirde ilk defa Anglo - Sakson âleminin geniş ölçüde hayranlığını kazandı. Özellikle İngiltere'de olmakla beraber, Birleşik Ameika'da bile ekonomi politikası yapıcıları Fransız metodunda taklit ve kendi ihtiyaçlarına adapte etmeğe değer unsurlar bulunduğu-

---

(1) XVI. Louis iktidarının son yıllarında imzalanan Eden Antlaşmasından Fransızlar hiç hoşnut olmamışlardı; İhtilâlden biraz önce başgösteren 1788-9 ekonomik krizinin sorumlusu sayılmış ve 1789 da bütün sınıfların temsilcilerinden toplanan meclise sunulan defterlerde, şikâyet konusu edilmiştir.

(2) Bak : Bölüm II, s. 31 - 32.

na inandılar. 1962 de kurulan İngiliz plânlama bürosu, Millî Ekonomik Kalkınma Konseyi, Paristeki Commisariat du Plan'ın ince ve derin bir etüdünden sonra kuruldu. Tatbikat ne olursa olsun, İngiliz plâncıları, Fransızlar tarafından geliştirilmiş bir teknik uyguladıklarına hiç değilse kendileri inanmışlardı. Birleşik Amerika'da açıkça bir müessese taklidi yoktur. Fakat 1961 den itibaren Kennedy idaresinin düşünüş tarzı üzerindeki Fransız etkisi, millî ekonomik kalkınma için uzun vadeli kesin hedefler tesbit edilmesi gibi, Amerikan malı olmayan bir usulün hararetle kabul edilmesinde kendisini açıkça göstermektedir. Gerçekten, 1961 de Paris'te yapılan Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtı (OECD) toplantılarında, Atlantik grubunun, 1960 yıllarında istihsalde % 50 nisbetinde bir artış hedefini tesbit etmesi için en fazla ısrar eden Amerikalılar olmuştur. Bu şekilde, daha çok Amerikan yapısı olan uluslararası bir andlaşma ile yabancı bir metod ithal edip kendi memleketlerinde kullanmaları karakteristik bir Amerikan siyasî oyunudur. Bu devrede İngilizler henüz bu hamle için hazır değildiler; OECD'de yaptıkları itirazlar, Amerikalıların önderlik ettiği çoğunluk tarafından reddedildi. Daha sonraki yıllarda, Birleşik Amerika hükûmeti ekonomi plânlaması ve ilgili konular hakkındaki fikirleri memleket içinde yaymak için OECD'yi bir çeşit entellektüel atlama tahtası olarak kullanmaya devam etti. *

(*) ABD Başkanlık Ekonomik Müşavirleri Konseyi Reisi Profesör Walter W. Meller bu işlemde en faal rol oynayan kimselerden biridir; Başkan Kennedy'nin de şahsen ilgili bulunduğuna dair deliller vardır. Amerikanın teşviki üzerine OECD personeli, üyeler arasından seçilen memleketlerde - Fransa, Almanya, İngiltere ve İsveç - plânlama işlemi ve daha genel olarak, kamu yetkililerinin ekonomi üzerindeki etkisi konusunda bir seri derin etüde girişti. Bu derinliğine incelemeler, devletin davranışlarının iktisadî kalkınma hızına hangi tekniklerle etki yaptığını aydınlatacaktı. Bak: «Growth and Economic Policy» (OECD, 1964) ve bu kitapta s. 296.

Ekonomik kalkınma hedefleri, eğer pratik bir önem taşıyorsa, kamu yetkisiyle özel teşebbüs arasında, Anglo - Amerikan dünyası geleneklerinden oldukça farklı bir münasebeti ifade etmektedir. Bu, Avrupa kıt'asında ekonomi politikası idaresinin gerisinde işleyen faraziyelerin çoğuna şekil vermiş olan- Fransız geleneğinin özüne bağlıdır.

Bugünkü gelişme şekli ile Fransız metodu belki de, yeni görünüşü altında kapitalizmin en enteresan ve etkili ifadesidir. Başka ülkeler Fransız müessese ve tekniklerini birer birer alıp islâh etmiş olabilirler; fakat diğer hiçbir millet, başka yerlerde az çok rastgele benimsenmiş olan usullerden tutarlı bir sistem yaratmak için bu derece bilinçli çalışmamıştır. Gene diğer ülkelerin hiç birinde yeni eskiye bu kadar iyi intibak etmemiştir. Şu halde Fransız geleneği, modern kapitalizmin tahlili için en zengin malzemeyi temin etmektedir.

DEVLET MÜDAHALESİ TARİHİ :

İngiliz ve Amerikalıların, Fransa ve Fransızların ekonomik metodları konusunda fikir değiştirmeleri dramatiktir. Bu çark edişin nasıl ve neden olduğunu sormağa değer. 1950 yıllarının ortalarında Fransızların geleceği hakkında hemen hemen herkesin olumsuz bir fikri vardı. 1958 de Rand Corporation tarafından Fransız ekonomisi üzerinde Warren C. Baum'a yaptırılan *The French Economy and the State* (4) adlı tafsilâtlı ve geniş etüdde, herkesin «sakin bir hayat» yaşamak kaygusunda olduğu, ve piyasa kuvvetleri etkisinin hemen her zaman giderileceği şekilde teşkilâtlanmış bir ekonomide dinamik bir kuvvetin ortaya çıkmasına pek az ihtimal bulunduğu sonucuna varılmıştı. Memleketin piyasa etkilerinden korunmuş olması, Fransız sisteminin en ciddî ve devamlı zayıf noktası olarak görülüyordu. Baum, bu durumun sonucunda fiatların, düzenli bir şekilde işleyen piyasa ekonomisinde yükselebilece-

(4) Princeton UP, 1958.

gi seviyeden çok daha yukarıya sıçrayacağını, teknik ilerleme hızının daha yavaş ve verimin daha düşük olacağını iddia etmektedir.

O zamanlar İngiliz gözlemcilerinin de karşı olmadığı Amerikan görüşüne göre Fransızlar Batının ileri milletleri arasında en çok korunan ve kartelleşmiş toplumu idiler. Dolayısiyle en güçsüz onlardı, çünkü piyasanın faydalı baskılarına karşı en hassas olan ve anlamsızlığına rağmen kendinden emin bir devlet mekanizmasının müdahalesine en fazla maruz bulunan toplumdular. Davranışlarındaki değişikliği iyice anlıyabilmek için Rand Corporation raporunun yayınlanmasından sadece dört yıl sonra Başkan Kennedy'nin bir sözünü hatırlamak yeter. 24 Mayıs 1962 günlü basın toplantısında Amerikan ekonomik kalkınmasının hızlandırılması meselesinden bahsederken, Ekonomik Müşavirler Konseyinden, olağanüstü bir ekonomik hayatiyete sahip olan Fransa'nın durumunu özellikle inceleyerek, bu örnekten Amerikan ekonomisinin yavaş gelişmesinin sebeplerini ve muhtemel çarelerini bulup çıkarmağa çalışmalarını talep ettiğini söylemişti (5).

Çözülmesi gereken Fransız muammasının bir izah şekli, 1958 de General de Gaulle rejiminin iktidara geçmesinden sonra iyiye doğru ani bir değişme olmasıdır. Gerçekten Fransız endüstri randımanında en hızlı yükseliş 1950 yılları başlarında vukua gelmiş ve 1958 den sonra önemli derecede yavaşlamıştı. 1955 den 1958 e kadar Fransız imalât prodüktivitesindeki artış nisbeti yılda yüzde 8'le diğer Batı Avrupa ülkelerinin hepsinden daha yüksekti. (6)

Bundan sonraki üç yıl artış hızı yarıdan fazla düştü. Bu düşüş kuvvetli de Gaulle hükûmetinin yürürlüğe koyduğu deflâsyon politikasının etkisi ile oldu. Fransız frankının devalüasyonu ile birleşince bu, ücretler üzerinde kuvvetli bir franleme yaptı ve 1958 ile 1961 arasında ücretlerde, gerçek değerle,

---

(5) USİS Raporu

(6) NIESR, Eion. R., Ağustos 1962

% 1 düşme oldu. Tabiatıyla bu durum Fransa'ya uluslararası ticaret alanında rekabete girişmek için kesin bir avantaj sağladı, ihracat da fayda gördü. Sonraki yıllarda, ticaret dengesi son derece kuvvetlenen Fransa, deflasyonist de Gaulle'cü müdahale ile kesintiye uğrayan hızlı ekonomik gelişme seyrini yeniden kazandı.

1950'lerde İngiliz ve Amerikan gözlemcilerinin bu sefer Fransız formülünün bu kadar parlak sonuç vereceğini önceden kestirmeleri için bir sebep bulunmadığını söylemek haksızlık gereğidir. Ne de olsa o güne kadar serî halinde başarısızlıklarla karşılaşmışlardı. (7) Ekonomiyi Parisli memurların uzun vadeli görüşlerine göre yürütmenin özellikle olumlu sonuç vereceği o zamana kadar isbat edilmemişti. 19 uncu yüzyıl sonlarında meşhur bir «yelkenli gemilere tahsisat verilmesi» olayı vardı. Tam buharlı gemilerin yelkenlilerin yerini almağa başladığı bir sırada, eski gemicilerin ve teknelerin savaş kabiliyetine güvenen Fransa Hükûmeti, yelkenli gemiler için özel prim sağlamaya karar vermişti. Sonuç olarak 1880 - 1910 arasındaki 30 yılda, İngilterenin yelkenli donanması 4 milyon tondan 1 milyon tona düşerken Fransızların yelkenli tonilatosu az çok sabit kalmıştı. Bu devrenin sonunda Fransanın deniz nakliyesi, % 40 ından fazlası yelkenli gemilerden meydana gelen ticaret filosu ile teknik bakımdan geri kalmıştı. 1910 a kadar 30 yılda İngiltere'nin buharlı gemi tonilatosu, 7,5 milyon ton arttığı halde, Fransanınki 1880'e göre ancak yarım milyon ton artmıştı. (8)

---

(7) Bu başarısızlıklardan biri de 1958 e kadar istikrarlı bir hükûmet kurulamamasıdır.

(8) J. H. Clapham, «The Economic Development of France and Germany, 1815 - 1914» (Londra, CUP, 1955), bölüm 10, s. 243. Fransızlar daha önce hatalarını anlıyarak hükûmet yardımını 1902 de durdurmuşlardı; buna rağmen yelkenli gemi tonajı 1906 ya kadar artmağa devam etti. Yardım gören Fransız gemileri uzak yol seferlerinde rekabete girişiyorlardı. Meselâ Şili'ye İngiliz kömürü taşıyorlardı. (Bak: Clough, «France» s. 242)

Bu örnek tek kalmamaktadır. XIV Louis'nin kamu teşebbüslerinden belki en büyüğü olan ve devlet tarafından ehliyetle yönetilen kanal sistemi, 19 uncu yüzyılın sonlarında yüksek maliyetli bir israfa maruz kalmıştı. (9) Bu sırada demiryolları çoğaldıkça kanallara gitgide az iş düşüyordu. İngiltere'de 19 uncu yüzyıl ortalarından itibaren kanal şirketleri gerilemeye başlamıştı. En büyük ümitleri, bir demiryolu kumpanyası tarafından devralma teklifi gelmesiydi. Şu halde, Fransız yetkililerinin ekonomik işlerin idaresinde özel bir kabiliyete sahipmiş gibi davranmalarını İngilizlerin küçümsemelerine şaşmamalı. Daha genel olarak, şirketlerin tâbi olduğu resmî formalitelerin fazlalığının (1860 yıllarının sonlarına kadar her limited şirket ayrı ayrı izin almak zorundaydı) ticarete ve yeni teşebbüsler için riziko sermayesi toplanmasına engel olduğu müşahede ediliyordu. Bunun sonucu olarak, özel teşebbüs kamu yetkililerinin iyi niyetine gitgide daha fazla tâbi oluyordu.

Fakat mesele sadece İngiliz tenkitçilerinin iddia ettikleri gibi, resmî makamların iş hayatına müdahalesinden, bunların rolünün mahiyeti icabı engelleyici veya en azından ilgisiz oluşundan mı ibaretti? Yoksa yetki sahibi kimselerin kalitesi düşük olup yanlış kararlar mı veriyorlardı? 19 uncu yüzyıl gibi teknolojik değişikliklerin devrim yarattığı bir devirde muhafazakâr bir bürokrasinin kalkınma hızını yavaşlatacağı muhakkaktı. Bu şartlar altında İngiltere veya Birleşik Amerika gibi bir memleket, yenilik getiren fertleri ne engelleyip ne de bilfiil yardımcı olmadan, kendi hallerine bırakmaktan büyük bir fayda elde edebilirdi. Fakat bir kere devlet çarkı teknolojik değişmeden faydalanma yoluna girdikten ve vazifeli kimseler bu değişikliğin hızlı bir tempoda cereyan edeceğini kabul ettikten sonra, fayda dengesi, değişikliği çok öncesinden organi-

---

(9) Clapham, Economic Development, s. 351 ve sonrası.

ze etmeğe çalışanlara doğru kayar ve sadece olayların meydana gelmesine seyirci kalamaz.

Devlet görevlilerinin kaçınılmaz şekilde ahmak olduğu şeklindeki İngiliz inancının uzun bir geçmişi vardır. Adam Smith'in Colbert'i tenkid eden meşhur «devlet dairelerinin çeşitli şubelerini tanzime ve herbirini kendi uygun çevresine inhisar ettirmek için lüzûmlu kontrol ve nezareti tesise alışmış işgüzar ve cefakâr iş adamı» ([10]) tarifi bu inancı ifade ediyordu. Bununla beraber, devletin desteğini kazanabilecek belirli endüstri ve teşebbüslerin seçilmesi ve diğerlerinin özel vergilere tabi tutulması, özellikle, Fransa 17 inci yüzyılın ikinci yarısında bazı çeşit imalâtın gelişmesi bakımından hem İngiltere hem Hollanda'dan geri kaldığı cihetle, Adam Smith'in iddia ettiği gibi aslında yanlış bir usûl değildi. Bundan sonraki Fransız ekonomi düzeni kötü bir isim kazanmıştı. 18. yüzyılda artık ferdî iş inisiyatifi İngiltere'de serbest bırakılıp büyük işler başarırken, Fransadaki ekonomik gelişmeye, kendisinin hiçbir katkısı olmadığı halde her işe burnunu sokan bürokrasi her zamankinden fazla engel oluyordu. Fakat İngilizleri en fazla etkileyen şey, Napolyon rejiminin nisbeten verimli kontrolu altına girdiği zaman dahi, Fransayı çok daha küçük bir askerî kuvvetin meydan okumasından kurtaracak şekilde bu sistemi gerekli araçlarla donatmaktan âciz kalmasıdır. O sırada İngiltere nüfusu Fransanın yarısı kadardı, tabiî kaynakları da çok daha kıttı. Buna rağmen üstün çıktı. Savaşta kazanılan zaferin, sonraki neslin zihninde, ekonomi teorisi ve uygulamasında İngilizlerin üstün olduğu fikrini kuvvetlendirdiğine şüphe yoktur. Şahsî teşebbüsün göze görünmeyen kaynaklarına bilhassa dayanan İngiliz sisteminin, Fransızların itina ile hazırlanmış ekonomi plânlarından daha iyi çalıştığı açıkça ortaya çıktı.

Fransızların, 19 uncu yüzyılın ilk yarısında Napolyon son-

([10]) The Wealth of Nations, IV. Kitap, 19. bölüm.

rası devirde ekonomik politikalarının bir çoğunda göze çarpar şekilde akılsızca davrandıklarını kabul etmek gerekir. Bu devre İngiltere'de olağanüstü bir entellektüel hareket ve iş teşebbüsü çağıdır. 1840 ile 1850 yıllarında «Ütiliteryenlerin» icad ettiği sistemi destekleyen cür'etkâr fikirler modaya uygun bir doğma olarak kabul ediliyordu. Mısır Kanununun yürürlükten kalkmasını isteyenlerin tezlerinde yeni ifşa edilmiş bir hakikat duygusu açıkça belli olmaktadır: serbest ticaret yalnız akıllı bir ekonomi politikasının icabı olmakla kalmayıp, bir hayat tarzının tamamlayıcı unsurudur. Bu devirdeki İngilizler, 18. yüzyıl sonlarının Aydınlanma dönemindeki Fransızlar veya Amerikan Anayasasının kurucuları ile aynı kalitede sistem kurucu ve yol gösterici idiler. Şiddet ve kan dökülmesi olmadığı için bu devrim bazan önemsenmez. İngilizlerin takındığı pragmatik tavır insanı aldatamaz: onlar evrensel tatbik kabiliyeti olan, fevkalâde kullanışlı bir doktrine bağlanmışlardı. Fransız sisteminin hatâlı olduğu inancı o zaman kolayca kuvvetlenmişti. Dalıa sonraki yüzyılda İngiltere bu manevî gıda ile yaşadı.

Maamafih Fransızların tarihi davranışları İngilizlerin iddia ettiği gibi her zaman zayıf ve başarısız olmamıştır. Colbert'e kadar gidersek bu 17. yüzyıl güdümcülük ustası önemli ekonomik kazançlar sağlamıştı. Örneğin, devlet yardımları, Fransa'da gemi inşaatının gerilediği bir sırada bu endüstriyi kalkındırmaya yardım ettiği, ve Fransanın, İngiltere ve Hollandanınki gibi bir ticaret filosu kurmasına imkân verdiği muhakkaktır. Diğer taraftan bu 18. yüzyılda Fransanın deniz aşırı ticaretinin hızla gelişmesinde herhalde etkili olmuştur ([11]) Aynı şekilde dışarıdan yeni endüstri işlemlerinin alınması ve bunlarla birlikte hem makina hem ehliyetli işçi ithali Fransız teknolojik ilerlemesini teşvik etmiştir. Gerçekten bu örnekler, 17.

([11]) **Bak: New Cambridge Modern History, cilt V, bölüm 10, s. 341/343.**

yüzyılın ikinci yarısındaki ticaret ve sanayi üzerindeki yoğun devlet müdahalesi devrinin son derece hızlı bir ilerleme çağı olduğunu göstermektedir. J. V. Nef, bu devrede, yani 1660 ile 1685 arasında, «Fransa'da en azından bir ağır endüstri, metalurji ile hemen bütün lüks ticaretinin ve artistik hünerlerin İngilteredekinden dalıa büyük bir hızla geliştiğini «tahmin etmektedir. ([12])

Colbert sisteminin yanlış tarafının devlet yardımlarının endüstrinin tamamına yapılmayıp bir kısmına verilmesi veya bazı alanlara faizsiz kredi verilmesi, yahut da inalâtın tayin edilen metodlara göre yapılmasını kontrol edecek müfettişler gönderilmesi olmadığı ileri sürülebilir; yanlış olan taraf daha çok ortaçağ tipi kuvvetli loncalar ile ticaretin serbest hareketini önleyen bir bölgesel engellerin varlığıdır. Muhakkak ki vergi sisteminin, kalkınma karşısındaki bu büyük engelleri devam ettirmesi Fransız idaresinin hatasıdır. Fakat mesele bu idarenin aşırı merkeziyetçi olması değil, ademî merkeziyetçi kuvvetlerin tamamiyle, Kraliyet hükûmeti dışında, ekonomik teşebbüsü engelleme eğilimindeki kimselerin elinde bulunmasıdır. Bu durumun en açık örneği mahallî gümrük duvarlarıdır. (Octoris). Colbert kraliyet topraklarında (Cinq Crosses Fermes) bunları ortadan kaldırmış, fakat talısisat kıtlığı yüzünden bu işlemi daha ileriye götürememişti. Belirli bir bölgede mahallî resimler ile diğer vergilerin toplanması hakkı mültezimlere satılmıştı, dolayısiyle vergileri kaldırmanın tek yolu bu hakları geri almaktı. ([13]) Memleketin bir diğer cephede ekonomik ilerlemesini engelliyen loncaların nüfuz kazanmasının da sorumlusu vergi gelirlerinin azlığı idi. ([14]) Hemen her mes-

---

([12]) «İndustry and Government in France and England, 1540 - 1640» (Ithaca, N. J. Cornell UP, 1957) s. 146.

([13]) Bak. Alfred Cobban, «A History of Modern France» (Londra, Penguin, 1961) s. 37 ve 45.

([14]) «New Cambridge Modern History, 10. cilt, I. bölüm, s. 228 - 9.

lek ve sanat kolu mensubunun bir locaya üye olmasını zorunlu hale getirdikten sonra devlet bunlara çeşitli vergiler yüklüyor ve vergi toplama hakkını mültezimlere satıyordu. Bu düzenin sorumlusu kısmen Maliye Bakanı sıfatile, Colbert'in kendisidir. 18. yüzyıla gelinceye kadar lonca teşkilâtı, temsil ettikleri meslеğe intisap hakkını kontrol etmekle kalmayıp, mamûl fiatlarını da tanzim ediyordu. 1751 de «ucuz fiatla mal satışını bildiren ilânların yayınlanmasını» yasaklayan bir emirname çıkarılmıştı. ([15])

Fakat bazı ekonomik faaliyetler üzerindeki merkezî kontrol, devlet namına ehliyetli kimseler tarafından tatbik edildiği vakit, bazan Fransız sistemi etkili sonuçlar alabiliyordu. Bunun en göze çarpan örneği, 18. yüzyıl sonlarında büyük kimyager Lavoisier'in, barut imâlinde kullanılan güherçile tekelinin başına geçip yeniden organize etmesidir. Sonradan, 1790 larda Fransız devrim orduları başarılarının büyük kısmını onun çalışmalarına borçludurlar. ([16]) Fransız devlet teşebbüslerinin, özellikle askerlik alanında başka teknik başarıları da vardır. Fransızların en zayıf oldukları husus maliyetlerin kontroluydu. Uzun bir süre Fransız ekonomi politikasına yol göstermiş olan Colbert düşünce sisteminin bir bölümü, kalitenin iş hayatında daima kesin bir etken olmasıydı, fiat rekabeti ikinci derecede bir mesele olarak kabul edilmişti. ([17])

Bu, Fransızların ekonomik faaliyeti ele alış tarzının kalıcı özelliklerinden biridir ve aynı derecede ısrarlı İngiliz davranışı ile taban tabana zıttır. İngilizler kendileri geleneksel olarak herşeyden önce tüccardırlar ve en çok öğündükleri hususlardan biri en uygun fiatları teklif edebilmektir. Onların na-

---

([15]) Cobbar, «Modern France» s. 42.

([16]) Ibid., s 105. Fakat bu ordular, onu bir vergi mütlezimi sıfatiyle mahkûm edildiği giyotinden kurtaramadılar.

([17]) Bak. G. N. Clark, «The Seventeenth Century» (Oxford ciltsiz yayınları, 1950) s. 71.

zarında bir üretici piyasanın hizmetkârından başka bir şey değildir ve tıpkı tüccar gibi esasında geçici olan bir fırsatlar silsilesine göre hareket eder. Bir üreticinin bugünlerde iktisatçıların «üretici hakimiyeti» dedikleri, üreticinin, malı seçkin ve özel olduğu ve onun yerini tutabilecek başka maddelerin rekabetinden kolayca zarar görmiyeceği için, bir sınır dahilinde kendi tesbit ettiği fiatları piyasaya kabul ettirecek duruma gelmek amacıyla uzun vadeli bir istilısal politikası gütmesi fikrini İngiliz kapitalist görüşü kolay kolay hazmetmemiştir. Fransızların geleneksel olarak, diğer piyasa etkenleri pahasına kalite üzerinde durmalarının, haddi zatında memleketin 17. yüzyıldaki sosyal yapısının sonucu olduğu ileri sürülmüştür. Fransada yeni imalâtçıların mamûllerinin müşterileri ezici bir çoğunlukla, Paristeki saray çevresinde toplanan çok zengin bir zümre idi. Gerçekte, bu çeşit işle ilgili imalâtın hacmi memleketin toplam veriminin küçük bir kısmını teşkil ediyordu. Fakat en müteşebbis iş yerlerinin enerjisinin büyük bir kısmını harcamak eğiliminde idi. Aynı sıralarda İngiltere'de bu çeşit «ihtiyarî harcamaların,» yani o devrin teamüllerine göre yaşamak için zarurî ihtiyaçları aşan harcamaların daha küçük bir bölümü en lüks maddelere ayrılmakta olup, daha çok tekstil ve pencere camı gibi alelâde ihtiyaç maddelerine sarfediliyordu. ([18])

Şayet yüksek kalite standardının, elveren fiattan mutlaka

([18]) Bak. Nef (Industry and Goverment, 5. bölüm)

Bu yazar, muhtemelen 17. yüzyılda İngiliz ve Fransız istihsal bünyesi arasındaki tezadı belki mübalâğalı olarak anlatmaktadır. İki memleketteki tarihler belirli bir şekilde ayrı cihetlere doğru idi. İngiltreden daha kudretli ve merkezi bir idare teşkilâtına sahip olan Fransa millî ihtiyaç için asgari seviyeden ötede, millî istihsal fazlasının önemli bir kısmından vergi almayı başarmıştı. Bu, hayatın basit ihtiyaçlarından başka maddelere olan talep üzerinde önemli bir etki yapmış olmalı. Şüphesiz, İngilterenin 17. yüzyılda edebiyat hariç, bütün güzel sanatlarda Fransaya kıyasla taşralı kalmasındaki etkenlerden biri budur.

daha önemli olduğu düşünülecek olursa, rekabet kuvvetinden bir miktar kaybetmek pahasına dahi olsa, istilısal işlemini devletin tanzim etmesi zorunlu bir iddia olarak ortaya çıkar. Ancak o zaman basit teknik ve ucuz iş gücüne sahip yeniliklere dayanan kitle halinde istihsalin başlangıç devrelerinde Fransız politikasının pek az başarı kazanmasına da şaşmamak gerekir. Kitle piyasası kaçırılmıştı. Tanzim ve standartlaştırmanın apaçık ekonomik faydalar sağladığı alanlarda, özellikle ulaşımın organizasyonunda dahi Fransızlar hiçbir zaman düzensiz İngilizlere göre önemli bir avantaja sahip olamamışlardı. İngiliz kanal sistemi çeşitli boyutlardaki standartlarla - değişik derinlik ve genişlikler, muhtelif şekillerde çizilmiş kilitler - ([19]) karmakarışık yönetildiği halde, memleket içinde tek bir sistemle mal nakledilen Fransaya göre daha az randmanlı değildi. Demiryollarında ise İngilizler prensiplerinden bir miktar fedakârlık ederek raylar arasında standard bir mesafe kabul etmişlerdi.

Maamafih, Batı dünyasının 20. yüzyılın ortasında ulaştığı endüstri gelişmesinin daha ileri bir safhasında, fiyattan çok, en geniş anlamıyla kaliteye önem verilmesi, geçmiştekinin tersine semeresini vermeğe başlamış olabilir. Teknolojik değişmenin büyük ölçüde hızlanmasında tekrar kesin bir etken olmuştur. Özellikle sermaye malları alanında, potansiyel müşteri için en önemli husus, yeni bir makina veya ekipmanın en ileri teknik hatlara sahip olmasıdır. Müşteri, rakiplerinin, kendi mamûlünden daha iyi ve piyasada daha geçerli mamûller yapacak başka bir makinayı kolayca bulamıyacaklarından emin olmak ister. Şüphesiz, eğer yeni makinaların satıcısı malının fiyatını yeteri kadar artırırsa, potansiyel müşteri bir noktada durur. Ancak bu, müşteri gidip aynı cinsten daha kötü bir makinayı biraz daha ucuza alacak demek değildir. Eğer imkânı var-

---

([19]) J. H. Clapham, «An Economic History of Modern Britain» (Londra, Macmillan, 1927) I. cilt, s. 83 ve devamı).

sa bir müddet için malı almaktan vazgeçer ve fiyatların düşmesi ümidi ile yatırımını geciktirir. Burada genel olan nokta, ileri teknikli mamûllerin mevcut olduğu bir piyasada «üretici hâkimiyeti» için daha fazla fırsat bulunmasıdır. Böyle bir piyasada, merkezî bir araştırma faaliyeti ve millî bir kontrollu endüstri eğitimi ile desteklenen garantili asgarî standartlara önem verilmesi, bir millete dünya ihracat piyasasında rekabete girişebilmesi için yeni bir kuvvet sağlar.

KARMA TEŞEBBÜSLERE DOĞRU :

Fransız ekonomi politikası, kaliteye verdiği öneme ilâveten, geleneksel olarak millî üretimin alanını genişletmekle de meşgul olmuştur. Devlet, millî endüstrinin temelinin mümkün olduğu kadar genişletilmesine yardımcı olmayı görevleri arasında saymıştır. Burada da İngiliz ekonomi politikası ile şiddetli bir tarihî tezat vardır. İngilizler imalatçı esnaftan bir kahraman rolü yaratmışlardır: Malı kim yaparsa yapsın en ucuz satandan alınalı. Çünkü, verimli bir alışveriş yapmaya itina ederseniz, müstahsil kendi menfaatlerini korumayı becerir. Herşeyden önce başkasının sizden daha ucuza mal edebileceği şeyler için kaynaklarınızı boşuna harcamamış olursunuz.

19. yüzyıl Avrupasında bu düşünce, dünyanın en çok imalâtçı yetiştiren memleketinin, muhtemel rakipleri işi öğrenmekten vaz geçirmek için bilhassa yaydıkları son derece Makyavelist bir doktrin olarak kabul ediliyordu. Piyasaya daha önce girmiş köklü bir üretici ile rekabet edebilecek kuvveti kazanmak için tek yolun gümrük tarifeleri himayesinde endüstriler kurmak olduğu açıktı. Serbest ticaret adına gümrük resmini azaltmak İngilterenin silâhı idi ve bu silâha karşı tek korunma çaresi, onu kullananların iki yüzlülüğünü ortaya çıkarmaktı. Böylece «millî ekonominin» yaratıcısı Friedrich List 1840 larda bütün Avrupayı, İngilterenin kendi ticaret hegemonyasının kurulmasından sorumlu olan devlet kudreti ve hi-

mayesinin başka milletler tarafından kullanılmasını önlemek isteyen «İngilterenin hilekâr ve garazkâr ticaret politikasına» karşı uyanık olmağa çağırıyordu. List, kısa vadede kârlı bir kelepir vurma prensiplerinden ötesini düşünmediğini iddia ettiği İngiliz ekonomisini acı bir dille yermektedir. Bu ekonomi istihsal kuvvetlerinin tesisini tesadüfe, tabiata veya Tanrının takdrine bırakır, (hangisini isterseniz kabul edin), sadece devletin hiçbir ilgisi bulunmamalı, ne de politika, mübadele edilebilen değerlerin birikimi işine müdahale etmelidir. En ucuz malı nerede bulursa oradan almağa kararlıdır; yerli imalâtın ithalât sonucunda mahvolmasına aldırmaz bile» ([20]) Bu suretle, bir milletin istihsal kuvvetinin yükselmesi olan, ekonomi politikasının esas meselesinden kaçınılmış oluyor. Bu elbette geleneksel Fransız görüşüne uygundur: gerçekten List kendisini, pek uygun olarak «sırf bir millî endüstrinin kurulmasını öngören ..... mübadele edilen değerin muvakkat kazanç ve kaybını düşünmeyen «şeklinde tarif ettiği Colbert'in «endüstri sistemi» nin temsilcisi kabul ediyordu. Maliyet ve fiat etkenleri üzerinde dururken uzun vadeli yatırım problemine kayıtsız kalan İngiliz doktrinlerinin, tatmin olmuş bir sanayi milletinin sürdürdüğü entellektüel bir hilenin parçaları sayıyordu. İngilizlerin, dünya ticaretinde mamûl maddeler üzerinde tesis ettikleri hemen hemen tekel durumu ortadan kalktıktan sonra bile bu teoriye ne derece ciddiyetle sarıldıklarını görseydi çok şaşardı. Bu konuda İngilizler iki yüzlü değil, mücahid idiler.

Endüstri kapitalizminin ilk iki yüzyılında İngiliz rakiplerine kıyasla göze çarpar şekilde başarısız kalan Fransızlar, yir-

---

([20]) The National System of Political Economy (1844) İng. baskısı s. 350. Kısa vâdeli - uzun vâdeli hedefler şeklinde ifade edilen iki teori arasındaki çarpışma, Fransız yazarı Louis Say (İktisatçı J. B. Say'ın kardeşi) tarafından ifade edilmiştir. List bunu kitabında iktibas ediyor (s. 354): La richesse ne consiste pas dans les choses.

minci yüzyılın ortalarında kendi sistemlerine göre daha uygun bir ekonomik ortam buldular. Çıkan fırsatlardan faydalanabilmeleri için idarî metodlarını islâh etmeleri gerekiyordu. Bu, İkinci Dünya Savaşından sonra mükemmel bir şekilde yapıldı. Bugün, Commissariat du Plan'ın rehberliği altında işleyen girift bir ekonomik kontrol, teşvik tedbirleri ve ince manevî baskılar sistemi en ileri ifadesini bulmuştur. Fakat modern plânlama yerini bulmadan çok önce Fransızlar zaten şartlar uygun olduğu zaman, geleneksel sistemlerinin istihsal kuvvetinin ilerde ne olacağının örneklerini vermişlerdi. Bu, Birinci Dünya Savaşından sonraki on yıl içinde olmuştu.

O zamanlar pek az dikkati çekmişti. Fransayı nisbeten geri kalmış, savaştan yıkılmış ve olağanüstü bir siyasî istikrarsızlığın ilerlemeyi önlediği bir memleket olarak görmek eğilimi vardı. Gerçekte, memleketin bu devrede popüler görünüşü Fransanın 1950 lerdeki dış manzarasından pek farklı değildi. Ancak 1926 da M. Poincarè idaresindeki «kuvvetli hükûmetin» iktidara geçmesiyle, yabancılar önemli bir şeyler olduğunun farkına vardılar. (Birçok kimsenin Fransanın 1958'den sonraki ekonomik başarısını kendisine atfettikleri General de Gaulle rejimine olan benzerlik ortadadır.) Poincarè'nin devalüasyondan sonra frankı çok düşük seviyede tesbit etmesi Fransız ihracatını fevkalâde ucuzlatmak suretile ekonomiyi tekrar teşvik etti. 1920 den 1929 da gelişmenin zirvesine kadar geçen devredeki ilerleme çok etkili oldu: bu devrede endüstri istihsali iki katını buldu. 1920 den başlayarak on yıl süre ile Fransanın endüstrisi ihtimal Batı Avrupa memleketlerinin hepsinden fazla gelişti. ([21]) Bir iki yıl önce İngiltereye yetişip geçmiş olan Fransa 1929 da herhangi bir Avrupa ülkesinden fazla otomobil yapıyordu. Çelik istihsali İngiltereninki kadardı.

Bütün bunlar, devletin teşvikine çok şeyler borçlu olan muazzam bir yatırım faaliyetinin eseri idi. Harp tazminatı, me-

([21]) Bak. OECD, Industrial Statistics 1900 - 1962.

selâ çelik endüstrisinde fabrika teçhizatını yenileme ve modernleştirme için kullanılan kamu kaynaklarının bir kısmını sağlamıştı; - tıpkı İkinci Dünya Savaşından sonra Marshall Yardımı fonlarının Fransa'ya büyük ve modern bir çelik endüstrisi kazandırması gibi. - Fakat iş yalnız malî kaynak temininden ibaret değildi. Devlet, Fransız ekonomisinin çeşitli sektörlerinde, sevk-ü idareci ve müteşebbis olarak daha aktif bir rol deruhte etmişti.

Birinci Dünya Savaşından sonraki devrededir ki, «karma teşebbüs» adı verilen özel ve kamu sermayesi ortaklığı geniş ölçüde sahneye çıktı. ([22]) Bu çok karakteristik bir Fransız sistemidir; ekonomik müdahalenin geleneksel şekillerinin tabiî bir gelişmesi olup, 1920 lerde Fransız endüstrisinin sınırlarını özel kapitalin kendiliğinden teşebbüs etmediği istihsal dallarına uzatmak çabasının bir kısmını teşkil eder. Bu maksatla Fransız hükûmetinin evvelce kullandığı metod, seçilen bir firmaya tekelci bir imtiyaz verilmesi şeklindeydi. Şimdi yer alan değişiklik, seçilen araçla daha sıkı bir anlaşma yapmak suretiyle aradaki münasebeti kuvvetlendirecek ve devlete aktif lerde ortak bir mülkiyet kazandıracaktı. Özellikle petrol ve kimya endüstrisi bu çeşitten ortak teşebbüslerin istilâsına uğradı. Her iki endüstride Fransa geri kalmıştı. Fransız devleti Amerika, İngiltere ve Hollandanın köklü dev petrol endüstrisine karşı kuvvet mücadelesinde millî prestiji ortaya koyacak mücadeleci bir şirket olarak Compagnie Française des Pètroles'i billhassa kurdu. Bu alanda bir karma teşebbüs kurulmasının yeni bir şey olmadığı düşünülebilir; zira Winston Churchill Birinci Dünya Savaşından önce Anglo - İranian Petrol Şirketini (bilâhare British Petroleum) ([23]) % 51 devlet iştiraki ile kurarken aynı usûlü tatbik etmişti. Aradaki fark, hisse çoğunluğuna sahip İngiliz Devletinin sevk ve idare hakların-

---

([22]) Bak. A. Charel and

([23]) Bak. Bölüm VII

dan billhassa vazgeçmesi, Fransız hükûmetinin ise, CRF'deki hissesi azınlıkta olduğu halde bu hakları kullanmakta israr etmesi idi. Bazı hallerde devletin karma teşebbüste hisse iştiraki olmadığı halde idarenin kontrolu elinde oluyordu. Bu formül, Birinci Dünya Savaşından sonra endüstriye tazminat ve yenileme kredileri vermek üzere Crèdit National bankasının kuruluşunda tatbik edilmiştir. Şirkete devlet tarafından bazı imtiyazlar verilmiş - meselâ millî piyango yoluyla para sağlamak hakkı - bu hakların ve büyük miktarlarda devlet işi temin edilmesinin karşılığında üst kademe idarecileri olan umum müdür ile iki yardımcısının tayini devlete bırakılmıştı. Bu kudretli malî kuruluş, özellikle İkinci Dünya Savaşından beri, Crèdit National'dan kredi alan geniş bir sınır içindeki özel endüstrinin yatırımlarına yön vermek için kullanılmıştır.

Özel teşebbüsle ortak taahhütlerine ilâveten Fransız hükûmeti Birinci Dünya Savaşından hemen sonra Almanlardan devralınan emvale sahip oldu. Bunlar arasında meselâ Saar kömür madenleri ve Ren Nakliye Şirketi bulunuyordu. 1930 ların başlarında Fransada Ekonomik Şartlar (Economic Conditions in France) (24) başlıklı büyük bir rapor yazmış olan İngiliz gözlemcisi Sir Robert Cahill, o sıralarda devlet hüviyetinde fakat ayrı bir hukukî şahsiyete ve malî kaynaklara sahip, tüm olarak yetmiş sekiz muhtar müessese saymaktadır. Ayrıca Birinci Dünya Savaşının sonundan itibarenki devrede istihsal teşebbüslerinde devlet faaliyetinin dikkati çekecek kadar genişlediğini de belirtmektedir. Bu genişlemenin milliyetçilik lehine herhangi bir doktrinel taraf, tutuculuk olmadan meydana geldiği müşahede edilmiştir. 1924 den sonraki kısa süreli solcu hükûmetin Fransız endüstrisinde mülkiyet üzerinde pek etkisi olmadı. Teşebbüsler devletin eline geçti veya

---

(24) Londra, HMSO, 1934. Cahill 1921-1939 yılları arasında Paristeki Ingiltere Büyük Elçiliğinde Ticaret Ateşesi olarak vazife gördü. 1934 raporu son derece bilgili ve değerli bir vesikadır.

kısmî kontrolun altına alındıysa, bunun sebebi siyasî olmaktan çok iktisadî'dir. Bu bakımdan, 1920 lerdeki Üçüncü Cumhuriyet sadece, Fransız krallarını, Fransız porselen işlemesinin en yüksek kalitede olmasını temin etmek maksadıyla Gobelin ve Sèvres fabrikalarını kurmağa sevkeden geleneğe uymuştu.

1950 lerin bir diğer ön habercisi olarak, Birinci Dünya Savaşından sonraki devlet teşebbüslerinin fışkırmasının, milletin yatırım gayretlerini tek bir uzun vadeli plân çerçevesi içine koyuak teşebbüsleri ile ilgili bulunması enteresandır. 1924 de kurulan Millî Ekonomi Konseyi, Fransanın ekonomik bir incelemesini yapmak üzere, iki tarafın, endüstri ve müstehlikin temsilcilerinden kurulu istişarî bir heyetti. Bundan başka, 1926 ve 1929 da «millî cihazlanma» (Ontillage National) için plânlar yapıldı. Devletin yalnız imalât endüstrisi ile değil, gemicilik ve diğer ulaşım işleri, elektrik ve madenler ile ilgilenmesi sonucunda, bu çok çeşitli inisiyatifleri tek bir çerçeve içinde toplıyacak tek bir millî plân düşüncesi gerek Sağ gerek Solcu ([25]) politikacılara tabiî gelmeğe başladı. ([26])

Bununla beraber, modern Fransız plânlaması ile eski Fransız usulü karma teşebbüs arasındaki münasebet daha ince ve karışıklıklıdır. Bu husus 1950 lerde ve 1960 ların başların-

---

([25]) 1929 daki cüretkâr Outillage programını hazırlayan Tardieu'dur. (Bak. Clough, «France» s. 342.)

([26]) Sir Robert Cahill'in İngiliz Hükûmetine verdiği raporda Outillage National'in ekonomik olmayan yönleri hakkındaki fikirleri kayda değer : «Bunlar sırf istihsal özelliğini ..... çok aşmakta ve daha genel sosyal, manevî ve entellektüel refahı hedef tutmaktadır.» (Economic Conditions in France, s. 570). Bir bakıma «genel irade» nin ifadesi olan yani çevreyi sadece aralarında bir ayırım bulunmayan bir sürü malın müstahsili haline getirmek yerine o çevrenin daha derin manevî ihtiyaçlarına hizmet eden millî bir plân fikri, Jean-Jacques Rousseau'dan, 1960 da Commissariat du Plan'ın başkanı olan Pierre Masse'ye kadar Fransız düşüncesinin akışına uygun düşmektedir.

daki tecrübeyi bir makalede özetleyen L'Economie mixte yazarları ([27]) tarafından çok güzel ifade edilmiştir. ([28])

Diğer bir ifade ile «yol gösterici plânlama» değimiz, istenilen hedeflere ulaşma için emir vermek yerine bu hedefleri işaret eden bir sistemin, ancak, alelâde özel firmalardan çok devletin isteklerine cevap veren merkezî çekirdeğin mevcut bulunduğu durumlarda etkili olacağına güvenilebilir. Bunların devlet kudretinin pasif araçları olmadığına dikkat edilmelidir, başarmak için görevlendirildikleri iş bu değildir. Bu teşebbüslerden inisiyatif beklenmektedir ve büyük kârlar elde etmekten çekinmeleri gerekli değildir. 1961 de en büyük net kazançları sağlayan dört Fransız firmasından üçü, kârlı petrol işiyle uğraşan karma teşebbüsler idi. ([29]) Karma teşebbüsten beklenen, daha ziyade, devlet otoritesi merkezleri ile teması bulunan ve onlardan gelecek uyarmalara olağanüstü bir hassasiyetle cevap verebilecek özel antenlere sahip bir sevk ve idare ile teçhiz edilmiş olmalarıdır.

([27]) Charel ve Poyet, s. III

([28]) Eğer karma ekonominin plâna ihtiyacı olduğu gerçekse, plânında kendi bakımından, uygun bir ortam bulmak için karma ekonomiye ihtiyacı bulunduğu da gerçektir. Emredici olmayan bir plânın nasıl işleyeceği, özel teşebbüs ile kamu idarelerinin birbirine bağlanmadan müşterek bir maksat için hangi vasıta ile birleşecekleri düşünülebilir; bu işin sırrı, iyi niyete dayanan ihtiyarî prensip ile zorunluluk arasında mı bulunabilir? Fransız plânlamasının bu derin esrarının anahtarı, Commissariat du Plan'ın bir anlamda, karma ekonominin müessesevî şebekesinin merkezini teşkil etmesidir, kudretini bu sistemden almaktadır.»

([29]) Charel ve Poyet, «L'Economie Mixte» s. 46. Önemliliklerine göre bu şirketler şöyle sıralanırlar.

	Net Kâr (NF)
1. Compagnie Française des Pètroles	106.89 milyon
2. Rhone = Poulenc	79.67 »
3. Sociètè Nationale des Petroles d'Aquitaine	45.3 »
4. Compagnie Français de Raffinage	51.44 »

Bunların birinci, ikinci ve dördüncüsü karma teşebbüstür.

Ancak bu hikâye, Birinci Dünya Savaşı sonrası devresinde kurulmuş karma teşebbüslerden İkinci Dünya Savaşı sonrasının tüm olarak plânlamasına doğru düz bir çizgi üzerinde gelişmiş değildir. Bu gelişme sırasında birçok sapmalar ve hayâl kırıklıkları olmuştur. Meselâ, önce 1930 ların ortalarında Léon Blum'un Halk Cephesi Hükûmeti sırasında ve sonraları 1945 - 46 da Kurtuluşu hemen takip eden devrede tam bir millîleştirmeğe doğru bir dönüş hareketi yapılmıştır. Sol eğilimli partiler, sonradan yanlış olduğu anlaşılan bir inançla, tamamen devletin sahip olduğu bir teşebbüsün Hükûmetin isteklerine idaresi sırf devletin iyi niyetine dayanan bir teşebbüsten daha fazla saygı göstereceğini sanmışlardı. Fransızların Birinci Dünya Savaşından sonra meydana getirdikleri vasıtadan tam faydalanmak için bu kadar uzun zaman beklemeleri şayanı hayrettir. 1920 lerin büyük gelişmesinden sonra ilerlemeyi on yıldan fazla bir süre ile durduran hayâl kırıklığının başlıca sebebi, bu kamu ve yarı kamu ekonomik teşebbüs araçlarının randımanlı işleyebilmesi için Fransız endüstrisinin mâllerine karşı yüksek ve devamlı bir talebin bulunması gerektiğini anlıyamamalarıdır. Daha önceki başarı, 1920 başlarının devamlı enflâsyon ortamı içinde ve frank değerinin birkaç defa devaluasyonu ile birlikte meydana gelmişti. 1920 lerin sonuna doğru enflâsyon durdurulunca, Fransız frankı müthiş bir şekilde devalüe edildiği için; ilk önceleri Fransız endüstrisi, ihracatının bütün dünya tarafından talep edilmesinden fayda görcli. (Aynı durum 1958'den sonra da oldu.) Fakat daha sonraları 1930'ların Büyük Krizinde, özellikle İngiltere ve Birleşik Amerika da kendi paralarını devalüe ettikleri zaman, şimdi değerlerin kararsız olduğu bir dünyada istikrarın sembolü haline gelen frankın değeri sıkı bir deflâsyon politikası ile eski itibarî kıymeti seviyesinde tutuldu.

Fransa'da işsizlik hiçbir zaman, krizin ilk yıllarında Batının ileri gelen endüstri memleketlerinde görülen seviyeye çıkmamakla beraber; bütün 1930 lar boyunca Fransız ekono-

misinin maruz kaldığı daimî zarar muhtemelen diğer memleketlerdekinden fazla olmuştur. Endüstri alanında işsiz kalanları kanalize edecek yer bulunduğu için işsizliğin baskısı hiçbir zaman taşınamıyacak kadar büyük olmadı. Fransa'da sayıları pek yüksek olan çoğu Polonyalı göçmen işçiler, memleketlerine gönderildiler, bu arada işsiz kalan birçok Fransız aile tarlalarına dönerek toprak işçileri arasındaki işsizlik oranını arttırdılar. ([30]) İleri endüstri memleketleri arasında 1919 daki endüstri üretiminin zirve seviyesini İkinci Dünya Savaşından bir süre sonrasına kadar yeniden bulamayan tek memleket Fransa oldu.

Savaş sonu Fransız plânlaması, bir süredir âtıl kalmış olan birçok kamu teşebbüsü ve baskısı aracını seferber edip hepsini aynı istikamete yönelten bir sistem olarak düşünülebilir. ([31]) Fakat aynı zamanda bu araçların oluşumunu da bir derece ileri götürmüştür. Tıpkı daha önce ekonomik faaliyeti istenen yöne sevketmek için devletin bir teşebbüsü tamamen devralmasına lüzum bulunmadığının, bir azınlık hissesinin ye-

---

([30]) Arthur Lewis, «Economic Survey 1919 - 1939» (Londra, Allen and Unwin, 1949), s. 69.

([31]) Charles P. Kindleberger «Economic Growth in France and Britain 1851 - 1950» (Londra, OUP, 1964) etüdünde, Fransız plânlamasının, İkinci Dünya Savaşından sonra yepyeni bir şekilde ortaya çıkan «eski bir geleneği» temsil ettiğini kabul ediyor (s. 188); fakat devamla Fransanın savaş sonrası ekonomik icraatının belirli özelliğinin halktaki zihniyet değişikliği olduğunu iddia ediyor.. «Hepsi gelişmeye kararlı olduğu zaman, siyasi noktalardaki anlaşmazlıkları ne kadar büyük olursa olsun, hükümet politikaları gelişmeye faydalı olacaktır» (s. 208). Bu, pek yeterli bir izah şekli değildir; Fransanın ekonomisini başarılı olarak değiştirdiği 1950 başlarında ve ortalarında «gelişme kararı» etrafında belirli bir millî fikir birliği görülmediği muhakkaktır. Kindleberger'in ana fikri, yani Fransanın yatırımlarını, ekstra bir teknolojik dividand sağlayan, yüksek bir yenileşme hızına sahip endüstrilere yöneltmek suretile başarıya ulaştığı,

teceğinin ([32]) keşfedilmesi gibi, şimdi de devletin belirli çevrelerde, özel teşebbüsle, kamu mülkiyetini hçbir şekilde gerektirmeyen, mukaveleye dayanan münasebetler kurması suretile hedeflerine varabileceği anlaşılmıştı. Plâncılar, özel firmaların, devletten elde edecekleri bazı imtiyazlar mukabilinde taahhütlerde bulunacakları, - belirli araçlara yatırım yapmak, iş faaliyetlerini memleketin belirli bölgelerine götürmek, spesifik istihsal metodları tatbik etmek v.s. gibi - ince ve karışık bir sistem kurdular. Bu imtiyazlar genellikle vergi muafiyetleri veya ucuz kredi şeklinde idi. 1960 ların başlarında ticarî istikrazlarda bulunanların % 80'inin bunları piyasa rayicinden daha düşük faiz hadleri ile ikraz etmeleri bu kredilerin ne derece uygun olduğunu göstermektedir. ([33])

Bu manzarada, tamamen veya kısmen devletin malik bulunduğu teşebbüsler sistemin ayarlayıcısı rolünü oynamaktadır. Devletin bu teşebbüslere, tıpkı bir idarecinin imkân sınırlarını ölçmek bağımsız bir ölçüye muhtaç olduğu gibi, ih-

---

elbette doğrudur; hızlı bir tekonolojik değişmeye doğru götüren kuvvetin başlangıçta kamu ve yarı kamu teşebbüslerde yoğunlaştığını ve sonradan özel endüstriye yayıldığını da yazıyor. Fakat yeni davranışın sorumlusu olan savaş sonrası resmî görevlilerine, ve bu görevlilerin - birbiri ardına gelen zayıf hükûmetlerin, pahalı savaşların ve derin bir bölünme olan toplumun başlarına dert olduğu bir devrede - İngiltere'de akla bile gelmeyecek bir şekilde, inisiyatifi ele almak üzere kendi kendilerini organize etmelerine müsaade eden müessesevî ortama yeteri kadar önem vermemektedir.

([32]) 1958 tarihli bir kanuna göre, bir teşebbüsün aktiflerindeki kamu iştiraki % 30 dan az ise, devletin tayin ettiği idareciler Parlamentoya karşı bile sorumlu değildir. Bu suretle idareci daha aza malik olsa bile daha özgürdür.

([33]) Charel ve Poyet, «L'Economie mixte» s. 102. Yazarlar bu yüzdenin, Fransa devletinin, memleketin ticarî hayatında banker olarak icra ettiği faaliyetin genişliği hakkında oldukça iyi bir fikir verdiğini belirtiyorlar.

tiyacı vardır. Fakat istilısal işinde bir tutanak noktasına sahip olmanın önemi yalnız iyi bir denetleme yeri sağlaması bakımından değildir. Bu tutanak noktası aynı zamanda devletin temsilcilerine, plâncılarla üreticiler arasındaki münasebette sevk ü idare tarafında yer almak hakkını kazandırmaktadır. Müteşebbis olarak devlet gayet ciddiye alınmaktadır. İngiliz ve Amerikalıların adeta iç güdü ile yaptıkları gibi, normal bir iş adamı ile ciddî rekabette devletin zararlı çıkacağı fikri Fransa'da mevcut değildir. Şüphesiz Fransız devleti bu işlerde daha beceriklidir, sebebi de kısmen, şu veya bu şekilde aktif olarak iş hayatına karışması İngiliz veya Amerikan devletinden iki - üç yüz yıl daha geriye uzanmaktadır.

Herbert Luthy bir zamanlar savaş sonu Fransız ekonomik sistemini «sun'î kapitalizm» olarak tarif etmişti. Bu tarif küçümseme amacıyla yapılmıştı, zira hemen herkes gibi Luthy de 1950 başlangıçlarında değişen şartların getirdiği sistemin potansiyel dinamizminin farkına varmamıştı; tam gelişmiş Anglo - Sakson kapitalizmi yerine bir nevi Ersatz olarak görüyordu. Fakat savaş sonrası Fransız ekonomik metodunun seçkin bir özelliğini ve onun kökleri 17. yüzyıla uzanan bir aile şeceresinin dalı olduğunu hissedebildi. Diyor ki :

«..... bütün bunlarda özgür bir ekonomi içindeki kuvvetlerin tabiî hareketlerine karşı yerleşmiş bir güvensizlik, ve gerçek rekabetin sarsıntı ve tehlikelerine katlanmaktansa, serbest piyasanın nazarî şartlarını bir lâboratuarda olduğu gibi sun'î olarak meydana getirmenin daha iyi olacağına dair derin bir inanç vardır... Ancak, son çare olarak, Fransaya bahşedilmek istenen bu sun'î kapitalizm, sabık rejimden miras kalan ve himayecilik ile devlet müdahalesinden ibaret bulunan Fransız merkantilizmi geleneğine tamamen uygundur. ([34])

([34]) «The State of France «tercüme E. Mosbacher, (Princeton, 1946) s. 455.

4 — FRANSA'DA PLÂNLAMANIN GELİŞMESİ

Ekonomik plânlama yeni kapitalizmin en karakteristik ifadesidir. Ekonomik olaylara tâbi olmak yerine onları idare etmekteki kararlılığı aksettirir. Ayrıca, ekonomi plânlamacılarının, özellikle komünist ekolün geleneksel görüşlerine yabancı olan bir tarafı da vardır: Özgür halkların kendi rızaları ile yaptıkları seçimin, ne kadar akıllı ve iyi niyetli de olsa, plânlama faaliyetine mutlaka bazı tahditler getirdiğini kabul eder. Bu tahditler iki çeşittir: merkezileşmiş ekonomik kararlara tâbi tutulabilecek ekonomik davranışların şümûlüne tesir ederler ve bu kararların vakıalara intikal şeklini etkilerler. Tabiatıyla bazan bu intikal düpedüz bir emirdir, meselâ hükûmetin bakanlardan birine, politikasını merkezî plâna uyacak şekilde değiştirmesi için talimat vermesi gibi. Fakat daha genellikle, plâncılarla plâna tabi olan arasında bir muhavere olur, plâna tâbi bulunan cevap verir ve bu cevaplarla plânın son şeklini etkiler. Diğer bir ifade ile devlet çok zaman ve kendi isteğiyle pazarlıkçı bir duruma düşer; gerçi kudretli bir pazarlıkçıdır ama tüm tutumu, herhangi bir safhada bir tavize girişmek ihtimali ile etkilenmektedir.

Bu kitapta ele alınan manasıyla plânlama, uzun vadeli olan spesifik hedeflere ulaşılması ile ilgilidir. (1) Meselâ 1940

---

(1) «Uzun vadeli» çok geniş olarak 4 - 5 yıl veya daha fazla bir süre için kullanılmaktadır. Bunu, şehircilik plânları ve

ların İngiliz İşçi Hükûmetinin anladığı şekilde, tam istihdamın idamesi veya ekonomik kaynakların muhtemel arz ve talebi arasında bir denge kurulması gibi, esas itibarile kısa vadeli ve çok genel karakterli «plânlama» faaliyeti ile ortak hiçbir yönü yoktur. Ancak bir taraftan kısa vadeli ve genel ile diğer taraftan uzun vadeli ve belirli olan arasında siyasî ve tarihî bir bağlantı vardır. Devlet bir kere toplum için arzu edilen bazı şartları sağlamak üzere aralıklı bir müdahale sorumluluğunu yüklendikten sonra, hareketlerinin ister istemez uzun vadeli eğilimler üzerinde kuvvetli bir etki yaptığını farkeder. Savaş sonrası dünyasında mutad olan müdahale saikleri - iş hayatındaki gerilemeyi önlemek, fiat yükselmelerini durdurmak, dış tediye dengesindeki krizleri gidermek - ekonominin bazı sektörlerini diğerlerine kıyasla zararlı duruma sokacak kararların alınmasını gerektirir. Sık sık tekrarlanınca sonucun temel yapıyı değiştirmesi mümkündür. Bu sıhhatli veya şayanı arzu bir değişme olabilir; fakat mühim husus, sorumlu bir hükûmetin, bu aralıklı müdahalelerin uzun

---

benzerleri için gereken çok daha uzun sürelerden ayırmak için bazan «orta vadeli program» da denmektedir. Ben, kısa vade (esas itibarile arzu edilen bir ekonomik dengeye yöneltilmiş ayarlama) ile diğerleri arasında temelinden mevcut olduğuna inandığım farkları belirtecek terminolojiyi kullanmayı tercih ediyorum. Beş yıldan fazla bir süre için «perspektif plânlama» terimi uygun görünüyor, tatbikatın geniş ve belirli olmayan mahiyetini belirtiyor. Dünyada ilk defa Beşinci Fransız Plânının istihdam ettiği 20 yıllık programlar (Bak. Rèflexions pour 1985, 1962 de Fransız Başbakanının kurduğu bir çalışma partisi olan «Groupe 1985» tarafından hazırlanan bir rapor - La Documentation Française yayını, 1964) plâncılar için ekstradan bir intibak vasıtası olarak, bu sistemin göze çarpan bir örneğidir. Değeri, plâncılara yapmamaları gerekeni göstermektedir. Fransız dört yıllık plânının 1985 projeksiyonlarının önsözü üzerinde, Beşinci Plân taslağı (Commissariat Gèn. du Plan, «Projet de rapport sur les principales options du V. ème Plan, Eylül 1964, teksir) şu mülâhazayı ileri sürmektedir : «İl vous faudra .....

vadeli sonuçlarını değerlendirmek görevinden kendi ihtiyariyle vazgeçemiyeceğidir. Bir kere böyle bir değerlendirmeyi yapmaya başladı mı, bu kısa vadeli baskıların vazifesini yapmaması üzerine zaten mecbur kalacağı gibi, daha temel hedeflerin mahiyetini incelemek için kuvvetli bir saik doğacaktır. Müteakip safha bu hedefleri, çeşitli bölümlerin biribirine uygun olduğu ahenkli bir plân halinde organize etmek ve sonra bunları bir zaman şeması çerçevesi içine yerleştirmektir. Olayların, zaman şemasına ne dereceye kadar uyduğunu zaman zaman kontrol edecek bir sistem de kuruldu mu, modern ekonomik plânlamanın başlıca vasıtaları yerlerini almış olur.

ÇEŞİTLİ MİLLÎ SİSTEMLER

Şimdiye kadar millî bir ekonomi plânı düzenleyen Batılı memleketler şunlardır: Fransa, İtalya, İngiltere, İsveç, Hollanda, Belçika ve Avusturya. Tatbikata bağlılık derecesi çok değişiktir; bir uçta Fransa, diğer uçta ise bugüne kadar olan performansı sonucunda merkezi ekonomik plânlama tatbikatına en az bağlı olduğuna hükmedilen İtalya yer almaktadır. Kamu idaresi mekanizması içinde plâncılara verilen rol bakımından da memleketler arasında farklar bulunmaktadır. Bazı hallerde, hele Fransa'da, plânlama teşkilâtı sadece hükûmetin bir kolunu daha teşkil eder. Diğer devlet dairelerinden farkı icra yetkisi bulunmamasıdır, fakat Commissariat du Plan üyeleri diğer devlet memurları gibi memurdur. Fransız sisteminin dikkatli bir incelenmesinden sonra kurulan ve dolayısile aradaki farkların bilhassa meydana getirildiğine hükmedebileceğimiz İngiliz sisteminde plânlama heyetine (NEDC) resmî bir sıfat verilmekle beraber normal hükûmet mekanizmasının dışında bırakılmıştır. (²) Geniş anlamda, diğer memle-

---

(²) Bu, 1964 sonbaharında işçi hükûmetinin iktidara gelişine kadar olan İngiliz plânlama tecrübelerinin ilk devresini kapsamaktadır. Daha sonra NEDC'nin genel bir millî plân hazırlama sorumluluğu Ekonomi Bakanlığına devredilmiştir. (Bak: Bölüm: VIII).

ketlerin uyguladığı metodlar ya Fransız formülüne veya İngiliz sistemine yaklaşmak eğilimindedir. (3)

Çok zaman ilk bakışta iki memleketin birbirine çok yakın oldukları görülür. Bu örnekte de böyledir. Fakat daha yakından tetkik edilince, bu memleketlerin, modern kapitalizmin problemlerini çözerken, aralarında derin ayrılıklar bulunan tarzların örneği oldukları anlaşılır. Bazı önemli benzerliklere sahip oldukları için, - büyük bir millî endüstri sektörünün bulunması, toplumun refahı politikasına önem verilmesi, tam istihdam gayesi, ve son zamanlarda millî kaynakların rasyonel şekilde kullanılmasını plânlama gayretleri gibi - aynı problemlerle karşılaştıkları zaman davranışlarındaki tezatlar, keskin bir şekilde tebarüz etmektedir. Tıpkı bir gözlemcinin yüz hatları arasında kuvvetli bir benzerlik bulunan bir aile fertleri arasında zamanla karakter ayrılıkları keşfetmesine benzer ve fark ne kadar ince ise, çok zaman o nisbette çok şey ifşa eder.

V. ve VI. bölümlerde ele alınan tarihî gelişmeyle doğrudan ilgili olan ilk husus, plânlama saikinin, 1960 larda her iki memlekette müşterek olmasına rağmen, kaynak ve ruh bakımından farklı olmasıdır. Fransa'da bu saikin özel bir dürtüşle uyandırılmasına lüzum yoktu. Ekonominin idaresine müdahale içgüdüsü hiçbir zaman frenlenmemişti; Fransızların görüşüne göre tek problem, bu müdahaleyi daha mantıklı ve mütecanis bir hale getirmekti. 19. yüzyıl başında Napolyon hükûmetinin davranışı, problemi bir çeşit ele alış tarzı, modern ekonomik plânlama ise bir diğeri sayılabilir, her ikisi tarihin aynı çizgisine aittir. Diğer taraftan İngilterede, İkinci

---

(3) Günümüzün ekonomik plânlamasında çeşitli organizasyon şekilleri için Bernard Cazes'in Haziran 1964 de Pariste Birleşmiş Milletler, Millî Kalkınma Plânlamasının İdarî Cihetleri Uzmanları toplantısına sunduğu rapora bakınız. Ayrıca, Cazes'in OECD, Ekonomik ve Sosyal Programlama hakkında Beynelmilel Ticaret Birliği Seminerindeki tebliğinden de faydalandım. «Final Report (1964) »

Dünya Savaşını takip eden yirmi yılın kısa bir hikâyesinin ortaya koyduğu gibi,(4) plânlama uzun ve isteksiz bir çıraklık devresinden sonra ele alındı. Hükûmetin, iş muhitini kontrol etme, tam istihdamı idame ettirme ve bir yandan da zayıf bir ödeme dengesinin açık vermesini önleme isteğinden doğan müdahalelerin sebep olduğu hayâl kırıklığı, ekonomi plânlamasına karşı yeni ve anlayışlı bir ilgi uyandırdı. Sonunda plânlama mekanizmasını kuranlar, evvelce piyasa ekonomisine mukabil plânlı ekonominin ideolojik muarızları olduğu cihetle, bu gelişme daha da göze çarpıcıdır.

Savaş sonrasının ilk yıllarında, muhafazakârlar, artık hükûmetin ekonomik işlere şimdiye kadar görülmemiş bir ölçüde karışmak zorunda kalmakla beraber, bu müdahalenin tarafsız bir ruhla yapılacağını düşünmüşlerdir. Bir çeşit faaliyeti tutan veya bir başkasını engelliyen bir ayırım yapılmayacaktı. Devlet ekonomiye kısa vadeli baskıları yüklediği zaman, tıpkı piyasa gibi, taraf tutmaz olacaktı. Müdahale edilecek noktaların idarî kolaylık bakımından seçilmesiyle körlük bir fazilet haline geliyordu. Ekonominin bir çeşit otomatik dümenle idaresine müsaade edip, hükûmeti uzun vâdeli hareketlerinin sonuçlarını düşünmekten kurtaran «Operation Robot» (5) gibi bir metodun kuvvetli cazibesi buradan doğmaktadır. Gerçekten gördüğünüz gibi, İkinci Dünya Savaşından sonra İngilizlerin iş muhitinde tatbik ettiği kontrol, yatırıma karşı cephe alan bir baskılar silsilesi yaratmak eğilimini gösterdi. Bir gerileme sırasında, idarî kolaylık kriterine sahip olan hükûmetin içgüdüsü, şahsî tüketimi teşvik etmekti; diğer taraftan bir gelişme devresinde kullanılması gereken tahditler daha çok yatırıma karşı oluyordu. Bu suretle yatırımın büyük bir kısmı direkt hükûmet kontrolu altına giriyordu, ayrıca endüstri yatırımları hakkında karar verme mevkiinde olan iş adam-

---

(4) Bak. Bölüm VI.
(5) Bak. s. 100.

larının hareketlerini frenlemek, artan geliri ile daha fazla mal satın almak eğiliminde olan alelâde müşteriyi önlemekten daha kolay oluyordu.

Tüketim harcamalarını ayarlamanın hükûmetler için iş yatırımlarını tanzim etmekten daha zor olmasının tabiî bir sebebi yoktur. Gerçekten, 1950 ve 1960 larda ortaya çıkan talebi etkileme tekniklerinin incelemesi ile bugün hükûmetin tüketim hacminin kısa vadeli hareketlerini daha sıkı kontrol imkânına sahiptirler. Bununla beraber, ekonomik faaliyetlerin taktik yönünden kontrolu için kullanılan geleneksel araçların, merkez bankasının kontrolu altındaki kredi mekanizması vasıtasile işlemesi ve başlıca iş yatırımlarına musallat olması tarihin bir tesadüfüdür. Müstehlik harcamalarına tesir edecek olan vergileme değişiklikleri, normal olarak yılda bir defa, bütçenin takdimi sırasında yapılmaktaydı. Ancak bir süre sonradır ki, hükûmetler değişen şartlar karşısında vergi sistemlerine elâstikiyet ve seyyaliyet kazandıracak tedbirleri almağa başladılar. Zamanla, kredi mekanizmasının da, ödünç verme masrafını değiştirmek suretile, iş adamlarının olduğu kadar müstehlikin de davranışını etkileyecek şekilde kısa bir zamanda kullanılabileceğini keşfettiler. Kişisel tüketimdeki kısa vadeli hareketleri kontrol çabalarından henüz bir sonuç alamazken, memleketin uzun vadeli yatırımlarının hacim ve yönü üzerindeki etkilerinin kesin olduğunu gördüler. Halbuki Keynesyen reformcularının başlıca amacı, kamu yetkililerinin ekonominin kısa vadeli yönetimi üzerindeki kontrolunu arttırmaktı; savaştan sonra ortaya çıkan aynı derecede önemli olmakla beraber daha az anlaşılabilen bir değişiklik, uzun vadeli yatırımlar üzerinde kamu kuvvetinin geniş ölçüde artmasıydı. Herhangi bir toplumdaki hayatın şekli ve özü üzerindeki etkisi bakımından bu ikincisinin nüfuzu daha büyüktü.

Geniş anlamıyla, İngilterenin uzun vadeli plânlamaya ekonominin kısa vadeli yönetimi tecrübesinden vardığı, Fran-

sada ise bunun aksi olduğu söylenebilir. Fransızlar onbeş yıl kadar süren uzun vadeli ekonomik plânlamadan sonra, ancak 1960 ların başında ekonominin randımanlı olarak kısa vadeli yönetimi problemleri ile ciddî olarak meşgul olmağa başladılar. Bu davranışları tipik Batılı kapitalist toplumların davranışının tersine idi. Fransada kamu kuvvetinin kullanılış şekline etki yapan özel tarihî durumlar bu durumun nedenlerini bir dereceye kadar izah etmektedir. (6) Batıda ekonomik plânlama tatbikatı daha çok İngiliz tecrübesine yaklaşmaktadır. Bunun belki en dikkate değer yeni örneği Almanyadır. Almanya 1960 larda, ekonominin uzun vadeli trendlere bağlı tek bir genel görünüşü esası üzerine kurulacak merkezî bir politikayı formüle edecek yeni tekniklere doğru ihtiyatla ilerlemeğe başlamıştır. Ekonomik plânlama fikrine ve saf ve engellenmemiş piyasa kuvvetlerine karşı saygılı bir resmî tutuma olan ideolojik itirazlara rağmen tatbikatta Alman Hükûmeti kısa vadeli ekonomik yönetim metodlarının, toplumun geleceğini etkileyen uzun vadeli seçimleri zorunlu kılacağını kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır. Esas mesele bu seçimlerin bilerek mi, bilmiyerek mi yapıldığıdır.

---

(6) Bak. Bölüm V. Bu kitapta tahlil edilen memleketler arasında bulunmayan Japonya (s. XIII) - aynı tarihî sebeplerden dolayı - Fransız örneğine daha yakın görünmektedir.

5 — AMERİKADA KAPİTALİZİM
DEVLET GÜCÜNÜN KARARSIZ ROLÜ

Birleşik Amerika şüphesiz, «kapitalizm» kelimesinin yeryüzünde hâlâ geçerli bir söz olarak kullanıldığı pek az yerden biridir. Başka ülkelerde ise Sosyalizme ve Sosyal devlet anlayışına karşı olan Sağcı bir politikacı dahi inancına temel olarak eski kapitalist prensipleri almayı düşündüğü ve bunları savunmak istediği zaman kamu oyu karşısında tereddüde düşer. Politikacı hatâ edip bu görüşleri bir kez savunmuşsa, seçim menejeri derhal müdahale edip kendisine bunun yerine daha edebî bir terim bulmasını tavsiye eder. Birçok Amerikalıların anlayamamalarına ve şaşkınlık duymalarına rağmen, «kapitalizm» kelimesi sadece Avrupa'da değil, birçok az gelişmiş ülkelerde de şimşekleri üzerine çekmekte ve antipatik bir terim olarak tanımlanmaktadır. Hatta, bu sistemi başkalarının da denemesini sağlamak için kapitalizm yerine başka bir terimin bulunmasını savunan yazılar birçok gazetelerde yer almıştır.

Fakat Birleşik Amerika'nın müşterek ideolojisini dünyanın öteki ülkelerinden ayıran taraf kelimenin tam anlamından da ileri başka bir şeydir. Amerikalılar arasında her iki siyasî parti tarafından da paylaşılan, özel sektörün ekonomik hayata hakim olması ve devlet insiyatifinin ancak tehlike anlarında müdahale etmesi gerektiğine dair bir görüş birliği mevcuttur.

Sağcılarının dahi hükûmetin ekonomik alanda hakim rolünün devamlılığına inandıkları Batı Avrupa'da bu gibi kısır görüşlerin yeri yoktur. Bunun için de Amerikalıların, yeni bir ekonomik alanın özel ve devlet sektörleri arasında paylaşılması sözkonusu olduğu zaman çıkardıkları büyük doktriner kavgalar Avrupalılarda raslarımaz. Mücadele bittikten sonra yayınlanan emirnameler ciddî ve tehlikeli bir hava taşır. Sadece politik bir karardan daha ciddî bir şeyin uygulandığı açıkça kendini gösterir.

Böylelikle, Amerika Birleşik Devletleri Bütçe Bürosunun, hükûmetin sahip bulunduğu üretim tesislerinin nasıl kullanılacağı ile ilgili olarak tüm federal dairelere ve ajanslara gönderdiği direktif şu gürleyen önsözle başar: «Özel teşebbüs sistemi Amerikan ekonomisinin temeli olduğu için...» Daha sonra direktifte, «bir üretimin ya da hizmetin sağlanması» için devlet teşebbüsünün kullanılmasını teklif eden herhangi bir devlet memurunun bunun genel politika dışı istisnaî bir durum olduğunu da ispatlaması gerekmektedir. «Hükûmetin sahip bulunduğu sermaye tesislerinin varlığı, hükûmetin kendi mallarını ve hizmetlerini arzetmesi için yeterli bir sebep değildir. Hükûmet sahipliği ya da işletmeciliğine duyulan ihtiyacın doğruluğu tümüyle ispatlanmalıdır.» Son olarak, bir kez özel teşebbüs hükûmete ait tesise sahip olup bunu işletmeye başlayınca, memur görevini yapmış olduğuna artık inanır. «Hükûmetin sahip bulunduğu bir tesisin mukavele ile özel bir şirket tarafından işletilmesi dahi otomatik olarak devletin özel teşebbüs ile rekabet etmediği anlamına gelmez. Bu tip aranjman, rekabetçi ticarî kaynaklar ve normal iş kanalları vasıtasıyla üretimin gelişmesine ve büyümesine bir engel teşkil edebilir.»

Görüldüğü kadarıyla tüm bu kurallara Amerika'da sıkı sıkıya itaat edilmektedir. Amerikan geleneksel mitolojisinde devlet teşebbüsüne karşı derin düşmanlık kökleri vardır. Bununla beraber, uygulama alanında özel teşebbüsün tamamen

kendi başına hareket etme serbestliği olduğu sanılmamalıdır. Şüphesiz Avrupa'dan gelen ve endüstri ile ticaret alanındaki kişilerin davranışlarını gören biri, işadamlarının herhangi bir federal devlet dairesinden ötekine itilmelerini şaşkınlıkla seyreder. Washington'daki «Securities and Exchange» Komisyonu, hisse senetleri halka arzedilmiş bulunan şirketlerin meselelerini ve işlemlerini sık sık raporlarla bildirmeleri için bazı standartlar meydana getirmiştir ki bu Avrupa'dakilerden çok daha sıkıdır. Bir şirketin durumunu raporlarla devamlı olarak hükûmete bildirme konusunda Avrupa'daki herhangi bir ülkeden daha ileri olan İngiltere dahi, Amerikan Federal otoriteleri kadar ince eleyip sık dokumaz. Bu tip hükûmet kontrolu, Amerikan anti-tröst yasalarını her yerdekinden daha sert yapan aynı düşünce düzenine ait olduğu gerekçesiyle ve geleneksel nedenlerle baazn savunulur. Piyasanın fonksiyonunu normal yapması, bu bir borsa ise, yatırımcılara (hisse senedi sahiplerine) doğruluğu garantili ve noktası noktasına bilgi verilmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Şirketler, halkın parasıyla başka türlü aynı seviyede nasıl rekabet edebilirler? Birleşik Amerika'daki yabancı iş adamları, piyasanın çıkarcı gücüne inanan Amerikan hükûmetinin şirketlerin üzerine bazı zorunluluklar empoze ettiğini, bunların da rekabetçi kapitalizme daha az itibar edilen ülkelere kaçmak yolunu bulduklarını söyleyebilirler. Bu zorunluluklar, sadece firmanın hesap defterlerinde değil, satacağı maddenin etiketinden reklamına kadar heryerde yer almaktadır. İsveç'in dışında dünyanın hiçbir yanında etiketler Amerika'da olduğu gibi düzene konmamıştır.

Ayrıca, özel teşebbüsün ne miktarda üretimde bulunması gerektiğine dair bazı müdahale ve kontrollar da vardır. Bunun en canlı örneği, Amerikalı çiftçilerin hububat, pamuk, tütün ve çeşitli ürünlerden ne miktar ekmeleri gerektiğine dair olan ve 1950 yıllarından beri uygulanmakta bulunan tahditlerdir. Çeşitli amaçlar için ekilecek olan topraklar çiftlik çiftlik tesbit edilmekte ve harman zamanı ürünler yığılmaya

başladığı sıralarda, çiftçilerin hükûmeti aldatmaması için çiftlikler müfettişler tarafından sıkı sıkı ve sürekli olarak kontroldan geçirilmektedir. Bazan da teftişler bir hava manevrası biçiminde yer almakta ve hükûmet memurları keşif uçakları ile şüphelendikleri mısır tarlalarını kontrol etmektedirler. Bütün bu tedbirlere rağmen, Amerikan çiftliklerinden dışarı akan ürünler tümüyle kontrol altına alınamamaktadır.

Nihayet 1960 yıllarının başlarında meselenin, Amerikan çiftçisinin hükûmet yetkililerini adetleri olduğu gibi aldattıklarından değil, fakat az topraktan fazla ürün alma kabiliyetinden doğduğunu devlet makamları anlamıştır. Bununla beraber hükûmet müdahaleyi azaltmamış, hatta kontrollarını daha sert ve direkt hale getirmiştir. Hükûmet, «levazım yönetimi» ne ihtiyaç bulunduğunu ilân etmiş, eskiden kaç dönüm araziyi ekebilecekleri bildirilen çiftçilere bu kez ne miktar ürün elde etmeleri gerektiği söylenmiştir. Bu sistemi uygulamak için yapılan ilk teşebbüs başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1963 yılında hükûmetin teklifleri yıllık buğday referandumunda yenilgiye uğradı. Oysa o güne dek, hükûmetin üretim çabalarını frenlemek üzere ileri sürdüğü tüm istekleri çiftçilerin oylarıyla kabul edilmiş, bunun karşılığında da hükûmet onlara ürünleri için garantili fiyatlar sağlamıştı. Bununla beraber, yakın gelecekte hükûmetin yeni bir sistem ihdas ederek Amerikan çiftçisinin ne miktar üretim yapması gerektiğini çok daha sıkı şekilde kontrol altına alacağı pek az şüphelidir. Şimdi bile, Batı Avrupa'daki çiftçilerle kıyaslanınca, 2,5 milyon bağımsız Amerikan çiftçisinin ticaret özgürlüğünden yararlanabildiklerini söylemek zordur. Bu, Batı Avrupalıların aynı sorunla karşılaşmaktan uzun süre kaçınabilecekleri anlamına gelmemektedir. Fakat Amerikalılar bu konuda sert tedbirler almanın öncüsü olmuşlardır.

Resmî makamlar, 1963 yılında daha yakın bir hükûmet vasiliğinden alınarak getirilen daha sert tedbirlerin bundan

öncekiler gibi çiftçiler tarafından kolaylıkla kabul edileceğini sanmışlardı. Hükûmetin vasilik ilişkisi çiftçiler için yabancı değildir. Daha sert bir kontrol sistemi ise, petrol endüstrisindeki üretim miktarları üzerinde uygulanmaktadır. Bu uygulama 1930 yılından beri devam etmektedir. O sıradaki petrol furyası ve rakabet dolayısıyla fiyatların düşmesi, ilk önce Başkan Roosevelt'in ilk günlerinde üretimin direkt olarak düzene konmasına, daha sonra da Eyaletlerarası Petrol Anlaşmasının yapılmasına sebep olmuştu. Buna göre her eyalet, sınırları içinde satılacak benzinin belirli bir miktarda tutulmasını taahhüt etmişti. Bugünkü sistemde ise Birleşik Amerika'da yerli ihtiyaçları düzene koyma gücü, devlet tarafından yönetilen bir otoriteye verilmiş olup, bunun kararlarına tüm eyâletler uymaktadır.

En büyük üretim alanını kontrolunda bulundıran Teksas Demiryolu Komisyonu, her ay «izin verilen üretim» miktarını bildirmekte ve petrol üreten öteki eyaletlerin üretimleri de buna göre ayarlanmaktadır. Her eyaletin üretim kotası içinde firmalar arasında rekabete pek yer kalmamaktadır. Sınırlı iş görmenin uygulanışı, hükûmet tarafından kullanılmasına izin verilmeyen ham petrolün büyük rafineriler tarafından reddiyle garanti altına alınmaktadır. Ayrıca, tahsisli kotaların dışında üretilen petrolün naklinin eyalet sınırlarından nakli Federal yasalar ile yasaklanmış olup kaçakçılık hemen hemen imkânsızdır. Sert tabiatlı kişiler ve hatta âsi Teksaslılar dahi, çok sıkı sınırlar içinde ehlileştirildiklerini sezişleriyle görebilmektedirler. Demiryolu Komisyonu ile mücadele etmeye kimse yanaşmamaktadır. Bunun izahı, mülitemel olarak efsanenin gücünde yatmaktadır, başka türlü düşünmek biraz zordur. Ve efsane, doğuştan aktörvarî görünen bir kabiliyetle desteklenmektedir. Özellikle halkla ilişkiler memurları, okul müdürleri ve gazeteciler bu rolü büyük rahatlıkla benimsemiş bulunmaktadırlar. İngiliz iş çevreleri ise aksine, ne üretilmesi konusunda böyle detaylı bir kontrola maruz kal-

mayıp, Amerikan petrol endüstrisinde görülen örnekteki gibi hükûmet müdahalesine Amerikan halkının nasıl tahammül ettiğini merak edip durmaktadırlar.

DEVLET TEŞEBBÜSÜ GELENEĞİ

Amerikan ve İngiliz işadamlarının davranışları arasındaki tek farkın, iki ayrı ve keyfî olarak seçilen efsanevî yapının etkisinden ileri geldiğini belirtmek amacında değilim. Efsanelerin gerisinde birçok tarihsel gerçekler vardır. Fakat, Birleşik Amerika'daki devlet ve özel sektörler arasındaki ilişkilerin gerçek tabiatını incelemeden önce belirtilmesi gereken nokta, iş topluluğunun devlet müdahalesini hiçbir zaman hoş görmediğine dair klâsik görüşün yanlış olduğudur. Tarihsel açıdan Amerikan kapitalizmi kuruluş sırasında devlet müdahalesini kabul konusunda İngiliz kapitalizminden daha hazır durumdaydı. *Laissez - faire* doktrinleri, bir ya da daha fazla yüzyıl İngiliz siyasî ve sosyal yaşantısına çok derin bir biçimde nüfuz etmişti. Her çeşit hükûmet otoritesini, işgal ettiği ekonomik uygulamalardan atmak için gösterilen daimî çaba, birçok reformcu kuşakların tek işi olmuştu. Ondokuzuncu yüzyıl Amerikasında devlet otoritesine karşı olan davranışlar, yüzyılın son çeyreğine kadar, İngilizler arasında daha erken hissedilen, sert doktriner istikrarı aramamışlardı. Bunun nedenlerini bulmak güç değildir. Ne de olsa, daimi olarak işletmeye açılan zengin topraklara ve süreli kontroldan çıkma tehdidinde bulunan sınırlara sahip bir bölgede devlet otoritesi, iyice belirtilmiş sosyal ve fizikî sınırlar içinde yaşamaya alışmış kişilerin yerleştiği bir adadakinden daha önemli bir rol oynamak zorundaydı.

Fakat Amerikan koşullarının barışı devam ettirmek için daha aktif hükûmet gücünün kullanılması ihtiyacını empoze etmesi gibi basit birşey değildi bu. Amerikan hükûmetinin Ondokuzuncu yüzyılın birinci yarısındaki karakteristik rolü,

İngiltere'dekinin tamamen aksi olarak, ya tek başına ya da özel bir firma ile ortaklık biçiminde ortaya çıkışı idi. Demiryolları, kanallar, bankalar gibi tesisler devlet teşebbüsünün yerinde işleri biçiminde görülüyorlardı. İngiltere'de tüm ulaşım araçlarına özel teşebbüs sahip bulunduğu ve işlettiği bir sırada, birçok eyalet hükümetleri ilk ikisini işletme ve sahip olma konusunda yarışa girişmişlerdi. Devlet fonlarının ne biçimde kullanılması gerektiği, 1838 yılında New York Whig Partisinin bildirisinde şu biçimde yer almıştı: «Devletin imkânlarını cesurca ve serbestçe özel teşebbüsün olanaklarının yetişemeyeceği demiryolları ve kanallar gibi büyük kamu hizmetlerine yardım için kullanmanın en akıllıca iş olduğuna inanıyoruz.» Bununla beraber, Birleşik Amerika, bugün demiryollarını adeta özel teşebbüsün bir müze eşyası gibi inatla muhafaza eden Batı dünyasındaki tek ileri ülkedir. Öteki ülkelerde, Amerikan kapitalizminin doğuşu sırasında New York'ta ileri sürülen nedenler dolayısıyla devlet bu hizmeti üzerine almıştır.

Bu devre içindeki Pennsylvania ekonomik gelişmesini inceleyen bir yazısında Louis Hartz, 1844 yılının resmî kayıtlarında devlet ile özel teşebbüsün ortak olduğu 150'den fazla karma firmanın yer aldığını belirtmektedir. Hartz, bu şaşkın dikkat hareketin gerisindeki politik baskının, devleti teşebbüslere ortak etmek için Philadelphia'da merkezlenen işadamları tarafından geldiğini açıklamaktadır. Bu yüzyılın Amerikan işadamları, hükûmeti, rakipleri Baltimore ve New York tüccarları tarafından yürütülen ulaştırma ve ticaret alanındaki rekabete karşı, çabalarında doğal bir ortak olarak tanımlamışlardır. Amerikan tarihinin bu safhasında devlet ve özel teşebbüs arasındaki ilişki, şüphesiz geleneksel Fransız yaklaşımının etkisinde gibi görünmektedir.

Birleşik Amerika'da Andrew Jackson'un cumhurbaşkanlığı (1829-37) sırasında hükûmet vasiliğinin eski biçimlerinin

reddedildiği ve tipik Amerikan özel teşebbüs prensibinin herne bahasına olursa olsun uygulanılmasının başladığı söylenir. Bütün bunlar, Jackson'ın Birleşik Devletler Bankasının imtiyazlarına karşı açtığı mücadelede sembolize olmuş ve 1832'de yasanın yenilenmesini veto edişiyle zirveye ulaşmıştır. «Serbest bankacılık» o zamanın en popüler sloganlarından biriydi. Ayrıca, ödemelerin banknot yerine altın ile yapılması da modaydı. İkisini de ciddî bir ekonomik anlayış olarak tanımlamak mümkün değildir. Her ikisi de modern kapitalizmin, yeterli müesseselerini kurmadan önceki ilkel para kategorisine dahildir. Jackson'ın ve taraftarlarının ekonomik bilgisizlikleri Birleşik Amerika'da 1914 yılına kadar merkezî bankacılık sisteminin kurulmasını geciktirmiştir. Ancak önde giden Avrupa devletleri kendilerini bu gerekli ve temel mekanizma ile teçhiz ettikten çok sonra Amerikan yöneticileri uyanmışlar ve yukarda da belirttiğimiz gibi 1914 yılında merkezî bankacılık ve banknot sistemini kurmuşlardır.

Jackson, Amerikan politik sisteminin kolaylıkla yarattığı büyük halk liderlerinin ilkiydi. Bazı hayranlarının belirttiği gibi siyasî düşüncelerinde ne istikrar, ne de dar görüşlülük vardı. Bununla beraber, Jackson demokrasisi, faal hükûmet hareketini sosyal halk hizmetleri açısından güçlendirmişti. Muhalefeti, ekonomik sistemde devlet gücünün kullanılışına değil, Federal otorite vasıtasıyla sağlanacak merkezî iktidarın güçlendirilmesineydi. Eyalet ve mahallî hükûmetler genişleme özgürlüğüne sahiptiler. Sadece Washington'daki güçlü ejderhadan korkuluyordu. Devlet otoritesini çeşitli parçalara bölerek bireysel özgürlüğü koruma konusundaki Amerikan prensibi, merkezden uzak olarak hızla gelişen rakip hükûmet gücü tarafından tehdit edilmiyordu. Aksine, çok hükûmetlilik (pluralistic government) nazariyecileri, daima Federal otoritenin varlığının şart olduğunu belirtmişlerdir.

Jackson devri Amerikasındaki eyalet devletlerinin kendi

kendilerine benimsedikleri vasilik derecesi, bazan o denli ortaya çıkmaktadır ki, bu Anglo - Sakson geleneğine ait bir şey olmaktan çok Colbert'ten ilham almış gibi görünmektedir. Colbert, şüphesiz 1830 yıllarında Pennsylvania hükûmeti tarafından yürütülen tüm ihraç mallarının belirli standartlar içinde sistematik olarak düzenlenme işini tasvip ederdi. Pennsylvanialılar, New York eyaleti ile büyük bir rekabet içinde olup mallarının ününü sürdüremedikleri takdirde ellerindeki işi saldırgan komşularına kaptırmanın korkusu içindeydiler. Bunların görüşleri 1833 yılında Eyalet Temsilciler Meclisi tarafından yayınlanan komite raporunda şöyle yansıtılıyordu: «Bir eşya, önemli bir ihraç maddesi meydana getiriyorsa, aynı malın daha kötü cinslerinin ihracının önlenmesi için iyi düzenlenmiş bir kontrol sistemi yararlıdır. Böylece bu, mala yabancı pazarlarda bir özellik verir.» Bundan iki yıl sonra bir adım daha ileri giden bir yasa çıkartıldı. Mevcut tüm kontrol tedbirlerini sistematik bir hale getirdikten sonra yasa, her mal için ayrı ayrı ambalajının ebadından, paketleme metodlarına ve üzerlerine konacak marka ve etiketlere kadar detaylı kurallar getiriyordu. Özel teşebbüsün çalışmasını geliştirmek amacıyla kullanılan faal devlet gücünü tahrik eden bu hava yüzyılın ortalarına kadar sürdü. 1853 yılında Pennsylvania hükûmetinin eyalet fonlarını yatırımlara harcamasının anayasaya aykırı olduğunu ileri sürerek dava açan bir vatandaşın lehine karar veren Eyalet Baş Yargıcı, bir yüzyıl sonra dahi yansıyan kelimelerle ve büyük bir güven hissiyle şunları söylemişti :

«Devletin görevinin, hükûmetin varlığı için gerekli olan bu müesseselerin kuruluşuyla bittiğini sanmak büyük bir yanlıştır: adı geçen müesseseler adaletin dağıtımı, barışın korunması ve ülkenin yabancı düşmanlardan korunması için gereklidir... Yardım etmek, teşvik etmek, iç ve dış ticareti canlandırmak devletin en açık ve başlıca görevidir.»

Bunun la beraber, ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Pennsylvania Yüksek Mahkemesi, hükûmetin rolü konusunda çok garip bir karar alacaktı. O sıralarda büyük iş çevreleri tüm ekonomik gücü ellerine geçirmiş bulunuyorlardı. Ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde, İngiltere'nin, eski doktrinin bazı fazlalıklarını yavaş yavaş terketmeye başladığı sıralarda, Birleşik Amerika'nın kamu hayatına «bırakınız yapsınlar» görüşünün aşırı bir şekli hakim olmaya başlamıştı. Bu felsefe, ülke üzerindeki hakimiyetini, klâsik siyasî uygulamalardan çok mahkemeler vasıtasıyla kurmuştu. Amerikan tarihinin çeşitli devirlerinde yargıçlar - 1960 yıllarında medenî haklar konusunda olduğu gibi - politik eğilimin yeminli ajanları gibi davranmışlardı. Federal hükûmetin manevra kabiliyeti normal zamanlarda «güçlerin bölünmesi» ile sınırlandırıldığı bir sistemde Anayasa'yı tefsir ödevi, bazı zamanlar Yüksek Mahkemeye devletin politikasında söz sahibi olma inisiyatifini vermektedir.

Ondokuzuncu yüzyılın üçüncü çeyreği sırasında devlet ve özel teşebbüs arasındaki dengeyi bu denli şiddetli olarak değiştiren ne gibi bir olay geçmişti? Bunun bir izahı, İç Savaş sırasında ve sonra siyasî partilerin sırasında meydana gelen değişiklik ve kuzey eyaletlerinde büyük iş çıkarları tarafından yönetilen Cumhuriyetçi Partinin ön plâna çıkmasıdır. Fakat bundan başka bu safhada devlet teşebbüsünün tüm biçimlerine karşı uyanan tepkiyi arttıran iki ekonomik etken meydana gelmiştir. Birincisi, özellikle ulaştırma alanında ve öteki büyük işlerde büyük ölçüde finansmana girebilecek özel sermaye, eskisinin aksine artık kapitalistlerin elinde birikmişti. Özel teşebbüsçüler para sahibi olunca bu alana da burunlarını sokmak istemişlerdi. İkincisi, ve özellikle ulusal politika açısından en önemlisi ise, bugün Türkiye'de olduğu gibi, birçok devlet teşebbüslerinin yönetimi ehliyetsiz ellerde olup,

yetersizdi. Kamu oyu, verilen vergilerin daha fazla ziyan edilmemesi için Pennsylvania gibi eyalet hükûmetlerinin artık devlet yatırımlarından vazgeçmeleri gerektiğine inanıyordu. Bu teşebbüsler, kötü yönetim yüzünden, ayrıca kendilerine borç para veren kişilere ve teşekküllere karşı olan mükellefiyetlerini de yerine getirememe ile karşı karşıya gelmişlerdi.

Esas mesele, eyalet meclislerinin kamu teşebbüsü yönetimlerini klâsik siyasî uygulamanın bir parçası olarak tanımlamalarıydı. Sırf siyasî eğilimleri dolayısıyla devlet teşebbüslerinin başına getirilen yöneticiler, yönetim ihtiyaçlarını sadece amatörce bir gözle görebiliyorlardı. Amerikan tipi demokrasinin seçimle gelen politik temsilcilerinde olduğu gibi, genel müdürler de bu görevlere kısa bir süre için atanıyor ve iktidarlarla birlikte değişiyorlardı. İktidarlar sadece bu yolla siyasî güçlerini gösterebileceklerini sanıyorlardı. Genel müdürler, gerçek kararları almaya yetkili görülen eyalet meclislerinin pasif birer ajanları olarak tanımlanıyorlardı. Böylelikle, eyalet hükûmetleri, geleneksel Fransız ekonomik eğilimini andıran bir tarzda, devlet teşebbüslerine girişirken ve endüstriyi devletin kontrolu altına alırken, bunları Fransız usulü kaliteli profesyonel yöneticilerle teçhiz etme konusunda başarısızlığa düşüyorlardı. Şüphesiz, günün hükûmetini meydana getiren politikacıların yararına davranacağına eyalet çıkarları lehine hareket edecek profesyonel devlet memuru düşüncesi, ondokuzuncu yüzyıl Amerikan demokrasisi ruhuna aykırı düşüyordu. Bu koşullar altında ise devlet teşebbüsünün özel teşebbüse nazaran küçük görülmesine şaşılacak bir şey yoktu.

J. W. Hurst, ondokuzuncu yüzyılın üçüncü çeyreğinde kamu oyu, eyalet hükûmetlerini devlet teşebbüslerini elden çıkarmaya mecbur ettikten sonra dahi, devlet makamlarının ekonomik gelişme üzerinde önemli etkisini devam ettirdiğine işaret etmektedir. Fakat şimdi hükûmet, gücünü devlet tesislerini geliştiren özel firmalara ödünç olarak vermiş bulunu-

yordu. Devlet bunu çeşitli yollarla yapmış, fakat en önemlisi özel firmalara ihtiyaçları olan toprakları zorla dahi alma yetkisini vermişti. «Kanunî zorlama ile verilen yetkiler», devlet yararına çalıştığını ileri süren bazı iş çevrelerinin süratle kalkınmalarını sağlamıştır. 1880 ve 1890 yıllarında firmaların ellerinde büyük kudretin birikmesinde en büyük etkenlerden biri bu olmuştur.

Direkt devlet teşebbüsü, tüm biçimleriyle birdenbire ortadan kalkmamıştır. Bir süre için belediye makamları, eskiden devlet tarafından işletilen ekonomik tesislerin üzerine örtülen ağ üzerinde delikler bulmasını bilmişlerdir. Fakat özel teşebbüsün maşaları haline gelen mahkemeler, yavaş yavaş aldıkları kararlarla vergi paralarının «gerekli halk hizmetleri»nin dışında kullanılmasını anayasaya aykırı olarak ilân etmişlerdir. Gerekli «halk hizmetleri»nin neler olduğu da, yargıcın devlet ve özel teşebbüs arasındaki ilişkiler konusundaki görüşüne bağlı bulunuyordu. Ve ondokuzuncu yüzyılın sonunda Birleşik Amerika'da zamanın modası olan adlî doktrin, eskisinin yani devlet teşebbüslerinin hemen hemen kaybolmasına sebep olmuştu.

AMERİKAN TARİHİ ÜZERİNDE TARTIŞMA

Ondokuzuncu yüzyıl sonlarındaki özel teşebbüs doktrininin aşırı biçimini, yirminci yüzyıl ortaları Amerikasında yer alan çeşitli tartışmalardan alınan çeşitli formüllerden elde etmek mümkündür. Bu, Amerikan liberal geleneğinden geçici olarak ayrılıştan başka bir şey olmamıştır. Bazı tanınmış tarihçiler konuyu bu biçimde ele almaktadırlar. Toplum yararına olmak üzere hükûmetin ekonomik olaylara müdahale etmesi, bu geleneğin özüdür. İç Savaştan sonra Cumhuriyetçi Partiyi ele geçiren büyük iş adamlarının çirkin manevralarıdır ki, bu gerçeği tamamen tersinden göstermeye kalkışmıştır. Arthur

Schlesinger'in belirttiği gibi, bunlar herhangi bir kuvvetli hükûmetin kökünden kötü olduğuna dair «jefferson efsanesi» ni kullanarak, Jefferson'un temel amaçlarını yenilgiye uğratmışlardı.

Başkan Jefferson'ın gerçek niyetleri ne olursa olsun, efsanesi, çağdaş Amerika'nın politikasında güçlü bir etkiye sahip olmakta devam etmektedir. Her ne bahasına olursa olsun, devlet gücüne karşı duyulan şüpheyle ilgili olarak yapılan tartışmaların tonu, bugün normal Avrupalıyı rahatsız etmektedir. Tüm bu sözlerin Amerikan siyasî tarihinin gerçeklerini açıklamaktan çok, sakladığını söyleyen Amerikan tarihçileri haklı mıdır? Bu noktanın pratik bir önemi vardır, çünkü birinci bölümde de gördüğümüz gibi Birleşik Amerika, bugünedek Batı dünyasının, merkezî hükûmetin ekonomik olaylara büyük ölçüde katılmasını öngören genel davranışına karşı olağanüstü denecek biçimde ilgisiz ve tembel görünmüştür. Görünen ilgisizliğin özel durumlardan mı ileri geldiği - özellikle Birleşik Amerika tüm Avrupa devletlerinden çok daha zengin olup reform konusunda Batı Avrupa'dan çok daha az siyasî baskı altında bulunmaktadır - yoksa yeni düzenin adapte edilmesi konusunda Amerikan sisteminde derinlere kök salmış bir engelin mi bulunduğu, bugün üzerinde durulan bir sorundur.

Birleşik Amerika'daki kamu ekonomik gücünün değişiminin bir şekli, bunu üç ayrı safhadan ibaret diyalektik bir işlem olarak görmektedir. Tarihçi J. W. Hurst bunları şöyle tanımlamaktadır :

Amerika'da kamu ekonomik gücünün gelişmesi ile ilgili bir yorumda, bu gelişme üç safhalı bir diyalektik süreç olarak gösterilmektedir. Tarihçi J. Hurst, bu safhaları şöyle tanıtıyor : «Ondokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde, işletilebilecek kıt sermayeyi en önemli yatırım alanlarına kaydırabilmek için kanunlar yapma yoluna başvururduk. Öncelikle hangi alanlara yatırım yapılması gerektiği konusunda iş başında bulunan hü-

kûmet karar verir ve yatırımların bu alanlara yapılmasına aktif olarak müdahale ederdi. Bu öncelikler de şu şekilde sıraya konmuştu: ulaştırma, tarım gelişmesi, kredi kolaylıkları, sanayiin teşviki. Devletin ekonomik hayata bu şekilde aktif olarak müdahalesi devresinden sonra, bu yüzyılın ilk yıllarına kadar devam eden ve özel teşebbüsün devlet gücünü gittikçe bir kenara iterek alabildiğine genişlediği bir dönem geldi. Bunun arkasından 1930 yıllarındaki ekonomik kriz, enerjik hükûmet geleneğine yeniden dönülmesine yol açtı. Woodrow Wilson devlet gücü ve hükûmet müdahalesinin gerekliliğini kavradı. Bu eğilimi, F. D. Roosevelt daha kesin bir kararlılıkla yürürlüğe koydu ve New Deal programıyla liberalizmi bir takım efsanelerden sıyırarak kurtuluşa kavuşturdu.»

New Deal, Amerikan gelenekleri ile keskin bir ayrılış olmayıp yirminci yüzyılın başlarına giden ve ağır bir tempo ile ilerleyen hareketin bir devamı idi ve Cumhuriyetçi ve Demokrat hükûmetleri aynı biçimde etkileyen bir görüştü. 1940 yıllarında birçok Amerikan liberalleri, aktif hükûmete karşı duyulan antipatinin, *New Deal* denemesinin sonucu olarak nihayet ortadan kalkmış olduğunu sandılar. New Deal radikalizminin en ileri gelen sözcülerinden olan Adolf Berle, bunu izleyen yirmibeş yılda yorulmadan doktrinin prensiplerini değişen koşullara adapte etmeye çalışmış ve 1940 yılında Amerikan sisteminde devlet teşebbüsünün geleceği konusunda şunları yazmıştır: «On yıl içinde direkt devlet üretimini geniş ölçüde geliştirmek zorunda kalacağımızdan eminim... Tennessee Valley Authority, bunun en büyük örneğini teşkil edebilir...» Berle, New Deal politikasının özel sektörde de daha ileri biçimde gelişebileceğini tasavvur etmiştir. Özel mülkiyet, piyasa güçlerinin ne yaptığını bilmiyen, genellikle zararlı önderliğine terkedilemezdi. Merkezî bir kontrol olmalıydı. Berle, özellikle devlet kontrolünü gerektiren üç kategori ayırmıştı. Bunların birincisi, teknik nedenler dolayısıyla tek üretim üniteleri büyük olan endüstri tesisleri idi, örneğin çelik. İkincisi

piyasa güçlerinin üretimde zarar verici değişikliklerle sonuçlanması (örneğin, otomobil endüstrisi) ya da tabii bir kaynağın uzun vadeli tüketilmesiyle (örneğin, petrol). Üçüncüsü ise, sosyal hizmetler dolayısıyla bazı ürünlerin tüketicilere devredilmek üzere mantıkî bir ölçüde akışlarının sağlanmasıydı.

Bütün bunlar, biraz daha fazla radikal bir eğilimle, modern kapitalist plânlamanın Fransız modelinden kopyası gibi görünmektedir. Şüphesiz, ister sağcı ister solcu pek az Avrupalı politikacının buna hazır olduğu bir zamanda, New Deal'in ilk sıralarında, Batı Avrupa'nın büyük kısmının savaştan sonra alacağı yönü gösteren birçok etkenler vardı. Amerikan reformcularının özelliği, Avrupa siyasî düşüncesine hakim olan sosyalizm ile kapitalizmin arasındaki basit ayrılığı kabul etmeyi reddedişleriydi. New Deal politikacıları - yani Franklin Roosevelt'in liderliğinde ortanın biraz solunda bir yer işgal eden politikacı grubu - geleceği, devlet yanının büyük ölçüde takviye edilmiş bulunduğu, fakat hâlâ kapitalist sistem çerçevesinde işleyen devlet ve özel teşebbüsün meydana getireceği yeni bir karma ekonomi şekli olarak görüyorlardı.

1933'ten 1952 yılına kadar devam eden yirmi yıllık fasılasız Demokrat yönetimin radikal tecrübeler için getirdiği fırsatları gözönüne alınca, savaş sonrası dünyasına bundan ne denli az şeyin kalmış olduğunu görmek insanı şaşırtmaktadır. 1950 yıllarında Birleşik Amerika'da liberal kuruluşun tipik manzarası, Yale Üniversitesi Hukuk Fakültesi eski Dekanı Prof. Eugene Rostow'un görüşüne pek yaklaşmıştı. «Özgürlük için Plânlama» adlı eserinde Rostow, 1940 ve 1950 yıllarındaki Amerikan iş değişimleri denemesini ve ekonomik gelişmesini inceledikten sonra Birleşik Amerika sisteminin tabiatı bakımından «kollektivizm» in her çeşidine karşı olduğunu ileri sürebilmişti. Hükûmet, paranın akışını devam ettirmek için ne tedbirler alırsa alsın, piyasa ekonomisi içine akan mallar «kuvvet dağıtımı çerçevesinde herhangi bir değişikliği gerek-

tirmemişti». Onun görüşüne göre, «Amerikan demokratik sisteminin yaşaması için geleneksel biçimine yakın olarak özel teşebbüs gerekliydi - ... rekabetçi kapitalizm Amerikan kültürünün özel bir ifadesidir... Amerikan politikası daima otoritenin birikiminden kaçınır... Kapitalizm; federalizmin, kuvvetlerin ayrılışının, dinin devletten ayrılışının, tröst aleyhtarı geleneğin ve eğitim müesseselerinin özerkliğinin yanında yer alır...» Burada, Batı dünyasının başka ülkelerindeki dinamik savaş sonrası kapitalizminin özellikleri olan ekonomik otoritenin bir elde toplanması ve kaynakların kullanılışının merkezî plânlamaya bırakılması gibi durumlara karşı Rostow bir antitez sunmaktadır.

NEW DEAL'İN İKİ DOKTRİNİ

1930 yıllarında Franklin Roosevelt'in liderliğinde yeni kapitalizmin öncülüğünü yapan Amerikalılar, sistem artık Batı dünyasında meyvelerini vermeye başladığı sıralarda - ekonomik gelişmenin büyük ölçüde sağlanışı, herkese iş temini ve sosyal hizmetlerin geliştirilişi - başkanın ölümünü takiben hızlarını kaybetmişler ve daha sonra ters bir yön tutmuşlardır. New Deal'in başlangıçtaki hızı niçin durdurulmuştu? Bunun cevabını verebilmek için New Deal doktrininin kendisinin yakından incelenmesi gerektir.

New Deal Reformlarını meydana getiren (genellikle 1933 ve 1934 yılları) kahramanca devrenin çok çeşitli politik dürtüleri arasında daima su üzerine çıkan iki önemli tema vardır. İlk önce bunların her ikisi de tabiî bir ideolojik koalisyon içinde yerleştirilmiş olarak görünmektedirler. Fakat bir kere Washington âni olarak ortaya çıkan ekonomik buhranı çözümledikten sonra, bunlar destekleyicileri tarafından ya biri, ya da ötekinin feda edilmesi gereken ve tamamen birbirlerine aykırı bir politika olarak görülmüşlerdir. «Roosevelt Çağı» adlı tarihî eserinde Arthur Schlesinger, bu ayrı düşünce çizgi-

lerinin, saçma sapan birkaç fikir kırıntısı arasından ağır ağır ortaya çıkışını büyük bir incelikle anlatmıştır. Bunların biri geniş anlamda işbirliğini amaç edinen görüş olarak tanımlanabilir. Bu görüş, hükûmet ile iş çevreleri arasında, beraberce kararlaştırılan ekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesi konusunda etkili bir işbirliğini gerekli görür. Azamî kârların elde edilmesindeki rekabetçi teşebbüs prensibi, modası geçmiş bir metod olarak görülmekteydi. Bunun yerini ise üreticilerin görevlerini rasyonel bir esas üzerinde paylaştıkları örgütlenmiş endüstriler görüşü almıştı. Öteki görüş ise işbirliğinden çok özel teşebbüs faaliyetlerinin genellikle adlî karakterde devlet kontrolüna alınmasına önem vermiştir. Bunun amacı, kamu politikasının hedeflerini gerçekleştirmek için özel teşebbüsten zorla faal yardım almaktan çok, özel teşebbüsün belirli iş kurallarına itaat etmesini sağlamaktı. Bazı iş teşebbüslerinin düzenli olarak çalışmasını sağlamak için zaman zaman çeşitli biçimlerde devlet yardımının istenmesi bekleniyordu. Fakat bu, onları bazı alternatif tedbirlerle değiştirmenin yolu olarak değil, piyasa güçleri için bir destekleme olarak nitelemiyordu.

1933 yılındaki kurtarma ameliyesinin tehlikeli safhası sırasında ikinci görüşün taraftarları, kendilerinin hükûmet müdahalesini büyük ölçüde kabul etmek zorunda kaldıklarını gördüler. Özel teşebbüs mümkün olan her yolla yüzdürülmesi gereken batık bir gemi gibiydi. Fakat bir süre sonra iki gurup arasındaki savaş Ulusal Toparlanma İdaresi konusunda bir araya geldi. Ulusal Onarım Yönetimi ((NRA)'ne, endüstriyi yeniden örgütlenmeye zorlama, fiyatları tesbit etme, üretim kotaları tahsis etme gibi yetkiler verildi. Örgütün başı olan General Hugh Johnson, bunu hükûmetin tüm ekonomik dairelerinin çalışmalarını bir tek koordine kontrol altında toplamak için bir araç olarak gördü. Devlet otoritesi bir tek sesten konuşacak ve buna karşılık her endüstri kolunun tek sesi kendisine temsil ettiği topluluk adına cevap verecekti.

O sıralarda moda olan Avrupa corporatist (birlikçi) düşüncelerinden alınan ilham ortadadır. Şüphesiz Johnson, veda konuşmasını yapıp «Mussolini'nin parlayan adını» zikrettiği zaman, kesin surette işin farkındaydı. NRA Başkanı, tek-partili devlet doktrinini ya da Faşist zulmünün karakteristik biçimlerini savunmuyordu. Onun ilgilendiği korporasyonlar, yani birliklerdi. Bunlar, 1920 yıllarının İtalyan Faşizmine pratikte değilse bile teoride hakim olan ulusal ekonomik hayatın çeşitli sektörlerini yöneten özerk örgütlerdi. NRA'nın tüm taraftarları bu denli ileri gitmemişlerdi. Johnson, meseleleri aşırı noktalara itmekten zevk alan coşkun bir kişiydi. Fakat geleneksel Amerikan rekabetçi teşebbüsünün demode olduğunu ve başka bir sistemle değiştirilmesi gerektiğini ileri sürdüğünde, o sıralarda çok tutan bir görüşü ortaya atmış bulunuyordu. Johnson, Başkan Roosevelt'ten anti-tröst ve küçük teşebbüslerin teşvik edilmesi üzerine kurulan yerleşmiş Amerikan kapitalizmi teorisi ile Ulusal Toparlanma Yönetimi (NRA) arasında «kesin bir karar» vermesini istemişti. NRA Başkanı, Cumhurbaşkanına «Meselelerden kaçamazsınız» demişti. «Ya işbirliği, ya da rekabet.»

Her nasılsa Cumhurbaşkanı bu kaçınılmaz görünen seçimden kaçmasını bildi. Ani ihtiyaçları ve hedeflerini karşılamak üzere ayrı ayrı politikalar tesbit etti ve bunların birbirleriyle uzlaşmamasına aldırmadı. Böylelikle hükûmet politikalarının uygulandığı ekonomik buhranın öteki önemli alanlarında, tarımda, her kişinin üretimi ve malların fiyatları kontrol altına alındı. Bu safhada devlet faal bir ortak olarak yerini aldı ve fiyatların istenen seviyede kalması için gerekli miktarları kendisi satın aldı. Çağdaş Amerika'nın güdümlü tarım sistemi, rekabetçi piyasa devrinin artık son bulduğuna inanan müdahaleci New Deal Ekolünün daimî bir abidesidir. Radikal Tarım Bakanı Henry Wallece'in desteğiyle Agricultural Adjustment Administration' (Tarımsal Ayarlama Yönetimi) ın kullandığı metodlar etkili bir biçimde Amerikan endüstrisine uygulanmış

olsaydı nelerin olabileceği konusunda hâlâ fikir yürütenler çoktur.

Fakat sanayiciler, çiftçilerden çok önce kendilerine geldiler. 1930 yıllarının başlarında endüstri, mallarını sürdüğü pazarların çökmesi ve malî durumun bozulması dolayısıyla büyük sarsıntı geçirmişti. Fakat çiftçilerin aksine, onlar fazla üretimden meydana gelen uzun bir krizle karşı karşıya gelmediler. Hükûmet, bankaların yine çalışır hale gelmelerini sağlamak için gerekli tedbirleri alır alınaz ve halkın cebine para girer girmez, piyasanın morali düzeliverdi. Kısa bir süre sonra iş adamları müdahale hakkını kullanmak isteyen hükûmete karşı cephe almaya hazır duruma geldiler; hükûmet direttiği zaman da tehdit ettiler. New Deal'e karşı yürütülen karşı hücum, NRA'ya karşı açılan kampanya ile zirveye ulaştı. 1935 yılında Yüksek Mahkeme, bunun anayasaya aykırı olduğunu ilân etmesi üzerine örgüt lağvedildi. Bu örgüt, modern tipte merkezî ekonomik plânlamanın güçlü bir aletiydi. Ayrıca, New Deal'in birinci safhasının merkezî teması olan eski stil kapitalizmin reddinin de sembolüydü bu. Schlesinger, birinci New Deal'in akidelerini şöyle tanımlamaktadır: «Teknolojik devrim, büyüklüğü kaçınılmaz hale getirmişti; sosyal çıkarları koruma bakımından artık rekabete güvenilemezdi; büyük üniteler savaşılması gereken bir tehlike olmaktan çok el konulabilmesi için bir fırsattı; yeni toplumda denge sağlamanın formülü, genişletilmiş federal otorite altında birleşme ve işbirliği olmalıydı.»

Bu denli güçlü görünen yeni düşünce akımlarının bu kadar çabuk değişmeleri şaşılacak şeydir. Durum kesin değişikliğin 1935 yılında olduğunu göstermektedir. Bu değişikliği getiren belirli ve önemli bir olay ortada yoktu. Sadece Roosevelt'in ve New Deal'in getirdiği tedbirler sayesinde yeniden güçlenen iş çevreleri, bunun devamının çıkarlarını zedeleyeceğini anlayınca NRA'ya karşı büyük bir kampanyaya girişmişler

ve Yüksek Mahkemeyi de ele geçirerek kendi lehlerine ve devletin aleyhine bir kararın çıkarılmasına ön ayak olmuşlardı. Elbette devletin her kademesinde kolları bulunan iş çevrelerinin, birdenbire endüstri ve ticaret konuları ile ilgili kurallar yayınlamaya başlayan, 546 dev sanayi müessesesinin davranışını düzenleyen böyle bir ürgütün rahat rahat işlemesine tahammül etmesini beklemek mantıkî olamazdı. İçine sızan bazı ajanlarla da bu örgüt yanlışlar yapmaya mahkûmdu. Devlet ve özel teşebbüs gücü arasında işbirliğini sağlamak üzere yeni bir sistem şeklinde kurulan, büyük iddiaları olan, rekabete yer vermeyerek ekonomiyi kontrol altına alan, birincisi, yanlışlarını düzeltmesi için kendisine gerekli zaman verilmeyen ve ikincisi, anlamı açık bir siyasî destekten mahrum bulunan bir örgütün muvaffak olmasına zaten imkân yoktu. Her iki fırsat da NRA'ya verilmemişti.

NEW DEAL'İN DAİMİ MİRASI

1930 yıllarının ikinci yarısında Birleşik Amerika, yine eski sisteme dönmüş ve kapitalizmin zayıf noktalarına, bireysel kapitalistlerin davranışlarını düzene koyarak çare aramaya başlamıştı. İzlenen yol, yine tröstlerle mücadele etmek, büyük firmaların gücüne karşı savaşabilmesi için küçük adamı desteklemek ve rekabetin işlemesini sağlamaktı. Devlet otoritesinin ekonomik sistem üzerinde uygulanabilmesini sağlamak için hükûmet yine çaba sarfediyordu. Amaç, General Johnson'un NRA çerçevesi içinde öngördüğü faal kontroldan daha hafif, özel teşebbüs ile mesafeli bir ilişki kurmaktı.

Bu, düşünülen reformların dokusundaki radikal ruh yoksunluğundan ileri gelmiyordu. Örneğin, Hisse senetleri ve tahviller çıkaran firmaların davranışlarını düzenlemek üzere kurulan Securities and Exchange Commision, şimdiye kadar başka bir yerde karşılaşılmayan biçimde önemli bünyevî değişiklik

sağlamak üzere kanunî yollar getirecekti. New Deal'in ilk safhasında cereyanın corporatist doktrinlerin kuvvetle lehinde olduğu bir sırada kurulan komisyon (SEC), ilerici reformcular tarafından aşağılık bir çaba olarak tanımlanmıştı.

Bununla beraber, SEC'in kuruluşundan otuz yıl sonra Batı Avrupa, hâlâ Birleşik Amerika'da güvenlik altına alınmış olan özel teşebbüs yönetimi faaliyetlerinin devlet kontrolu ile ilgili yollarını el yordamı ile aramaktadır. Hisse senetleri halka intikal etmiş olan firmaların tüm direktörleri ve memurları, İngiliz Kumpanya Yasası ile ilgili soruşturmayı yapan komite (Jenkins Komitesi) üyelerinden birinin 1961 yılında belirttiği gibi, «akvaryumdaki süs balıkları gibi çalışmaya» zorlanmaktadırlar. Bunlar, hisse senetlerinin el değiştirmelerini, birer birer satıldığı ayın son on gününde Komisyona bildirmekle ve hükûmet de tüm değişiklikleri aylık olarak yayınladığı bir bültende kamu oyuna açıklamaktadır. Bu bültende ayrıca, bir firmanın yüzde on hissesinden fazlasına sahip bulunan kişinin yaptığı işler de yer alır. Jenkins Komitesine bilgi veren SEC'in önemli kişilerinden biri olan M.F. Cohen'e göre, 1961 yılında hemen hemen 40 bin kişi senet alış verişleriyle ilgili bildiride bulunmuşlardır. Komitedeki avukatlardan biri olan Profesör Gowver bu konuda şöyle demiştir: «Buna benzer kurallar İngiltere'de uygulansaydı, şüphesiz dahilî bilgilerin kötü kullanılışına karşı güçlü bir müeyyide olacaktı.» Bununla beraber, 1960 yıllarındaki İngiliz hükûmetleri ister sağcı ister solcu olsun, bu denli radikal bir şirket yasası reformunu hazırlayıp parlamentoya getirmemişlerdir.

Bununla beraber, 1930 yıllarının başlarında SEC tasarısı Birleşik Amerika'da halka sunulduğunda, daha sonra Yüksek Mahkeme üyesi olan Profesör W. O. Douglas, yasayı «ondokuzuncu yüzyıldan kalma bir tasarı» olarak tanımlamış ve üstelik bunun «New Deal'de tasarlanan kontrol programına ve Amerikan ulusunun içinde yaşadığı ekonomi sistemine tümüy-

le aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Profesör, elbette ki, müdahaleci reformcular ekolünün görüşünü ve New Deal hakkındaki tenkitlerini belirtiyordu. Daha sonraları ve özellikle 1935'ten sonra New Deal'in ya da ondan arta kalan bazı kuralların gerçekten önemli şeyler oldukları anlaşıldı. Ekonominin işleyişinde faal hükûmet müdahalesi olduğu zamanlarda bile, bu Douglas'ın «kontrol programı» noktasına ulaşamamıştır. Hepsinin üstünde, hükûmetin ekonomik alandaki çeşitli faaliyetlerini, amacı ve yönü olan dengeli bir politika içinde koordine etmek için ciddî bir teşebbüste bulunulmamıştır. Hükûmetin her seksiyonu kendi alanı içinde az ya da çok bağımsız bir biçimde toplanmıştır.

Roosevelt hükûmeti aktif hükûmete ve ekonomik plânlamaya gidebilseydi, koordine hareketi sağlamak için fırsatlardan yoksun kalamayacağını ileri sürmek yerinde olurdu. NRA, Yüksek Mahkemenin aleyhte karar vermiş olmasına rağmen tek şans değildi. Hükûmetin tarımsal alanda müdahalesinin, Amerikan tarımının örgütlenmesinde daimî ve önemli bir değişikliğe yol açmış olduğunu halihazırda görmüş bulunuyoruz. Bu, tarımsal ajans tarafından yönetilen resmî ürün kontrollarının 1935 yılında NRA olayı sırasında Yüksek Mahkemece anayasaya aykırı olarak nitelendirilmiş olmasına rağmen gerçekleştirilmiştir. Bazı New Deal radikalleri, görevi batık ekonomiyi kurtarmak olan devlet müesseselerinin başka birinde aynı derecede zengin fırsatları görmüşlerdir. Bu müessese Reconstruction Finance Corporation idi. Amerikan bankacılığının çökmesi ve her çeşit kapitalin kıtlığı karşısında RFC, ulusal yatırımın yönünü kontrol konusunda hemen hemen sonsuz güce sahipti. O sırada RFC'nin önde gelen yöneticilerinden olan Adolf Berle, bu gücün kullanılması için ısrarda bulunuyordu. RFC, sadece yatırım politikalarını değil, fakat aynı zamanda bankaların hissedarlarına dağıtacakları hisseleri, kadrolarının miktarını ve hatta memurlarına verecekleri maaşları dahi tayin edebilecek yetkiye sahipti.

Fransız hükûmetlerinin savaştan sonra ancak kilit devlet müesseselerinin kontrolu ile kredi dağıttığını ve bu suretle ekonomik plânlamayı sağlanış olduğunu hatırlamak yerinde olur. RFC'nin de aynı amaçla kullanılmaması için hiçbir neden mevcut değildi. Berle, gerçekte, Federal hükûmetin kredi kaynakları üzerinde kontrolunu kullanarak görevi ödünç alana kâr sağlamak gibi toplumsal bir sonuç ta vaadeden yeni yatırım fırsatları sağlayacak bir bankalar zincirinin kurulmasını istiyordu. Bu durumda devlet, tabiî ki, zengin bir iş ve işçi seviyesine ulaşabilmek için gerekli parayı sağlamaktan da ileri gitmek zorunda kalacaktı. Ayrıca, kendi ekonomik politikasını yürütebilmek amacıyla yeni müesseseler kuracaktı. Savaş sonrası Avrupalı plâncılarınki gibi özellikle ana hedef endüstriyel yeniliği hızlandırmaktı. Berle, «Büyük firmaların dışında yeni teşebbüsler için fikirleri olan kişiler, ticarî bankacılık sisteminden fazla bir yardım bekleyemezler» diyordu.

RFC denemesinin ruhu büyük baskı altında tutuluyordu. New Deal Amerikan malî sistemine önemli reformlar getirmiş olmasına rağmen, bunlar oldukça çeşitli özelliklere sahiptiler. Böylelikle borsada hisse senetlerinin alınmasında kullanılacak banka kredisinin miktarını ayarlamak üzere kongreden yasalar geçirilmişti. Britanya'da ve öteki bazı Avrupa ülkelerinde hâlâ borsalar üzerinde «davan hadlerini» düzenleyen böyle bir resmî kontrolun olmadığına dikkat edilmesi yerinde bir davranıştır. Birleşik Amerika'da asgarî nakit sınırındaki değişiklikler bugünlerde spekülatif kredinin akışını düzenleyici ve iş çevreleri politikasının genel vasıtasının bir kısmını şekillendirici olarak kullanılmaktadır. Merkez Bankası ayrıca, ticarî bankalar tarafından ellerinde tutulması gereken asgarî rezervler üzerindeki kontrolunu da sıkılaştırmıştır. 1935 yılında yayınlanan Bankacılık Yasasında Federal Reserve Board'a kredi politikasının bir aracı olarak banka rezerv taleplerini değiştirme yetkisi verilmiştir. Fakat reformların en yeni özelliği, tüm banka depozitolarına hükûmet sigortası sağ-

layan sistemdi. Bu, bankaların finansmanlarını sigortalayan garip bir Amerikan ayarlaması idi. Böylelikle bankalar, halktan daha kolay mevduat sağlamak imkânına sahip olmuşlardı. Ev ipoteği karşılığı verilen borçların sigortalanması konusuna paralel hükûmet plânı gibi bu, pek az devlet masrafıyla, paranın, bankacıların gerekli parayı sağlayamayacakları işlere akışını temin ediyordu. Ödeme yapılmamasına karşı hükûmet garantisi, fazla parayı hükûmetin tasvip ettiği ticarî işler için seferber ediyor, ayrıca da devlet bu teşebbüse faal olarak katılmıyordu. Böylelikle, daima dışardan olmakla beraber, hükûmet sistemi, düzenleme ve destekleme konusunda daima hazır bekliyordu.

Bütün bunların hepsi, New Deal sırasında ya da sonra Amerikan bankacılığının büyük ölçüdeki yetersiz yapısının asgarî biçimde daha rasyonelleştirilememesindeki başarısızlıkla keskin şekilde çelişmektedir. Sir Denis Brogan, bu konuda birşey yapılamamasının nedeninin, eski kafalı Demokratların para ve kredi ile ilgili tüm sorunlarda mantık dışı peşin hükümlere sahip bulunmalarından ileri geldiğini belirtmişti. Bunun rolü olduğunda şüphe yoktur, fakat tek güçlük partinin geleneksel ideolojik durumu ise, elbette bunun yolları aranacak ve bu güçlükteki öteki sorunlarda olduğu gibi, çareleri bulunacak, zorluklar yenilecekti. Dikkate değer gerçek, Amerikan bankacılığının kuvvet yapısını değiştirmek yani ödünç verme kapasitelerini arttırmak için bankaları birleştirmek ya da bunları kamu yararına daha elâstikî bir duruma sokmak için hiçbir ciddî teşebbüste bulunulmamıştı. Oysa, bu 1930 yıllarında Roosevelt'inkinden çok daha az radikal hükûmetler tarafından Batı Avrupa'da yapılmıştı. Bağımsız, düşük sermayeli küçük kasaba bankası, hâlâ Amerikan özel teşebbüsünün folklorunda onurlu ve eski yeri olan takdisli bir müessesedir ve büyük bankaların buralarda şubeler açmalarının yasaklanması bahasına bunlar bugün faal olarak işlerine devam etmektedirler. Büyük bankalara küçük bankaların bulunduğu yerlerde

şube açmalarına izin verildiği takdirde bunların tehlikeli biçimde rekabete girişeceklerine ve onları yutacaklarına şüphe yoktur.

ROOSEVELT VE HÜKÛMETİN PARÇALANIŞI

Eric Goldman, 1933 yılında New Deal'in ileri gelenlerinden Raymond Moley ile Roosevelt arasında, Başkanın radyoda NRA'nın kuruluşunu halka bildireceği gece, geçen bir konuşmanın hikâyesini anlatmaktadır. Konuşmanın metnini hazırlayan Moley, bu müessesenin tarımla ilgili olarak kurulan Agricultural Adjustment Administration ile birlikte yeni ulusal plânlama devrini açan kuruluşlar olduğunu açıklayan bir paragrafı da eklemişti. Moley, Başkanı serbest pazar kapitalizminin eski ideallerine sırt çevirdiği zaman atacağı «büyük adım» konusunda etkileyebilmek için büyük çaba sarfetmişti. Başkan gerçekten plânlamayı tasvip ediyor muydu? Roosevelt şu cevabı vermişti bu soruya : «Hayatımda hiçbir şeyden plânlamaya karşı olan inancım kadar emin olmadım.»

Fakat Roosevelt, uygulamalarını daima sorumlulukların bulanık olarak görüldüğü bir hava içinde yapmayı tercih etmiştir. Schlesinger sonuçları şöyle tanımlamaktadır: «En sevdiği teknik otoritenin lütuflarını eksik, kaza hakkını belirsiz, yasaları katlanmış olarak muhafaza etmekti. Bu rekabetçi yönetim teorisinin sonucu, genellikle uygulama seviyesinde karışıklığa ve öfkeye yol açıyordu...» Bunların hepsi, inisiyatifi başkanın elinde tutmak için yapılıyordu. Daima hukukî anlaşmazlık ihtimali, son arabulucu olarak onun varlığını gerektiriyordu. Modern cumhurbaşkanlarının çeşitli yönetim metodlarını inceleyen Richard Neustadt, Roosevelt'in tekniğini, Başkan Eisenhower tarafından güdülen hiyerarşik sistem yönetimi ile karşılaştırmaktadır - ikincisinin aleyhine olarak. Neustadt'ın görüşüne göre, Birleşik Amerika'daki hükûmet

başkanının görevi, iktidarın rekabet eden merkezleri arasında fasılasız olarak pazarlık yapmaktır.

Başkan, avantaj sağlamak için daimî olarak manevra yapmalıdır. Eisenhower gibi, görevinin, bir kumanda zinciri meydana getirerek verilen emirlerin alt kademelere ulaştırılmasını sağlamak olduğunu hayâl ederse, tüm otoritesini kaybediverir.

Roosevelt'in baş pazarlıkçı olarak rolü ve bir çeşit idarî atletizmden zevk alışının, başka bir başkanın kolay kolay elineceçmeyecek bir fırsatı kaçırmasına sebep olduğu şüphesiz tartışılabilir. Bu fırsat, küçük ve hiç de profesyonel olmayan Amerikan sivil hizmetlerinin modern tipte muazzam bir idarî araç biçiminde anî olarak genişlemesiydi. 1933 yılından önce Federal yönetim servisleri küçük olup ulusal yaşantıda önemsiz bir unsur olarak tanımlanıyorlardı. Bunu cılız ve bitkin tutmak milliyetçi bir amaç olarak niteleniyordu. New Deal'in gelişiyle, devlet hizmetleri ön plâna itildi ve memurlar üst seviyeye çıktı. New Deal sırasında devlet memurlarının sayısı birkaç misli arttı. Yeni yasalar, bu kişilere birçok yetkiler verdi. Federal hükûmet, kendisinin yeni faaliyet alanlarına atılması zorunda olduğunu kavrayınca, devlet memurlarının yetki alanları çok daha fazla ölçüde büyüdü. Bu tip bir hükûmetin başı, insicamlı bir sosyal ve ekonomik politika ile ciddî olarak ilgilenmiş olsaydı, reformların güvendiği ayrı devlet organları arasında açık bir ilişkinin kurulması şartına bağlı olduğunda ısrar etmesi gerekirdi. Ulusal plânlamaya karar vermenin bir anlamı varsa, o da en az bunu gerektirir.

Oysa, Roosevelt'in daha klâsik bir yönetim sistemini, bulanık ve belirsiz sınır çizgilerini tercih etmiş olması kısmen sebatsız olduğunu gösteriyordu. «The White House Papers» adlı kitapta, eserin yazarı Robert Sherwood, Savaş İstihbarat Bürosunda aksayan memurlardan birini işten atmak için Washington'a gideceğini bildirdiği zaman Başkan'ın şaşkınlığını ve hayranlığını belirten bir hikâye vardır. Sherwood bu büronun

başkanıydı. Roosevelt, kendisine «Adamı işinden attın mı?» diye sormuştu. Sherwood evet diye cevap verdiği zaman ise daha fazla bilgi almak istemiş ve «Bunu nasıl yaptın?» demişti. Roosevelt'in bu geniş ilgisi ve merakından da kendisinin herhangi bir kişiyi işinden atmayı ne denli güç bir iş olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Başkanın metodu, işinde başarısızlığa uğrayan bir adamı çıkartmak değil, fakat işin değerini düşürmek, aynı adamı yine bu işin içinde bırakmak ve bunun yanında başkası tarafından işgal edilen ve çok daha fazla otoriteye sahip yeni bir mevki yaratmaktı.

Bu, tabiî ki, Theodore Roosevelt'in ta 1910 yıllarında belirttiği gibi «hükûmet yetkilerinin bölünmesi» olarak mükemmel bir uygulama idi. Yaşlı Roosevelt, Amerikan politikasının iki partili yapısı dışında kendi reform hareketlerini uygulamaya başlarken, bunun Amerikan sisteminin garip bir boşluğu olduğu sonucuna varmıştı. Theodore Roosevelt, halk çıkarları için hükûmetin olumlu ve insicamlı bir politika gütmesi gerektiği inancındaydı. Bundan da kendisinin bir plâncının hareketlerine sahip bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Oysa, yeğeni bir çeyrek yüzyıl sonra işbaşına geldiğinde bu konuda aynı sebatı gösterememiştir. Bununla beraber, Franklin Roosevelt'in mizacını, yirminci yüzyılın ikinci yarısında Birleşik Amerika'daki insicamlı hükûmete karşı girişilen büyük engelle suçlamak doğru olmaz. Başkan gerçekte kendisini Amerikan siyasî yaşantısının güçlü akıntısına bırakıyor ve uygulamalarını Amerikan politikacısının zevkine göre yerine getiriyordu. Böylece Roosevelt, hükûmetin çeşitli parçalara bölünmesi isteğine cevap veriyordu. Franklin Roosevelt'i Amerikan hükûmetinin çamurlu bölgesi içindeki hafif ve yetenekli manevrasından dolayı takdir etmek gerektir. Bunu, bulduğundan daha çamurlu bir biçimde bıraktığını ileri sürmek yerinde bir davranış olmaz. Bu, ancak çıkarlarını herşeyin üstünde gören büyük Amerikan iş çevrelerinin ve aşırı sağcılarının haksız bir iddiasıdır.

ÇAĞDAŞ KAPİTALİZM

Bu kitapta, Batının kapitalist sisteminin 1930 lardan sonra geçirdiği değişiklikler incelenmektedir. Ingiltere'nin ünlü iktisatçısı Andrew Schonfield İkinci Dünya Savaşından sonraki yirmibeş yıl içerisinde en büyük Batı ülkelerinin hangi politik ve ekonomik etkilerle eski kapitalist sistemde büyük değişiklikler yaptıklarını, devletin ekonomik hayata gittikçe daha geniş ölçüde nasıl müdahale ettiğini anlatıyor. Her ülkede bu sistemin çok farklı şekillerde uygulandığını, merkezî ekonomik plânlamayı heyecanla benimsiyen Fransa ile, bu çeşit plânlamayı şiddetle reddeden Almanya'dan başlıyarak, kendi özel durumlarına göre kamu ve özel sektörler arasındaki dengeyi çok farklı biçimlerde gerçekleştiren İngiltere ve Amerikaya kadar kapitalizmin her ülkedeki ortaklaşa ve farklı yönlerini belirli çizgilerle ortaya koyuyor.

Kitabın yazarı Andrew Schonfield İngiltere'de Uluslararası İşler Kraliyet Enstitüsü (Royal Institute of International Affairs) nün Araştırma Direktörüdür. «Savaştan Sonra İngiliz Ekonomi Politikası», «Dünyada Yoksullukla Savaş» gibi eserlerin yazarıdır. Son kitabı olan «Çağdaş Kapitalizm» bu konuda yazılmış en değerli ve en önemli eser olarak kabul edilmektedir. Milliyet Kültür Kulübü yayınları arasında sunduğumuz bu kitapta, asıl eserin yalnızca Fransa, Almanya, İngiltere ve Amerika ile ilgili bölümleri alınmıştır.

FİATI: 2 LİRA